Sønderjydske Aarbøger

1895.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og **P. Skau.**

Flensborg.
I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel,** Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverrig.

Trykt hos Möller & Rasmussen, C. K. Thillerup Efterf., Flensborg.

Indhold.

Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig.

Der ligger tåge over minderne, årene, der hengik, siden såret var frisk, smærten ny, er blevne mange, men når vi stirrer tilbage, ruller tågerne tilside fra ét punkt først, det er hin dag i Februar måned 1864, da den stærke blæst jog sneen i hvirvler forbi vore vinduer i Store Vi. Jeg stod ved mit arbejde, da en af folkene kom løbende, rev døren op og råbte: „e dansk er o retirådi!“ Jeg afbrød ham med spørgsmålet, hvor han kunde føre slig tåbelig tale. „Ja, se blot ud,“ fortsatte han, „der kommer Sillerupperne tilbage fra Flensborg!“ Det var sandt, flere svært belæssede tørvevogne kom kørende, så stærkt hestene kunde slæbe dem. Så var der ingen tvivl længere om, at der måtte være noget alvorligt i vejen, thi at tørvebønderne fra Sillerup mose skulde komme hjem midt på formiddagen måtte betyde noget, og hurtig fik jeg støvler og overtøj på og ilede ud ad Hanvedskov til, hvor den store landevej fra Slesvig by gik forbi. Og billede efter billede rejser sig for mig fra den forfærdelige dag, vore trætte folk, den hvirvlende sne, kanoner bragte i stilling, skovbrynet besat, stormstødene og den hvirvlende sne, og på engang bulderet ovre fra Sankelmark, et drønende skud, en eksploderende granat, og atter ét og atter ét, indtil kampens brag fyldte

hjærtet med angst, tre af mine brødre var soldater, og hvor var de? Og atter den hvirvlende sne, små hobe af soldater, vindens susen i trætoppene og flinteskuddene derovre i Sankelmark som en raslende haglbyge. Jeg ilede hjem, så hurtig kræfterne tillod, for at være rede ved hvad dér måtte indtræde, den korte dag svandt, endnu bestandig skuddenes raslende lyd, så blev det mørkt og stille, og vi forstod alle, at nu begyndte et nyt afsnit af vort liv og det turde blive såre forskelligt fra de fredelige dage, der var henrundne hidtil.

Under min fraværelse bragte en dreng en seddel fra min broder, officer ved 5te regiment. Den lød:

På vejen til Flensborg, Lørd. Morg.
Kl. 4. ½ 64.

Jeg går ind i en gæstgivergård, mens tropperne marscherer forbi for at sige dig, at Dannevirke er forladt. Det er en tung efterretning og en tung gang. Vi skal inat marschere fra Slesvig til Felsted. Da vi igår var ifærd med at gå ud til skandserne for, som vi ménte, at modtage fjendens hovedangreb, kom ordre til alle afdelinger om at gå mod nord, tage kanoner og tros med. Ammunitionen i skandserne er kastet i vandet. Jeg kender ikke årsagen, fjendens overmagt er meget stor, og vor forplejning har været slet, — i løbet af de sidste fire døgn har vi levet under åben himmel, i skandser og bag gjærder, — men never mind! — hellere dog således i måneder end dette tilbagetog! Gud give nu, at krigens byrder ikke må hvile for tungt på dig! Hils tusinde gange!

Din P. Feilberg.

Og billede på billede rejser sig fra den tid, der fulgte, trange, trange dage, da alt hvad vi havde arbejdet for og

elsket blev hånet og trådt under fod. Først fik vi befaling til udelukkende at føre gudstjenesten på tysk. Hvormange tysktalende personer, der var i sognet, kan jeg ikke længer sikkert opgive, jeg mindes kun to, begge indvandrede, i nogle familier var forældrene begyndt at tale plattysk til børnene, det var dog næppe mange og nok kun i Lille Vi. Jeg adlød, forstår sig. Den slesvig-holstenske fane blev højtidelig hængt på kirketårnet, men jeg tror, den blæste istykker straks. Så blev den hængt over indgangsdøren til kirken, og der hang den vel min tid ud.

Men midt i den beske virkelighed kom engang imellem en lille begivenhed, der kaldte smilet frem. Der kom bud, om jeg vilde komme ud at døbe et lille barn i en af byerne. Alt gik som det skulde, barnet blev døbt, kaffen var rede, den blev drukket under samtale om tidens omskiftelser, jeg gjorde mig rede til at gå hjem, men manden i huset vilde tale et ord med mig uden vidner. Vi gik ind i piselen. Han fortalte mig en lang historie om planer, der var i gjærde fra de tysksindedes side, om en deputation til Flensborg for at bevirke min afskedigelse. I det samme rejste han sin svære kæmpeskikkelse i fuld højde, slog med den højre hånd på bjælken så sand og støv dryssede ned fra loftet og huset rystede, idet han udbrød: „D— slå dem, det forbande pak!“ Det var nok hjærtelig ment.

Folk undgik os. Enkelte kom først, når mørket var faldet på. Heldigvis var præstegården sognets ejendom, det frelste sagtens vore vinduesruder. Vi boede nær ved landevejen til Bredsted, hvorpå der ikke var så lidt færdsel. En nat lå jeg vågen, hvad i de tider ofte gik på. Der havde været et eller andet møde eller forsamling et eller andet sted, jeg hørte en mand komme kørende rask henad

vejen. Udenfor præstegården standsede han hestene, jeg kunde i nattens stilhed høre hver bevægelse, han gjorde. Han sprang af vognen, ind over havediget, og stemte op: „O Hannemann, o Hannemann, du hast so kleine Länder!“ Aa, røsten er Jacobs, hans danske tysk forråder ham, han kan ikke huske versene, og så sjokker han ganske langsomt afsted over diget, ud til vognen og kører med en god samvittighed bort.

Et såre mildt minde har jeg fra disse dage. En ældre mand, Peder Klausen i Oxlund, forlod os ikke, men blev ved jævnlig at besøge os. Vort bekendtskab blev indledet på en såre ejendommelig måde. Da jeg var præst i Valsbøl, kom en dag en fremmed mand ind til mig med et ærinde, jeg ikke længer mindes. Han sagde ganske alvorlig til mig, idet han nævnede sit navn: „Ja, jeg er Slesvigholstener og så rationalist!“ — „Nuvel,“ svarede jeg i samme tone, „jeg er dansksindet og gammeldagstroende. Vær så god, sid ned!“ Vi syntes om hinanden. Han sad inde med en stor kundskabstrang, havde med besvær lært sig tysk, men var ikke nået i litteraturen frem til Göthe og Schiller og usikker over mangfoldige ting, han ikke i den afkrog af verden, han levede i, kunde få svar på. I Store Vi kom han jævnlig til os, havde undertiden lange spørgelister med, snart var det fremmede ord, snart ham ubekendte litterære eller historiske forhold. Jeg redede for ham, hvad jeg kunde og forstod. Han svigtede os ikke i de trange dage, men vedblev at komme, som han plejede, og vi sad timevis i stille samtale om håb og frygt, om krigens gang, om udsigter for fred og fremtid, og det slog mig den ene gang efter den anden, hvor dog hans forestillinger, om hvad der skete, var fantastiske. Når krigen

nu snart blev endt, med Tysklands sejr, så skulde Friedrich der Achte være Slesvigs hertug, og al tynge og tryk høre op, en gylden tid komme, da alt vissent skulde blomstre, alt søndret føjes sammen; Prøjser vilde han ikke være, ikke for nogen pris i verden. Kom Tyskland til at råde, måtte landet blive fattigt, nej, Friedrich d. Achte var Slesvigs rette herre, han skulde skaffe alt i orden. Jeg kunde ikke bare mig for at sige, at intet var jo heldigere for mig og mine end dette; thi der var et fjærnt slægtskab mellem prætendenten og min hustrus familie, vi måtte så komme til ære og herlighed. Der er andre af vore politiske modstandere i sognet, vi fra de dage skylder tak for hensynsfuld opførsel mod de overvundne og ensomme, men ingen står for min erindring i det lyse skær som denne elskværdige gamle mand.

Vi havde levet i stille og god forståelse med vore naboer, jeg véd ikke en eneste, vi havde skiftet onde ord med. Mange klager var komne til mig om det vilde liv, der ved de evindelige dansegilder blev holdt i kroen. Jeg havde jo kun ordets myndighed, og der må tid til, inden det kan virke. En almindelig bemærkning kan jeg ikke holde tilbage, at den befolkning, jeg i de år levede iblandt, hørte til den mindst oplyste, jeg nogensinde har kendt. Hvor kunde det være anderledes, når man lægger mærke til, at skoleundervisningen havde i umindelige tider været tysk, nej, lad mig hellere sige: sålænge der havde været en skole, men hjemmets sprog været dansk fra arildstid. Har man nogen tro til skolens og kirkens magt over utæmmede menneskehjærter, er det jo altsammen ikke til at forundre sig over. Jeg udspurgte ikke så få af de ældre om deres skolegang, og hvad de

havde lært, og fik det indtryk, at børnene kom i skole kort før jul og forlod den atter med de første varme solstråler, når det gryede ad forår. En smule tysk fik de atter ved konfirmationsundervisningen, for så vidt præsten ej, for at blive forstået, benyttede det danske sprog. Hvor langt rakte så det? Ja, én ting er sikkert, hjærtet nåede det ikke. Forøvrig var folket elskværdigt, jeg følte mig draget til Sillerupperne og havde tro til, at vi skulde have kommet til forståelse, om vi havde fået lov til at blive sammen.

Dagene gik, det trak mere og mere sammen om os. Brorsons dejlige salme om de „tunge tider, der langsomt skrider“, var vor daglige bøn. Gud véd, det hører til det tungeste, der kan kræves, at skulle „tie og bie“. Min avlskarl var indkaldt. En ung „anden svend“, jeg havde, kunde hverken pløje eller så og tog mig det grumme ilde op, da jeg fik fat på en husmand til at gøre arbejdet. Han forlod mig, — alle bånd var slappede, — „der var ingen konge i Israel, og hver mand gjorde, hvad han vilde“. En nabo kom med sin enspænder vogn, kørte op udenfor stalddøren, kisten blev læsset, Peder, således kalder jeg svenden, steg op, så piskede de på hesten, Peder trak en flaske op af lommen, satte den for munden, istemmede: „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, dog ikke før vognen var i rask fart, det var vor afsked. Nej, dog ikke ganske, thi næste år fik jeg brev fra ham, hvori han skrev omtrent således: „jeg haver syndet imod dig, ligervis som Adam i Paradis“, han bad mig om tilgivelse, han havde haft det godt hos os og vilde have min anbefaling til en kuskeplads i København. Denne kunde jeg af gode grunde dog ikke give.

Den ene anordning kom fra Civilregeringen efter den anden. Vis herred blev foreløbig ladt i ro, indtil der var indhentet nøjagtige oplysninger om forholdet mellem dansk og tysk talende familier. I den anledning udsendtes et cirkulære fra kirkevisitatoriet, såvidt mindes, nuværende amtmand Wedell Wedellsborg og pastor Peters, med forlangende til „Ottemændene“, sognerådet, om at opgive det nødvendige. Med nedenstående skrivelse gik det straks videre.

Laut eingegangenen Schreibens vom Kirchenvisitatorio wird es den Achtmännern dienstlich aufgegeben, einem jeden für seinen District, das anliegende Schema auszufüllen und, wenn es ausgefüllt ist und mit der beigelegten Unterschrift versehen (Wohnort, Datum, eigenhändige Namensunterschrift des Achtmannes), mir dasselbe bald möglichst zuzustellen.

Pastorat zu Gr. Wiehe, 2. März 1864.

H. F. F.

Få dage efter fik jeg skemaet tilbage, men uudfyldt hvad sprogrubrikken angik; i anmærkningsrubrikken var derimod tilføjet: „wünscht deutsche Kirchen- und Schulsprache.“ Det var nok gået så som så med de underskrifter. Jeg nægtede at indsende papirerne i den modtagne form og meldte sagen til kirkevisitatoriet med følgende skrivelse:

Indem ich einem Hohen Kirchenvisitatorio die beiden anliegenden Schemata übersende, bin ich gedrungen mein Verhältniss zu dem Arm. Collegio in dieser Sache kürzlich darzustellen. Den 2. d. Mts. sandte ich durch den hiesigen Kirchenboten Madsen die Schemata aus nebst einem Rundschreiben, worin ich die Achtmänner ersuchte, sobald es

ihnen irgend möglich wäre, mir die mitgetheilten Schemata ausgefüllt zuzustellen. Den 9ten erschienen die Achtmänner mit Ausnahme von J. Jürgensen u. H. P. Carstensen u. überreichten mir die Schemata, wie ich in dem Augenblicke glaubte, in der Form, wie ich sie selber erhalten u. wieder meinerseits den Achtmännern zugestellt. Erst einige Stunden später entdeckte ich, dass sie ganz umgeändert waren. Den 11te Morgens erschien der Kirchenjurat Cl. Carstensen um im Auftrage des Armencollegii die gedachten Schemata nach Flensburg zu bringen, u. auf meine Erklärung, dass ich sie in der Form, wie sie seien, nicht einsenden könne, sagte er mir, dass es der Wunsch der Achtmänner sei, dass sie eben in der Form eingesandt würden. Da ich mich indes darauf nicht einlassen zu können glaubte, erhielt er sechs der gedachten Schemata, um sie dem Herrn Probsten zu überbringen, laut ausgestellter Quittung, „Unterzeichneter hat die Listen, die dem hiesigen Prediger vom Armencollegio geliefert worden, gefordert in dem Stande, wie sie sind, u. habe ich sie in Empfang genommen" (Cl. Carstensen). Die beiden letzten folgen anliegend. Ich habe sie als Belege zurückgehalten, dass ich die aufgegebenen Schemata in der vorgeschriebenen Form ausgestellt habe.

Einem Hohen Kirchenvisitatorio berichte ich solches in der Ueberzeugung, Hochdasselbe möge wohl am besten Mittel u. Wege wissen sich Gehorsam zu verschaffen. Ich füge nur hinzu, dass ich es als eine persönliche Gunst betrachten würde, könnte diese ganze Sache ohne mein ferneres Dazwischenkommen erledigt werden.

12. März 1864.

H. F. F.

Ja, mere véd jeg så ikke sikkert, men først i April blev Ottemændene indstævnede til at møde i Flensborg. Efter sigende blev det der meddelt dem, at det var en ren fejltagelse med det første cirkulære, sprogoplysninger var ganske overflødige, der behøvedes blot angivelse af vedkommendes ønske. Nye skemaer blev uddelte og indsendte og hermed var dommen fældet: i det rent dansktalende Store Vi sogn var hermed modersmålet udelukket fra kirke og skole.

At stillingen i længden var uholdbar, kunde der ingen tvivl være om. Omsider kom da nedenstående skrivelse, af hvilken jeg har en kopi liggende:

Wenn nach anliegendem Publicandum das Kirchenvisitatorium in Gemässheit der Verordnung der hohen Civilbehörde zur Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule der genannten Gemeinde die durch Erlass von 22. Febr. d. J. angeordnete Visitation abhalten wird, so habe ich nicht unterlassen wollen den unten genannten Herren Predigern zugleich die Frage vorzulegen, ob Sie sich einer Visitation in dieser Beziehung u. in Gemässheit des Erlasses vom 22. Febr. d. J. unterwerfen, — oder einer Erklärung derart abzugeben gedenken, wie sie von Ihren sämmtlichen Herren Amtsbrüdern in den früheren gemischten Districten der Probstei abgegeben worden, dahin lautend: dass Sie sich [betreffend] Ihre vor der Occupation des Herzogthums Schleswig durch die Truppen der alliirten Armee verübten Amtshandlungen nur dem Könige Christian IX. verantwortlich sich fühlend, einer Visitation in dieser Beziehung sich nicht unterwerfen konnten, wie auch dass Sie mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule Ihres Kirchspieles mit Rück-

sicht auf Ihre vorhergehende amtliche Thätigkeit keine innere bereite Mitwirkung zusagen könnten.

Sollten Sie eine Erklärung dieser oder anderer Art abgeben wollen, so ersuche ich Sie dieselbe vor der Visitation an das Kirchenvisitatorium der Probstei Flensburg einzureichen.

Kirchen-Probstei Flensburg, d. 30. April 1864.

Peters.

Til mit svar har jeg kun kladden liggende, men selv om den skulde i en enkelt vending afvige fra den indsendte skrivelse, er jeg vis på, at den i alt væsentligt blev fulgt. Det lyder:

Mit Beziehung auf Schreiben der Flensburger Kirchenprobstei v. 30. v. Mts., in welchem Unterzeichnetem erstens die Frage vorgelegt wurde, ob ich bereit bin mich einer Kirchenvisitation, übereinstimmend mit dem Erlasse der Hohen Civilbehörde v. 22. Febr. zu unterwerfen, verfehle ich nicht, nachdem ich mit meinem Amtsbruder, Herrn Pastor Voigt, darüber conferirt habe, zu erwiedern, dass immer mein Streben dahin gerichtet gewesen, mein Amt so zu führen, wie ich es jederzeit vor Gott und Menschen verantworten könne, darum fürchte ich keine Untersuchung meines persönlichen Verhältnisses zu den Gemeinden, in welchen ich gestanden. Da ich aber jedes Jahr bei der öffentlichen Kirchenvisitation von meiner rechtmässigen Obrigkeit Quittung für meine Amtsführung erhalten, ohne das meines Wissens je Klagen bei dieser oder anderer Gelegenheit laut geworden, scheint es mir eine Beleidigung gegen meine frühere rechtmässige Obrigkeit, an eine fremde Autorität betreffend die Beurtheilung meiner früheren Amtsführung appeliren zu wollen.

In Verbindung hiermit ist mir die Frage vorgelegt, ob das Kirchenvisitatorium mit Beziehung auf die Durchführung der deutschen Sprache in Kirche u. Schule, übereinstimmend mit den beiden Erlassen der H. Civilbehörde v. 19ten u. 22ten Febr. auf meine innerliche Bereitwilligkeit rechnen könne, in dieser Veranlassung muss ich bemerken, dass ich natürlich gehorchen muss, wenn das H. Kirchenvisitatorium sich die Verantwortung nehmen will, in ein beinahe ausschliesslich dänisch redendes Kirchspiel, wo die deutschredenden Familien hauptsächlich lauter Einwanderer sind, deutsche Kirchen- und Schulsprache einzuführen, — innerlich bereit kann ich aber auf keine Weise um des Gewissens willen mitwirken, weil in dem Grade die dänische Sprache die vorherrschende ist, dass von 100 Familienvätern die 90 [86] Dänisch reden, weil hier seit 1853 242 Kinder (d. h. 1 : 4,9 der ganzen Volkszahl), die jetzt erwachsen sind, ihren Religionsunterricht dänisch erhalten haben und so, wie die Sprachverhältnisse sich hier gestalten, meiner Erfahrung nach mit wenigen Ausnahmen unfähig sein werden, irgend eine Erbauung zur Förderung eines regen christlichen Leben durch Theilnahme an den Gottesdienst in der deutschen Sprache zu erhalten; zuletzt weil es meine innerlichste Ueberzeugung ist, dass die Muttersprache durch keine fremde, angelernte Sprache, sei es wie zur Zeit unseres theuren Kirchenvaters Luther, durch das lateinische, sei es wie jetzt durch die deutsche Sprache in dem Verhältnisse, das vor allen andern das bedeutungsvollste und innerlichste im Menschenleben ist, in dem Verhältnisse zwischen dem Menschen und seinem Schöpfer, ersetzt werden kann.

D. 2ten Mai 1864.

Forholdene udviklede sig imidlertid hurtig. D. 3. Maj holdtes der Skolevisitats i Store Vi, jeg havde ingen meddelelse fået derom og var ikke tilstede. Degnen Kyster blev fremkaldt og spurgt: „sind Sie der deutschen Sprache vollkommen mächtig?“ Da han svarede nej, lød det næste spørgsmål: „wollen Sie sich einer Prüfung unterziehen?“ — „Nej.“ — „So sind Sie von heute an entlassen.“ Ligeså gik det lærer Nielsen i Lyngerå, lærer Jepsen i Skovbøl. Lærerne Thomsen i Sillerup og Petersen i Lille Vi, som underhånden uden mit vidende havde undervist på Tysk i en 3—4 uger, mente med frelst samvittighed at kunne gå ind under det nye regimente og underkastede sig prøven, som bestod i en katekisation med de forsamlede børn. Hermed havde visitatsen ende.

Degnen meldte mig, at han vilde ikke synge mere, han var afsat, hvorom jeg ingen meddelelse havde fået. Jeg foreslog da lærer Thomsen i Sillerup, en gammel, stilfærdig, noget døv mand, at overtage pladsen som kirkesanger, hvortil han ganske vist ikke var særlig dygtig. Men han var mig mindre imod end Petersen. Thomsen havde aldrig givet sig ud for at være dansk. Tiden gik, som den kunde. Da bønderne fik markarbejdet at tænke på under denne vanskelige tid, da tjenestefolk hartad ikke var til at få, og heste og vogne lå inde i krigsægter, glemte de politikken, drillerierne hørte op, møgkørselen udøvede sin beroligende indflydelse på sindene, vi fik nogenlunde fred i præstegården. Efter Dybbøls fald fik vi prøjsisk indkvartering, og jeg benyttede våbenstilstanden til en rejse til Ullerup, hvor jeg traf min gamle fader levende og ved godt mod. Straks efter min hjemkomst, det var vistnok den 30te Maj, bragte min nabo, Pastor Voigt, som havde

været i Flensborg, mig et stort brev, jeg lukkede det op, det lød:

Flensburg, d. 22ten Mai 1864.

Auf Grund der von Ihnen bei der letzten Kirchenvisitation abgegebenen Erklärung, wonach Sie Ihre Mitwirkung zur Durchführung unserer Verordnung v. 28sten v. Mts., betreffend den Gebrauch der deutschen Sprache in Kirche u. Schule verweigern, entlässt die oberste Civilbehörde Sie hiedurch als Prediger der Gemeinde Grossenwiehe.

Die Kaiserlich Oesterreichische u. Kgl. Preussische oberste Civilbehörde im Herzogthum Schleswig.

Fhr. Zedlitz. Revertera.

Min første tilskyndelse var at sende afskeden tilbage med bøn om en anden begrundelse, der havde ingen kirkevisitation været, og jeg havde udtrykkelig sagt, at jeg vilde adlyde, men stillingen havde længe været uudholdelig, bort skulde vi danske, og protester vilde intet nytte. Det var en lørdag eftermiddag. Tidligere på dagen havde der været en ordonnans med forespørgsel, om troppedelingen, som lå i omegnen, kunde gå i kirke næste dag. Jeg svarede naturligvis ja. Kun til min hustru meddelte jeg brevets indhold. Der var et barn død i Lille Vi. Inden kirketid gik jeg derud for efter egnens skik at „tale den døde ud“. En del af byens folk, dog ikke mange, fulgte med til kirke, og da jeg trådte ind, så jeg alle stolestaderne fulde af prøjsisk militær. Mit hjærte blev underlig bevæget derved, således skulde afskeden blive, jeg vilde naturligvis sige det i kirken, men så mange tanker havde fyldt mit sind, forberedelsen var bleven kort, jeg mindes kun, at det var evangeliet til 1ste søndag efter Trin., om

den rige mand. Thomsen var kirkesanger, glad ved de usædvanlige tilhørere og den fulde kirke, sang han værre end nogensinde.

Her må jeg standse et øjeblik.

I „Hejmdal“ nr. 175, mandag d. 30. Juli 1894, findes i beretningen om sprogsagen på Haderslev Provstisynodes årsmøde et forslag fra pastor Clausen i Tyrstrup til vedtagelse af en resolution, den lyder:

> „Synoden misbilliger og forkaster alle de skjulte og åbne angreb mod den nordslesvigske præstestand i den danske nordslesvigske presse, som ved at udbrede falske, urigtige påstande, virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme i vor midte.“

Jeg går ud fra, at referatet er korrekt, og tænker mig, at det har lydt igen rundt om fra i den slesvigske og holstenske tyske presse, og siger: underligt, underligt!

Vi kom i sin tid med folkets mål, og med det krav over os, at vi skulde kunne bruge både dansk og tysk og være enhver til tjeneste, som krævede tysk tale. Som en sag blev begyndt for øvrigheden, på det mål skulde den fortsættes, tysk eller dansk, der var ikke tale om tolk, retsbetjenten skulde være det tyske sprog mægtig, og der blev skrevet om os 1864 til den Evang. Alliance af flere bekendte tyske theologer, ikke af autoritetsløse redaktører, ikke af en agiterende eller fanatisk politisk presse: „det er en ubestridelig kendsgerning, at man [den danske regering] har berøvet 150 protestanter deres oprindelige tyske præster og over 80,000 indbyggere deres modersmål i kirke og skole.“ *) Jeg tør måske i denne forbindelse også minde om Gustav Rasch's, „Vom verlassenen Bruder-

*) Ugeblad f. den danske Folkekirke, 1865 nr. 2.

stamme“, Petersen’s „Erlebnisse aus Krieges- u. Friedenszeiten“ udkommet i 2det oplag. Fader, hvem jeg havde lånt bogen, der handlede om hans embedsførelse i Ullerup og levnede ham næppe ære for fire skilling, skrev på titelbladet: „du sollst nicht falsch Zeugniss geben wider deinen Nächsten“ og havde sindsro nok til sammen med de tyske officerer, der var indkvarterede hos ham, at more sig over indholdet. Aviserne syd for os er det næppe værd at tale om; thi efter deres korrespondancer var vi en flok banditer, som den danske regering havde sluppet løs over det ulykkelige land, horkarle, drankere, uduelige personer, som solgte retten for penge, præsten Barfod i Sørup blev beskyldt for at have forstyrret gravens fred og stjålet sølvplader med indskrifter o. s. v. o. s. v. Jeg véd ingen røster i det store Tyskland, jeg mindes i altfald ingen, som den gang talte varsomt og sagde: „dette virker opløsende og forstyrrende på det kirkelige liv i menighederne og til guds riges fremme“. Jeg håber, at pastor Clausen og hans embedsbrødre, om de havde levet den gang, vilde, om de end ikke havde taget os i forsvar, dog med nogen medfølelse sét på vort ærlige arbejde for guds riges fremme, vi, som talte folkets mål i vore huse, brugte det til vor forkyndelse i kirkerne. Det hører ikke til de lette ting daglig at lide ondt og at tie dertil. Jeg siger derfor atter: underligt, underligt, hvor al ting omskiftes! „En slægt går, en slægt kommer. Hvad som var, det samme skal vorde, og hvad som er skét, det samme skal ske; er der noget, om hvilket man kan sige: se, dette er nyt? — Det var allerede i de forrige tider.“ Men der er nok nogen forskel på at gøre uret og at lide uret.

Da jeg så den søndag sluttede min prædiken, der

var kun få af sognets beboere, men såmange flere prøjsiske officerer og soldater, sagde jeg omtrent som så: „jeg er afskediget og må gå; som en ærlig mand kom jeg, som en ærlig mand vil jeg gå, og jeg vil idag gentage Samuels ord: „hvis okse har jeg taget, og hvis asen har jeg taget, og hvem har jeg gjort vold, hvem har jeg fortrykt, og af hvis hånd har jeg taget bestikkelse, så jeg derved lukkede mine øjne? Og jeg vil give eder det igen". Det får at være mit sidste ord iblandt eder: har jeg forfordelt nogen iblandt eder eller gjort uret, er jeg villig til at gøre afbigt og betale og det både enkelt og dobbelt!"

Da gudstjenesten sluttede, kom den kommanderende officer hen til mig, trykkede min hånd og sagde mange venlige ord. Vore indkvarterede officerer sagde mig senere, at han havde udtalt sig særdeles velvilligt om min prædiken. Thomsen og jeg gik sidst ud. Han sagde til mig, da vi kom udenfor, at han havde forstået, at jeg forlod sognet og han ønskede et vidnesbyrd for min embedstid. Jeg frygter, at jeg svarede mindre venligt end ret var: „til enhver tid kan de få et vidnesbyrd af mig, at de ikke har kunnet dansk, mens de var dansk lærer, og ikke har kunnet synge, mens de var degn!"

Så gik den dag, andre kom. Min hustru rejste ned til Sundeved til fader. Jeg blev tilbage at prøve på at få en auktion istand og kørte omsider, da kreaturer og redskaber var solgte og vort indbo sat omkring til bønderfolk, afsted under et forfærdeligt uvejr. Vi måtte søge ly, thi hestene blev ustyrlige af lynglimtene, min hvide pudel løb fra mig. Omsider nåede jeg skovrider Neergaards bolig ved Hanved skov, dér fik jeg nattekvartér og kom så uden synderlig flere æventyr over Als til Fyn, hvor jeg

hos præsten G. Strøm i Marslev fandt et år rundt et tilhold og en fred, som jeg i så høj grad trængte til efter den ydmygende, oprivende, angstfulde tid, som lå bagved.

Der er i det foregående gang efter anden sagt: „dansktalende sogn“, men er det udtryk virkelig forsvarligt? Der blev i sin tid sagt, at det mål, som taltes i den nordlige halvdel af Sønderjylland ikke var dansk, men en frisisk dialekt, eller, dersom det skulde kaldes dansk, var det „ein unästhetisches patois“, ein rabendänisch, så stærkt gennemtrængt af plattysk, og så fjærnt fra et virkeligt dansk mål, at man kun med Heiberg, når man gik videst, turde sige, „die sogenannten dänischen mundarten“, og kunde det eftervises, at de nordligste dialekter havde „einen mehr dänischen Anstrich“, så lå det i, at „die ursprüngliche Volkssprache durch die neuere dänische Kirchen- und Schulsprache seit Jahrhunderten bereichert worden ist“.*) Målet, som folket i Sønderjylland taler, er altså ikke dansk, har aldrig været det, er der danske stumper i det, skyldes det århundreders påvirkning nordfra, det er et mål for sig selv, frisisk, tysk, dog tror jeg ikke nogen har kaldt det højtysk. Såvidt jeg forstår, er denne tale god latin endnu den dag i dag: det er ikke dansk, mine landsmænd sønden grænsen taler! Hele denne misforståelse støtter sig, såvidt jeg kan se, ikke til en virkelig videnskabelig undersøgelse, men til en historisk theori, at en nordisk folkestamme skulde engang i den forhistoriske tid være kommen østfra og have bosat sig på de danske øer og i den østre del af Nørrejylland, mens et germansk folk

*) Dr. Gottlieb, Zwölf Fabeln in d. Nordschl. Mundart. S. 6. 7.

skulde være kommet sydfra og sat bo i Sønderjylland og den sydvestre halvdel af Nørrejylland. Denne theori støtter sig atter til sprogskellet mellem Østjysk og Vestjysk, der går omtrent fra Horsens Fjord langs Gudenåen, Hjarbæk Fjord til Hanstholm. Øst for er der ved navneordene efterhængt bestemte kendeord, vestfor er det bestemte kendeord sat foran. At det sprogskel findes til denne dag er aldeles utvivlsomt. Fremdeles, siger man, er de vestjyske bygdemål så fremmede og uforståelige for den dannede Københavner, at han er helt vildfarende overfor bondens tale og straks mærker, at han er blandt et fremmed folk. Å ja, såmænd, kun var det værdt, at få oplyst, hvad det er, som Københavneren ikke forstår; jeg er istand til at give nogle bidrag fra Nørrejylland såvelsom fra Sønderjylland. En ung præstekone kom med sin mand ud i Vesten. Pigerne talte om, at de skulde have en ny „lime“, den gamle var opslidt; hun vidste ikke, hvad det var at komme „enkom“ for en vis sag, eller hvad „sylden“ eller „kloven“ betød; tysk forstod hun ypperligt, men de islandsk-norske ord af det gamle danske mål, der var bevarede på almuens tunge, dem forstod hun ikke. Et af de ord, jeg mindes fra 48årene anført, som uforståeligt for danske, var det mellemslesvigske „hærde“, skulder; vedkommende, som i sin tid nævnede dette ord, må vel have gjort det i god tro, men det vidner som såmeget andet, der fra tysk side er fremført om vort folk og mål, kun om den skrivendes brist på kundskab, ikke om andet, thi „hærde“ er nordisk, „skulder“ er tysk, og det bruges til denne dag som et poetisk ord.

Men er her virkelig forståelsen afgørende? For få dage siden fortalte en engelsk præst mig, at når farmere

fra Sydengland kom til Yorkshire, kunde de hverken forstå eller gøre sig forståelige. Jeg gad høre en Vestbo i Norge tale med en Østerdøl, en Berliner med en holstensk plattysker, eller denne med en Schweizer, en mand fra Norditalien med en Sicilianer! Jeg har en stille tro til; at samtalen vilde få hurtig ende; når den ene spurgte i Mors, vilde den anden svare i Thy, som vi siger her i Jylland.

Men nu det østjyske og vestjyske sprogskel. Ja, det findes og er for denne grammatiske ejendommelighed gennemgribende, det er ganske vist, „æ mand" vestjysk, „manden" østjysk. Det er imidlertid bevist så klart, som sligt i det hele kan gøres, af afdøde professor K. Lyngby, at „æ" er det afslidte og omdannede „den" eller „det", „æ mand" er oprindelig „den mand", det påpegende stedord for kendeordet. Men såsnart vi tager en anden grammatikalsk ejendommelighed, f. eks. ét, to eller tre køn i ordene, får vi ganske andre skel. Vælger man forhold i ydlæren, behandlingen af langt og kort a, omdannelsen af slutnings-d, brugen af v. eller w. til forlyd, får vi altid helt andre målgrupper, ikke at tale om, hvis man vilde drage stødtonen, der er et så ejendommeligt mærke for vort sprog, med ind i undersøgelsen. De sønderjyske bygdemål vilde ved enhver gruppering let og naturligt finde deres plads blandt de andre.

Nej, vi har ét, kun ét sprog for os fra Sællands østgrænse til der, hvor plattysken og det frisiske mål begynder i Mellemslesvig, ikke et blandingssprog, men et nordisk sprog, søstersprog til svensk og norsk og islandsk, og jeg tør måske i al beskedenhed tro, at jeg har nogen kendskab til mit fædrelands jyske mundarter.

Enhver, som har syslet med dialektstudier, vil vide,

at de forskellige bygdemål afgrænses ved naturhindringer. Går man ud fra en oprindelig ensformighed i talen, vil, såsnart de enkelte dele af en folkestamme skilles ved store skove, moser, brede floder eller havarme, små forskelle udvikles mere og mere og i løbet af århundreder danne stærke dialektejendommeligheder. Her behøves ingensomhelst theorier om forhistoriske indvandringer for at forklare forskellene mellem Østjysk og Vestjysk: Horsensfjord, Silkeborg søerne og Gudenåens mægtige strøm og store skove kan ganske let rede sagen. Hvem véd desuden, hvor gamle disse dialektforskelle er? Hvad er der blevet talt her i landet af køkkenmøddingernes, af stenalderens folk? Jeg véd det ikke og gad vidst, hvem der kan oplyse det.

Vestjysk er det blandt de danske landskabsmål, der er længst fremskredet, d. v. s. det, der har mistet mest af de gamle former, det har ingen kønsbøjning, udsagnsordenes og navneordenes bøjning er tit indskrænket til det mindst mulige, til forandring af længde af selvlyd eller medlyd, med andre ord, det står det engelske sprogs udviklingstrin meget nær og så langt som vel muligt fra et formrigt sprog som højtysk.

Ordforrådet i de sønderjyske bygdemål vil også vise sig i hovedsagen at være nordisk. Ved slige undersøgelser må der skelnes mellem tre ordgrupper: kulturordene, mere eller mindre fremmede gæster, der er komne ind, tit langvejsfra, med én eller anden kulturstrømning i nyere eller ældre tider. Mange af dem er i vort sprog nedertyske og er indkomne gennem Hansestæderne, senere, ved den lutherske reformation og, i det hele, ved det tusindårige nabolag til nedertysk talende folk og handel og

samfærdsel med dem. Hertil hører navne på håndværkstøj, snedkerens „smig“, „gering“, „retske“, smedens „fusthammer“ o. m. m. Påfaldende var det i Mellemslesvig altid at træffe plattyske tal brugt fra 40 af i dansktalende egne. Men forklaringen ligger ikke fjernt; thi den danske tælling i snese er for udlændinge særdeles besværlig at tilegne sig, og ved ethvert handelssamkvem vil naturlig den simpleste tællemåde, i tiere, hurtig gøre sig gældende; således er det sket i Sønderjylland, således sker det den dag idag i København overfor Svenskere og Normænd, man siger ikke „halvfems“, men „niti“.

Dernæst er der de fælles ord for sproggruppen. Som eksempel kan nævnes udtrykkene for de første slægtskabsforbindelser: fader, moder, søster, broder. Dem har vi ikke lånt hverken fra Tysken eller andetstedsfra, men det er fælles ord for hele den store gruppe blandt folkeslagene, hvortil de fleste europæiske folkeslag hører. Endelig er der en tredie ordrække, som vi har fælles med vore nordiske frænder, enten hvad deres form angår eller deres stamme. Som eksempel på sådanne kan nævnes ord som: pige, dreng, barn, ild, de peger bestemt mod nord, såvelsom mange, mange flere. Men hele dette spørgsmål er fornemmelig ved Hageruns og Lyngbys arbejder således opredet, at enhver sprogkyndig mand inden- eller udenlands vil kunne se, at de sønderjyske bygdemål er danske, og at der er flest gamle nordiske ord og vendinger bevarede i de mellemslesvigske, de som har været mindst påvirkede af det moderne danske rigsmål gennem kirke og skole.

Fader flyttede 1838 til Sønderjylland. Jeg var den gang en lille syvårs dreng og har intet andet barndoms- og ungdomshjem kendt end Sønderjylland. Vestervedsted er nu det sydligste danske sogn, Hvidding, der var vort andet hjem, det nordligste tyske. Såvidt jeg har forstået det, kom fader, uden knap at vide hvorledes, til at spille en rolle i Vesteregnen under det politiske røre i årene fyrge. Hans opposition mod øvrigheden i Haderslev, da der blev sendt tyske bekendtgørelser til Vestervedsted, vil være bekendt. Men da det rygtedes, at præsten havde vovet at sige nej til den almægtige øvrighed, kom folk milevidt fra for at spørge ham til råds om retssager. De mente, at han måtte være klogere end som så, når sligt kunde lykkes. Jeg mindes som barn at have sét Laurids Skau hjemme, mener også at kunne huske, at fader var med til at oprette Rødding højskole. Fader sørgede for, at jeg lærte så godt Tysk, som ske kunde, han har vel haft sine tanker med det. Moder var stadig syg, klimaet var strengt ude ved Vesterhavet, lægen rådede til at søge mildere egne. Fader, som næppe var vel anskrevet på højere steder, — den afdøde præst Gottlieb i Hvidding har fortalt mig, at han under sin visit hos amtmanden i Haderslev blev advaret mod præsten F. i Vestervedsted som en farlig mand, — blev omsider efter en audiens hos kong Christian VIII. på Sild i efteråret 1847 forflyttet til Ullerup. Det sidste læs flyttegods blev kørt ind i Ullerup præstegård, mens kanonerne dundrede ved Bov. I sommerferien 1848 fik min yngre broder og jeg lov til at komme hjem, vi kørte på fjorten timer med en fragtmand fra Ribe til Fårehus kro, nåede næste dag Åbenrå, hvorfra vi gik gennem Varnæs og Blans, uden at blive anholdt af den

tyske forpostkæde, til Ullerup. Alt var så nyt og mærkeligt for os i den dejlige, skovrige egn, men ét mindes jeg især, der gjorde stærkt indtryk på mig, ung som jeg var. Det var ikke det nye sundevedske mål, der syngende, blødt, uden den vestjyske stødtone, smigrede øret, men det var sproget i præstegårde og i kirker. Jeg fulgte ud med fader, jeg tror på en vakancetur, og hørte med forundring præstekonen tale i stærk og hård dialekt til fader, mens hun råbte tysk besked til et barn eller tyende, og ikke Tysk, som jeg havde været vant til at lære og høre det, men et stygt mål med å for a. Min forundring blev ikke mindre, da jeg var i kirke og hørte faders diakonus tale dansk. Jeg kommer uvilkårlig til at tænke på en historie om en sømand, som i årene fyrge havde ligget med sit skib i Flensborg, og som havde hørt, at der var dansk gudstjeneste og gik i kirke. Da han forlod kirken, udbrød han: „ja, er det dansk, så kan jeg f. l. m. tale tysk!“ Jeg husker endnu så mange, mange år efter, at han sagde „værten“ for „verden“, „buderne“ for „buddene“ og meget mere, og at hele formen, udtalen var så udansk som mulig, tysk var jo også hans hussprog. Jeg hørte det måske endnu klarere ved den stærke modsætning til faders bløde, rene, klangfulde danske tale.

Her ligger en betragtning nær, som jeg ikke skal afvise. Her var, som der er den dag i dag, tyskdannede og tysktalende mænd, der stod som præster i dansktalende sogne, de har af og til talt folkets sprog forargelig slet. Hvorledes gik det os danskdannede, dansktalende mænd, da vi stod med en tysk forkyndelse i de blandede sprogdistrikter. Om andre skal jeg ikke tale, men jeg antager som givet, at hvad der var i mine tanker har været i

manges. Jeg begyndte med, jeg tør måske sige usædvanlig god, kundskab i tysk og en dél læsning i klassikerne og har haft nogen naturlig lempe til at lære og omgås fremmede tungemål. Og det er jo indtrykket fra skoledagene, at Tyskerne er en stor nation, deres litteratur er rig, har været fuld af impulser til vor egen, det er et kultursprog af første rang, store, ordførende, toneangivende videnskabsmænd findes i alle grene blandt folket. Det faldt mig i begyndelsen svært at magte det fremmede sprog i gudelig tale, men jeg satte et stort arbejde ind på det. At min udtale har haft mangler, derom er ingen tvivl, men én ting er jeg vis på, den var renere og mere dannet end den fandtes hos en eneste af mine sognefolk. Hertil kommer endnu det. Jeg har ikke stået som præst i tysktalende sogne. Tysk var i min mund, som hos de få indfødte i sognene, der brugte det, et tillært, fremmed mål. Dette turde gøre en stor forskel. Jeg vilde betragte det som aldeles utilstedeligt at leve som præst blandt et fremmed folk med et hussprog forskelligt fra folkets. Når der indvendes, det gør alle missionærer, svarer jeg; javel, men missionærernes forkyndelse er ikke den normale; er der nogen stilling til i verden, hvor det kræves at være et barn af det folk, man lever iblandt, så er det præstens. Jeg satte et stort og udholdende arbejde ind på at blive herre over det tyske sprog, således at det villigt og smidigt føjede sig om tanken som dens klædebon.

Det var under våbenstilstanden 1864, kort før jeg forlod Sønderjylland, jeg opholdt mig nogle få dage i faders hjem, Ullerup, et par danske soldater var døde på lazarettet, og fader bad mig besørge begravelsen, den blev mulig tysk. De døde blev sænkede i graven deroppe, prøjsiske soldater

stod tæt rundt om, vinduerne blev lukkede op i husene, små klynger samledes udenfor. Soldaten trænger til et ord, der kan trøste og løfte under lazarettidens tyngende ensformighed. Hvor mit øje faldt, så jeg kun tyske uniformer. Så talte jeg tysk over mine landsmænd. Hvad jeg sagde, mindes jeg ikke, men jeg var stærkt bevæget. Da jeg gik hjem i følge med de tyske officerer, der var indkvarterede i præstegården, sagde den ene af dem til mig, at han havde undret sig ved at høre mit rene sprog. „Vil de vedstå den yttring?“ spurgte jeg. „Ja, til enhver tid!“ svarede han. Jeg bad ham smilende med navns underskrift indføre den notits i et af de store berlinske blade. Det vilde være en æreserklæring for mig og flere. Jeg véd, der var dem blandt mine præstekammerater, som kunde bedre tysk end jeg.

Der var på vor side både samvittighedskravet, at gøre, hvad der var pligt, så godt som muligt, og så desuden glæden ved at sysle med et stort folks litteratur.

Var det samme tilfældet fra de tyskdannede mænds side? Var der glæde ved at sysle med folkets sprog, ved at studere, hvad der var ædelt og stort i dansk poesi og kunst?

Jeg skal ikke gøre forsøg på at besvare dette spørgsmål; skulde man dømme efter hvad man hørte i deres tale, måtte der nok tiest svares nej.

Et årstid efter at jeg var bleven kandidat, kom der et forslag fra Licent. E. Hagerup i Store Solt i Angel, om jeg ikke vilde tjene ham som kapellan. Efter nogen betænkning tog jeg imod hans tilbud og drog i forsommeren 1856 til Soltbro, hvor præstegården lå. Samme efterår

blev jeg ordineret i Flensborg. Den dag bliver uforglemmelig for mig; thi midt under handlingen opdagede jeg faders nærværelse, hvad der kun kunde betyde én ting, at moder var død; hun var efter lange lidelser gået ind til fred dagen i forvejen.

Strenge læreår blev årene deroppe, jeg tror, de bragte deres frugt. Det gik mig, som det vel i almindelighed går ungdommen, der med ideal tro går ind til livets strenge arbejde, man oplever skuffelse på skuffelse, og der kommer tider, da det er såre svært at holde mod og tro oppe. Jeg havde den tanke, at når man kom med ære og frihed for et folks modersmål, om hvilket min afdøde ven, provst Karstensen i Dybbøl, sang:

længe nok har jeg bondepige været,
siddet på tærskel og spundet på min ten;
længe nok har hun, tyske frøken, blæret
sig på mit højsæde, og jeg gnavet bén,

når man kom med kongetronen til Askepot, — vilde man blive modtaget med åbne hjærter, åbne arme. Jeg kan endnu føle den skærende smærte, det voldte, da jeg hørte landsmænd på dansk fornægte fædreland og modersmål. Ja, havde det endda været på tysk, det havde ikke været så bittert, men på bredt jysk; „æ er en tysker!“ det gør ondt. Jeg hørte grumme sjælden tysk tale, når undtages, at forældrene, vist mest de unge familier, talte plattysk med børnene. Hagerup fortalte mig, at da han kom til sognet få måneder efter Isted-slaget, begyndte han med at tale udelukkende højtysk til alle, men lidt efter lidt endte han med at tale dansk til alle. Jeg kan for de års vedkommende, som jeg opholdt mig i hans hus, føje mit vidnesbyrd til hans: jeg hørte i sognet overmåde sjælden anden tysk tale end vor egen. Der var i sognene

dér, som allevegne deroppe, nogle indvandrede Holstenere eller Sydslesvigere, at de brugte deres modersmål, forstår sig af sig selv. Af og til hørte man af mere „dannede“ folk gyseligt højtysk. En dag kom jeg i følge med en Arnæs eller Kappeler skipper, jeg husker ikke hvilket, han fortalte mig, at han ikke kunde forstå dansk, men højtysk var hans sprog. Vi fulgtes fredeligt ad til Lille Solt, og blandt de mærkelige ting, han meddelte mig, har jeg bevaret følgende sætning i min erindring: „in dieser nassen Zeit haben die Leute hier sehr böse bei und kriegen ihre kantüffelen ein!“ Ja, var det ikke højtysk, skulde man hartad tro, at det var dansk!

Men indrømmes skal det, at Angelboen jævnlig med større eller mindre held gjorde forsøg på at skjule sit danske mål overfor fremmede, og man måtte være nøje kendt med personer og forhold for at få et sandt indtryk af de virkelige forhold. En tysktalende mand måtte let kunne få indtrykket af, at alt var tysk, og at der blev gjort et tysktalende folk blodig uret. Men anderledes stillede sagen sig for os, der boede blandt folket, dér blev det vanskeligt at dølge. Det traf af og til, at folk kom helt højtideligt til præsten og talte højtysk, efter gammel vane eller for at vise deres tyske sind og tyske dannelse, men så kunde noget tilfældigt indtræffe, en vogn, der kørte rask forbi, et uventet spørgsmål fra præstens side, og højtysken blev glemt i forvirringen for det jævne Angelbomål, der passede bedre for munden. Det kunde derfor også omvendt hændes, som Hagerup fortæller, at han traf på landevejen en gammel udensogns daglejer, med hvem han kom i en lang, dansk samtale, men som pludselig, da han hørte, at den fremmede mand var præsten, i sin forfærdelse

rev huen af og begyndte på plattysk en mængde undskyldninger. Han havde antaget, at han i det højeste havde degnen for sig, og derfor havde han talt dansk. Men til slige standspersoner som præsten kunde det ikke gå an at tale sligt simpelt mål. Fuld mands tale var som regelen også dansk, måske efter det gamle ord, at man skal høre sandheden af børn og fulde folk. Hvor længe og sejgt det danske mål kunde puttes til side, oplevede jeg selv et slående eksempel på. Der tjente en ung karl fra Store Solt by som „busvend“, avlskarl, i præstegården. Han talte så rent dansk, som om han havde været født midt i Nørrejylland, det måtte han dog vel have lært i sit hjem. Men en af hans søstre kunde ikke dansk. Et forår blev karlen syg, fik en brystbetændelse, kom hjem. Jeg plejede en gang om dagen at gøre et rend op til byen at se til ham. En dag var jeg løben derop lige i middagslaget og har vel sagtens taget noget hårdt i yderdøren, for søsteren kom løbende ud og hviskede ilfærdigt: „å go sawt stell', han söwer!“ Efter den dag talte vi aldrig mere tysk sammen.

Det ligger nu nær nok at spørge: hvorfor i al verden er folket kommen på den ulyksalige tanke at skjule deres sprog? Svaret ligger desværre nær nok. Dansk er foragtet, et pariamål, som ingen, der holder på sit menneskeværd offentlig bruger. Igennem århundreder har Hamborg været Sønder- og Nørrejyllands hovedstad; man drog „op“ til Hamborg, der var al storhed og rigdom. Fra gammel tid har Nørrejyderne været lidet agtede i Sønderjylland. Kom en Sønderjyde til Nørrejylland holdt han på sit mål, mens Nørrejyden i Sønderjylland hurtigst mulig opgav sit. Kulturstrømmen har nået Sønderjylland før Nørrejylland;

i Sønderjylland var agerbruget mere fremskredet, smørret bedre, menneskerne rigere, mere oplyste. I Nørrejylland grasserede stygge hudsygdomme, i husene var der en „kløpæl“, og den første indbydelse til en fremmed var: „værså god, gå hen og kløø dig!“ Ikke at tale om, at lusene der var mange og så store, at de gik omkring med halmstrå i munden. Af Jyllands befolkning var studedriverne kendte, de fattige karle, der talte det stødende nørrejyske mål, som bar store træsko og med „hop, how!“ drev studeflokkene foran sig i forårs- og efterårsmånederne til „Issehow“ eller Tønning. Og så var der de elendige pottemænd, der med deres sorte, skøre, grove varer årlig kom til den sønderjyske bondes dør. Potterne var pakkede i lyng, hvad der noksom vidnede om jordbunden i de egne, hvor de blev gjort. Kræmmerens klæder var grove og dårlige, hans væsen lidet høvisk, og hans sprog har givet anledning til dannelse af det tyske hånsord „pottdänisch“. Til alt dette kom den almindelige tankegang, at Sønderjyllands danske almuesmål duede ikke, det var ikke dansk, det var ingenting, „ein wortarmes Jargon, ein unästhetisches Patois, eine Art von Rabendänisch,“ som ingen dannet mand kunde tage i sin mund uden at besmitte sin fløjelstunge. Præster, herredsfogder, prokuratorer, amtmænd, alle, der gik med hvidt bryst og manschetter, talte tysk; alle steder, hvor der var pragt og rigdom, taltes tysk. Kan man så undre sig over, at det var, som det var. Jeg har selv engang været årsag til, at denne underlige misforståelse kom frem, at folkemålet er det vrange, rigsmålet det rette. Under en samtale ved et besøg hos en nabopræst, en Sønderjyde, der længe før 1848 havde været præst i Mellemslesvig, påstod jeg, at der måtte findes danske

viser blandt folket dèr, min vært var lige så sikker på, at der ingen fandtes. Vor strid endte med, at han foreslog, vi skulde spørge tjenestefolkene ad, de var netop samlede til mellemmad, og der var et par daglejere tilstede. Vi går ud i borgerstuen blandt hele forsamlingen, og præsten sagde: „synger I danske viser, viser på jert „forkerte“ dansk!“ Ak nej, det var der naturligvis aldrig tale om, nej da! „Ja, hvad synger I da?“ Ja, de sang tyske viser om Freiheit, jeg mindes ikke længer hvilke. Jeg var dog ikke bleven overbevist, men gik ganske vist en anden vej for at få vished. En månedstid efter fremlagde jeg for min kære, afdøde ven en opskrift på over tredive danske viser, deriblandt enkelte ældre. Mange af dem fik jeg gennem skolebørnene.*)

Til alle disse kulturpåvirkninger kom, sidst og ikke med mindst kraft, den slesvig-holstenske agitation, der som regel vilde skjule over sandheden og som gav parolen, der uvægerlig blev fulgt under løsenet af „de patzige wedderstand“. Der var med andre ord påvirkninger nok, der kunde forklare hvad der i de år skete i Sønderjylland, der var fortids endeløse uret og forsømmelse og nutids politik.

Af en fremragende mand, afdøde biskop Martensen, er der skrevet hårde ord om sprogreskriptet og den ordning, som derved indførtes i de „blandede“ distrikter. Efter at have omtalt „utålmodigheden og hidsigheden“, hvormed ordningen efter hans mening iværksattes, fortsætter han: det er ganske vist, at hvor folkesproget er dansk, der bør kirkesproget også være dansk. Ingen sætning kan være

*) Se viserne i „Fra Heden“.

mere soleklar end denne, og dog passede den ikke på virkeligheden. Man oversă ganske, at det tyske kirkesprog på disse steder havde bestået i flere hundrede år. Kunde dette nu pludselig afskaffes, selv om man indskrænkede sig til at lade dansk og tysk gudstjeneste afveksle? Man overså ligeledes i overfladiskhed, at det danske sprog, som levede i disse menigheder, vistnok var folkesprog, men ved mangel af pleje var bleven råt, fattigt og udannet, berøvet åndelighedens karakter. Det indeholdt kun hverdagsudtryk for det, som hørte til det daglige, det lavere og sandselige liv, men manglede ganske udtryk for de højere åndelige forestillinger. Disse havde menighederne kun i det tyske sprog, af Luthers bibel, af den tyske salmebog, den tyske katekismus. Så gennemtrængte var de deraf, at når man i en dansk samtale med dem kom ind på det religiøse, citerede de deres tyske skriftsteder eller tyske salmevers, og anførte i det hele de religiøse forestillinger i det tyske sprog, f. eks.: dette har vi jo i vort Vaterunser, eller: på søndag vil jeg gå til det hellige Abendmahl. Syge og døende måtte altid berettes i det tyske sprog, og her at anvende det danske sprog var så godt som umuligt. Med ét ord: tysk var det hellige sprog, og hvor det fremtrådte i religionens tjeneste, havde det religionens hele ærværdighed. *) Der kunde være mere at anføre, men her må jeg standse. Biskoppen berører her et punkt, som kan trænge til at klargøres. Men om nu vi, som altid har stået midt i folket i de år, vilde spørge: forstod disse dansktalende mennesker da Luthers tyske bibel, salmebog og katekismus? Forstod de i det hele taget åndelig det religiøse foredrag

---

*) H. Martensen. Af mit Levned II. 160.

i det højtyske sprog? Eller er det virkelig en ønskelig ordning, at som latinen hos de pavekristne er tysk hos lutherske, dansktalende, kristne det hellige sprog? Hvad mon svaret vilde blive? Og mon ikke spørgsmålet tilsidst vilde komme til at dreje sig om noget helt andet, ikke om sprogordningens menneskelige retfærdighed eller forsvarlighed? Jeg antager i alt fald, at den nuværende prøjsiske regering i Hertugdømmerne ikke fra sit standpunkt vilde indvende det allerringeste imod den, når den vilde se med den danske regerings øjne. Men noget helt andet er, om denne ordning var betimelig, om den burde været indført ved en statsforanstaltning, når der ikke stod en million soldater bagved, rede til at forsvare den.

Opgaven blev dobbelt for os, der stod midt blandt folket. At forsone det med den ny ordning, lære det, at modersmålet dog tilsidst er hjærtesproget, bønnens og salmens sprog. Det næste var at tale til folket på dets modersmål om ting, der hører guds rige til, prædike i det danske litteratursprog for et folk, der intet dansk litteratursprog ejede.

Altså: det danske sprog, således som det taltes i Mellemslesvig, var af mangel på pleje bleven råt, fattigt, udannet, berøvet åndelighedens karakter. Nu ja, hvorfor ikke? Det vil vel med andre ord sige, at det passede for bonden og hans arbejde og hjem, og at kulturordene, låneordene deri, for den langt overvejende dél var højtyske eller plattyske. Jeg har noget kendskab til de jyske målarters ordforråd og tør her med nogen autoritét tale med. Sagen er i virkeligheden den, at hvad biskoppen skriver om Angelboens mål, gælder væsentlig for alle jyske mål, jeg skal ikke tale om mere, end jeg sikkert véd, men jeg

kunde vel gerne tilføje: alle folkemål, verden over, der ikke er litteratursprog. De er, om man vil, rå og udannede, kommer i vadmelskofte, med bare ben, træsko eller træskostøvler, alt som vejret er til. De er vidunderlig rige, såsnart det gælder arbejde eller arbejdsbetegnelser, forhold, der ligger indenfor bondens synskreds, hans familieliv, hans redskaber, men bundfattige på udtryk for alt hvad der hører den højere kultur til. Bondemålene har intet udtryk, ingen navneord for de almindelige, abstrakte begreber. Bonden taler ikke i abstraktioner, i almindelige udtryk, men altid om det enkelte. Han bruger ikke ordet skønhed, hverken om egne eller mennesker, men siger: det er en yndet egn, hvor der er frugtbart og rigt, og véd ypperlig at skelne mellem en pige, der er køn og en, der er léd at se til. Ligeså med det religiøse. Jeg kunde fristes til at tro, at „bøn“ var et låneord og at „beje“ var jysk, men jeg véd det ikke, og skal ikke påstå noget, men selvfølgelig er ord som „samvittighed“, „styrelse“, „retfærdiggørelse“, „nåde“ osv. osv. låneord, som de nørrejyske bygdemål har taget fra det danske kultursprog, de mellemslesvigske derimod fra højtysken eller plattysken. Det er en fuldkommen rigtig iagttagelse, at den dansktalende bonde sagde „geweten“ for samvittighed, „åbendmål“ for nadver, hvortil dog må bemærkes, at det almindelige udtryk var: „at gå til guds bord“, og at altergæster kaldtes „gudsbordsfolk“, hvad der dog vel er dansk nok. „Retfærdig“ fandtes, men retfærdighed hed „Gerechtigkeit“, „Versehung“ brugtes for forsyn, „Gedächniss“ for hukommelse osv. For enhver af os danske præster, der havde såmeget som én fornuftig tanke i sit hoved, var hermed vejen vist. Jeg har siddet i sognerådet deroppe

i en otte, ni år, og har mere end éngang grebet mig under forhandlingerne i den tanke: vidste du ikke, hvor du var, midt inde i „det tyske“, kunde du sværge på, at du var midt inde i det „jyske“, så fuldt, rént, så klingende rigt vældede det danske folkemål frem over disse mænds læber, og de fleste af dem vilde dog måske ikke have betænkt sig længe ved overfor en fremmed bestemt at nægte, at de forstod eller kunde tale dansk. Der blev diskuteret, sagt vittigheder, der bragte forsamlingen til at briste i skoggerlatter, og vi havde ikke nogensomhelst vanskelighed ved at forstå hverandre. I den daglige omgang med bønderfolk i deres huse, eller når de kom i præstegården, hørtes så at sige aldrig tysk. Når der var et „øls“, ølhus, gilde eller en „kost“, et bryllup, gik samtalen sin utvungne gang, og jeg har jævnlig lagt mærke til, at sproget hvert øjeblik skiftede. Begyndte en af de ældre på dansk, kunde samtalen en tid fortsættes på dansk. Der kunde så fra en af de yngre eller af en gæst sydfra gøres en plattysk bemærkning, og nu fulgte slag på slag plattyske spørgsmål og svar, til sprogets strøm atter kæntrede og flød ind i det danske leje. Hvor rent det plattyske var, tør jeg ingen bestemt mening yttre om, men én ting véd jeg, at dansken var ægte. Overfor børn og unge har jeg i de sogne, hvor jeg har haft arbejde, ingen vanskeligheder mærket. I mange huse talte fader og moder dansk sammen, dansk til de gamle i huset, plattysk til børnene, mens de gamle vel jævnlig talte dansk også til børnene og disse plattysk til fader og moder, men dansk til „oldemoder“ og „oldefader“. Jeg mindes en aftenstund i Soltbro, vinduerne stod åbne, den ene flok køer kom forbi efter den anden, drengene råbte til hverandre

eller sang, af og til drev stykker af børnenes samtale ind til os, det var dansk, atter dansk, — og få dage før havde der inde i stændersalen, jeg tror af provst Otzen, i de stærkeste udtryk været talt om det fremmede danske mål, der skulde påtvinges folket. Hagerup bemærkede ganske stille: „vi skulde haft manden her i aften, så var han vel bleven omsindet!“ I skolen og ved konfirmationsundervisningen talte børnene fint, det lød tvungent, netop som man kunde især i ældre tid jævnlig høre det i nørrejyske skoler. Men jeg har mødt sådan en lille knægt nogle uger efter at han havde „båjen op“, ved kirken en søndag med en stor pibe i munden, — somme skumlede over børnenes tobaksrygning: „nær di slipper den jæn' pat', så tæjer di ved den anden!“ — Når jeg da kunde spørge, hvor han tjente og hvordan det gik, fik jeg gerne med et bredt tilfreds smil svar på det reneste Angelbomål. Så snart børnene var konfirmerede, trak de tobakspiben op af den ene lomme og det gamle danske mål af den anden. Også her faldt alt simpelt og let i tråd, sproget var ingen hindring. En virkelig vanskelighed indtraf derimod, hvad vi straks mærkede, men hvad biskop Martensen ikke let kunde være vidende om, det var, hvor præsten kaldtes til de gamle og syge for at tage dem til alters. Enhver af mine embedsbrødre véd, hvor vanskelig det mangengang bliver ved hjemmekommunion overfor de gamle at træffe det rette, at blive forstået, også der hvor oplysningssproget er det danske rigsmål. Langt vanskeligere blev det, hvor skole- og kirkesprog var højtysk, men folkesproget dansk. Føj hertil tunghørighed eller anden alderdomssvækkelse. Vil man nu ikke nøjes med den rent formelle sætning: „den gamle er tysk lært, altså taler jeg tysk,

det forstår han!“ — så er vanskeligheden der. Bønner, salmevers, bibelsprog er højtyske, ganske vist med jysk udtale, over det tyske sch— snublede alle de gamle danske tunger og gjorde det til sk—, men vi kan ikke tale højtysk sammen, heller ikke plattysk. Den gamle kan kun Anglerdansk. Jeg forstod snart, at jeg måtte lære Anglerdansk og satte såmegen omhu og arbejde ind på det, at jeg endnu, så mange år derefter, ikke helt har glemt det. Så forsøgte jeg at knytte en samtale om gudelige ting med den gamle på hans eget mål, søgte tyske bønner og salmevers, som han kendte, op, og så foregik kommunionen omsider efter det ham fra barndommen bekendte højtyske ritual. Sommetider syntes jeg, at det lykkedes for mig, til andre tider gik jeg ydmyget og forsagt bort.

Det er godt nok, at man siger, højtysk forstås, thi det har i århundreder været kirkesproget. Engang hørte jeg det spørgsmål debattere: når er menigheden tilstede i kirken? og en tilstedeværende holdt på, at det måtte være, når kirkeklokken havde ringet sammen, om der så ikke var en eneste derinde. Alle slige spørgsmål kan så overmåde let formelt afgøres, men sagen kommer til at se helt anderledes ud, når livets virkelighedskrav kommer. Forstod altså bonden højtysk? ja, kun tysk, ikke et ord dansk. Det svar har jeg fået mange gange. Jeg sad en aftenstund inde hos en bonde i Soltskov og talte med ham om nyt og gammelt, om politik og meget andet, så sagde han omsider: „det dér københavner dansk forstær æ kortud int aw!“ Jeg havde talt mit eget „københavnske“ mål hele tiden med ham. Da jeg bemærkede, at vi dog ganske godt havde forstået hinanden, svarede han, at det var jo ikke københavnerdansk, jeg talte, nej, N. N., — som havde

en meget tung udtale —, ham kunde han ikke forstå, hans sprog måtte være ægte københavnerdansk. Og nu forståelsen af det højtyske. Dér står jeg eller en anden mand på prædikestolen og fremsætter vore tanker og vor tro i højtyskens lange, slyngede sætninger, i bygning himmelvidt forskellige fra det danske måls korte, usammensatte ordføjning, og en stor lyttende kreds af jævne bønderfolk er tilstede. Jeg taler nu ikke om de særlig intelligente, som der jo allevegne findes enkelte af, men om den store mængde, tit ikke meget oplyste mænd og kvinder. Lad præsten være veltalende, „kanzelredner“, som gamle Harms, som provst Thiess, ordene lyder bekendte, slår øret som gamle melodier, men er der nogen eneste af dem alle, der rører eller griber den enfoldige almuesmands hjærte, således som modersmålet kunde have gjort det? Ja, men det danske modersmål er her et råt sprog uden åndeligt præg. Netop ligesom det nørrejyske, men ikke mindre kan den religiøst bevægede mand eller kvinde ypperlig uden alle rigsmålets låneord tale om, hvad der bevæger hjærtet, eller fortælle sit barn om kristne menneskers tro og håb. Og det véd vi alle sammen, at det er det inderligste og mest enfoldige ord, der rører dybest. Men tysk var det hellige sprog, — lad os sige som latinen for den katolske kristne. Ja, men mon hjærtet virkelig nås af det latinske pater noster eller ave Maria? Jeg kom selv ved en lejlighed til at føle det bittert og stærkt netop dette, at tysk var det „hellige“ sprog. Det var i Valsbøl. Vi havde én (1) tysktalende mand i byen, han var fra Randers, og som en følge deraf var hans tysk „trætysk“ ɔ: ikke af første kvalitet, de andre lo ad ham og gjorde løjer med ham. Og da jeg engang spurgte ham, hvorfor i al verden han

talte tysk med sine børn, svarede han mig, at dansk lærte de jo på gaden. I en gård var der en lille fireårs pige, som hed Anna. Hun og jeg blev venner, man kan jo binde sit hjærte så stærkt til sådant et barn, jeg holdt af hende, som hun kunde have været mit eget, hun havde sluttet sig stærkt til mig, og hendes moder fortalte mig en dag leende, at barnet havde truet hende med, at hun vilde klage over hende til præsten. Så kom slutningen på vinteren og med den en grufuld tid, difteritis brød ind i vor lille kreds, og børnene døde næsten ud, det var en rén pestsygdom, som ingen af os havde hørt tale om før. Jeg havde været et ærinde i Flensborg og blev ved hjemkomsten modtaget med den efterretning, at Anna var død. Et par dage senere kom så hendes fader og bestilte begravelsen. „Skal det så være dansk eller tysk?“ — Ja, det måtte jo være tysk! Jeg plejede sjælden eller aldrig at gøre indvendinger, men her kunde jeg ikke tie og sagde til barnets fader: har jeg nogensinde talt et tysk ord med barnet? Har jeg nogensinde talt et tysk ord med Dem eller med Deres kone, eller indenfor Deres huses døre? Hvorfor skal jeg så tvinges til, nu mit hjærte er inderlig bedrøvet, og De og Deres kone sørger, at tale til dem i et mål, som aldrig har gået bud imellem os? — Ja, jeg talte tysk, forstår sig, i huset og ved graven, — hvorfor? — fordi tysk var det „hellige“ sprog.

Og nu atter forståelsen! Ak nej, folket kunde ikke læse dansk, ikke forstå dansk. Men hvordan forklares da den underlige ting, at de danske folkebibliotheker blev så stærkt brugte? Børnene kom jo og hentede bøger. „Hvem læser i dem?“ Ja, man fik forskellige svar, sommetider at forældrene læste, sommetider, at børnene læste højt for

fader og moder. Og hvorfor havde Civilregeringen så travlt med at få alle bogsamlingerne konfiskerede? Ja, jeg kunde have lyst til at gøre et lignende spørgsmål angående begivenheder fra den allernyeste tid. Når dansk ej forstås i Sønderjylland, hvis sprog er „en frisisk eller plattysk dialekt“, hvilke ulykker kan da nogle danske skuespillere, der taler det reneste københavner-dansk gøre? I frisisk eller plattysk talende egne vil ingen forstå en eneste stavelse af deres tale.

Men nu højtysken da, blev den forstået? Utvivlsomt, når man spurgte. Undertiden kunde man dog ikke frigøre sig fra nogen tvivl. Det skete ikke én, men mange gange, når vi fulgtes ned ad kirkebakken i Store Solt, og når der var bekendtgjort noget „fra stolen“ om sogns sager, skolen, konfirmander eller sligt på tysk, at en eller anden spurgte mig: „hvad var det, han gjorde bekendt, æ fik ikke ret æ grund af det?“ Så udlagde jeg det på dansk. En gang havde jeg bekendtgjort, på tysk naturligvis, at jeg ikke forlangte, at børnenes forældre selv kom og meldte deres sønner og døtre til konfirmationsforberedelse, men at de kun kunde sende mig børnene på en bestemt dag og til et nærmere opgivet klokkeslæt. Men den bekendtgørelse blev ikke nærmere udlagt, og da dagen kom, mødte forældrene, og da jeg sagde, at jeg vilde sparet dem rend og ulejlighed, fik jeg til svar, at jeg havde således lyst til i kirken. Vil man så sige, at jeg ikke magtede at tale så tydeligt, at folk forstod det, — nu, jeg troede ganske vist selv, at jeg kunde, og trods de mange henrundne år tiltror jeg mig i dette øjeblik endnu evnen til meget tydeligt at sige en slig besked på højtysk, — men det være nu, som det vil. Jeg kan drage et andet minde frem. Vi

fik fra Tyskland indbydelse til at give bidrag til et mindesmærke for Luther, jeg tror i Worms. Jeg læste den op fra prædikestolen langsomt og så tydeligt, som jeg kunde. Da vi gik ned ad kirkebakken, hørte jeg små grupper gå og tale om dette, hvad i grunden meningen var med det hele, og måtte så endelig til at forklare, på dansk naturligvis, at det var et „denkmal“, der skulde oprettes. Men når det er så usikkert med forståelsen af det daglige livs allersimpleste ting, hvordan så forståelsen af det åndelige livs dybder? En historie er bleven mig i sin tid fortalt ude fra et af de vestre sogne. Præsten havde fået en lang tysk „skrolle“ fra øvrigheden, det var en sag, hvormed der skulde æskes sognefolkenes mening. De blev sammenkaldte, præsten læste de lange, knudrede sætninger trofast op fra ende til anden og spurgte så: „hvad er nu jeres mening?“ Der blev almindelig tavshed. Omsider sagde en af mændene beskedent: „ja, De må undskylde, hr. pastor, men vi forstår ikke københavnerdansk!“ — „Ja ja,“ svarede præsten uden at fortrække en mine, „nu skal jeg læse det op for jer, så I forstår det!“ Han læste derpå dokumentet op i dansk oversættelse og den livligste meningsudveksling begyndte. Om historien er bogstavelig sand, véd jeg ikke, men såmeget tror jeg at have erfaret, at den kunde være det.

Man kommer her til den underlige slutning, at det mål, som alle forstår, det forstår hartad ingen, men det, som ingen forstår, det forstår alle! Ja, så underlig er verden!

Opgaven blev altså for den danske prædiken, at være i sin tale så lidt „højt studeret“ som muligt, at føre et så énfoldigt ord som muligt. Den var i visse måder ikke

så synderlig forskellig fra den, landsbypræsten har overalt i vort land og sagtens allevegne, hvor han da ønsker at forstås af den kreds, han skal arbejde iblandt. De lange, hårde kunstord forstås som en regel ikke, man må søge at lempe sig efter folkets talebrug, studere den måde, hvorpå det udtrykker sine tanker og følelser og efter evne eftergøre den i sin egen tale. Således tog jeg den sag op i Angel, og flere end jeg, brugte korte sætninger, undgik navneord som „kærlighed“ og sagde istedet med et udsagnsord eller tillægsord: „holde af“, „have kær“. Hvor der i kunstordene var to former, en dansk og en tysk, valgtes den tyske, vi sagde ej „ihukommelse“, men „erindring“, hvor ordet endelig skulde bruges, forøvrigt havde man „huske“ (hows') at tage til. I enkelte tilfælde havde vi også to ord at vælge imellem. På dansk bruger vi „apostle“ og „disciple“, på tysk bruges „Jünger“ for det sidste, da vi ikke kunde tage det ord, satte vi „apostel“ ind istedet, hvor det på nogen måde kunde gå an, hjalp os ellers med en omskrivning: „de mænd, der fulgte med Herren“ eller lignende. Endelig benyttede vi enkelte ord af folkemålet, ordsprog, f. eks. „hva vil en oggel imeld æ kragger?“ eller vi greb til plattyske eller højtyske ord, som var gængse f. eks. „Gesetz“, „Geweten“, „Bigt“. Det tog derfor et alvorligt og omhyggeligt arbejde at forberede sig til den danske prædiken. Da jeg havde levet nogle år i disse forhold, blev det mig klart, at skulde jeg tale uforberedt, eller med kort varsel, måtte jeg bestemt kræve tysk, når jeg havde valget mellem sprogene, thi der var form og udtryk uden videre givne. Men jeg var da også vis på, at jeg kunde tale i vort fælles modersmål, det danske, således at enhver af de tilstedeværende, indfødte i sognene, var istand til at forstå hvert eneste ord.

Arbejdet gik så sin regelmæssige gang. Kun når stænderne var samlede i Flensborg, følte man agitationens dønninger, ellers levede jeg under særdeles fredelige kår. Dansk og tysk vekslede uafladeligt i kirketjenesten, vi kunde have tysk gudstjeneste og altergang, men under den dansk barnedåb eller omvendt, dansk brudevielse, tysk jordefærd. Således gik det fra år til år, og jeg synes ikke, jeg kan tvivle om, at trods agitation og modstand, var sagen så indlysende naturlig, at den i løbet af et slægtled eller to vilde være kommen i orden. Jeg forstår det helt vel, at det pludselige brud, der efter slaget ved Isted kom med fortiden, idet århundreders uret på engang blev bødet, kunde gribe smertefuldt ind i menneskers sind og vække modstand også fra kristeligsindede folks side. Men der blev jo givet frihed. I min embedsførelse véd jeg ikke af, at der nogensinde er bleven nægtet forældre tilladelse til at lade deres børn konfirmere tysk, hvor de vilde, og den sag var jo grumme let at ordne ved at sende barnet ud af sognet sydpå, jeg har aldrig nægtet udskrivningen, hvor den er bleven forlangt. Privatskoler var jo også tilladte. Jeg mindes med morskab en examen jeg overhørte engang inde i Angel i et hjem, hvor der var lærerinde, tysk naturligvis. Først hørte vi de danske fag, kristendomskundskab og fædrelandshistorie, om jeg husker ret, så kom turen til de tyske, et af dem var naturkundskab. Det var utvivlsomt en flink pige, og hun havde examineret jævnt og godt, hvor hun talte dansk. Men nu rejste hun sig og begyndte: „Kinder, was ist ein körper?“ og fortsatte med spørgsmål om alle det fysiske legemes egenskaber, som børnene havde lært på ramse, der var en hél anden ånd og tone over undervisningen, hun aflagde helt

den forrige jævnhed og blev højstilet. Jeg skulde undre mig over, om højtysk nogensinde kan blive folkesprog. At det er et ypperligt mål, hvor det gælder poesi eller videnskab, alle civilisationens og den fine dannelses krav, er jo let nok at se, et andet spørgsmål er, om det nogensinde kan blive udtryk for det menige folks enfoldige tanker. For et dansk og dansktalende folk kan dette umulig ske i mange slægtled. Jeg tror ligeledes at have lagt mærke til, at tyskdannede almueskolelærere var som regel langt mindre jævne i deres undervisning end danskdannede, et forhold, der ikke vanskeligt synes at kunne forklares af de to sprogs bygning og hele natur.

Sér jeg efter de mange års forløb tilbage, — mangt et sår, som de tider slog, er lægt, der ligger ikke længer den svidende smærte i mindet og ikke den bittre følelse af nederlagets ydmygelse, meget er mildnet, om end andre sår endnu knap tåler, at man rører ved dem. Lad mig sige ét mere. Der er utvivlsomt skét fejl fra den danske styrelses side, sagtens både i valg af personer og midler, — om den nuværende tyske har været mere hensynsfuld mod folket, véd jeg ikke, det er mig svært at sætte min fod inden det lands grænser, hvor såmange af min ungdoms og manddoms forhåbninger ligger knuste og jordede. Sprogreskriptet vakte i sin tid en storm fra Tysklands side, var det med rette? Skete der i sin tid noget i mindste måde tilsvarende til indførelsen af udelukkende tysk skoleundervisning i Nordslesvig? Hvorfor har denne sidste forholdsregel ikke sat det tyske folks sind i uro? Her bliver modersmålet taget fra nogle hundrede tusinde danske. De, som kender svaret, må give det. Jeg kan ikke denne dag se, at der skete væsentlig uret nogen steder i Mellem-

slesvig ved den sprogordning, som dér indførtes, skønt den utvivlsomt kunde have været bedre. Men spørges kan der: var den under de forhold til den tid ønskelig, var den politisk klog? Det er mig nu tvivlsomt; thi den tyske agitation fik et ypperligt middel i sin hånd til at gøre det danske regimente forhadt, her kunde tales om at berøve fem hundrede tusinde lutherske kristne det sprog, hvori de søgte deres opbyggelse, om at sætte skel mellem forældre og børn, berøve et folk sit dyreste eje, modersmålet, der alene er hjærtesproget, og gud skal vide, det blev brugt i avisartikler og flyveskrifter og „Erlebnisse“, og jeg med mit folk og mit fædreland fik at vide, hvad det betød at have en mægtig og uforsonlig nabo. Jeg sér Danmarks uret deri, at det var det magtløse lille land og dog kunde enfoldig tro på traktater og national ret, hvor de store folkeslags interesser er på spil.

Askov, i August 1894.

H. F. Feilberg.

Kristian VIII. og Nordslesvig.

Af A. D. Jørgensen.

Den nationale opvækkelse i Nordslesvig forud for året 1848 vil altid stå i vor historie med en særegen glans. Det er et frembrud af længe slumrende tanker og følelser, hvis opkomst og vækst gav livet et højere værd, satte udviklingen nye opgaver og kaldte slægten til kamp for indholdsrige ideer. De mænd, som dengang tog til orde og viste vej, vil bestandig mindes med tak, fordi de ikke holdt sig tilbage, da de var få, medens mange og store fordomme, mange og mægtige modstandere ofte syntes at gøre deres sag håbløs.

Der er skrevet meget og mange gange om hine år, og tiden ligger os jo endnu så nær, at den er vel kendt af den levende overlevering. Og dog er det gået her som overalt, at meget er blevet glemt i de skiftende tider, meget har aldrig været fremdraget og meget har efterhånden fået et andet udseende end det havde for samtiden. Den hele samfundstilstand, hin tids tænkemåde og dens mangehånde indviklede forhold, som dannede baggrunden for den hele udvikling, er ved at gå i glemme. Dertil kommer, at overleveringen, både den mundtlige og den nedskrevne, stammer fra de mænd, som stod midt i kampen og umulig kunde oversé hele dens forløb eller være fuldt retfærdige mod dem, der enten stod dem imod

eller dog ikke helt sluttede sig til dem. Billedet af den hele tid har derved fået en vis skævhed, som ikke mere tilfredsstiller. Nu, da den nationale kamp har antaget en mere ædruelig form, er det også på tide at se ædrueligere på fortiden. Vi kan ikke blive stående ved opfattelsen af den slesvig-holstenske bevægelse som et ondsindet oprør fra første færd, lige så lidt som vi ønsker, at vore modstandere skal slå sig til ro med at opfatte danskheden i Nordslesvig som frugten af en dansk „propaganda“. Begge de nationale strømninger voksede op samtidig og havde begge såvel en historisk som en folkelig ret. Danskhedens frembrud i Nordslesvig måtte være en pinlig overraskelse for dem, som holdt på hertugdømmernes enhed overfor kongeriget, og modstanden mod dens fremvækst og anerkendelse kan ikke undre os, især da der i selve den dansktalende befolkning var en så udpræget selvfølelse overfor kongeriget. Mange af de voldsomme beskyldninger mod enkelte tysksindede embedsmænd, såvel som mod hele embedsklassen, trænger til at ses i et noget andet lys end samtidens partiførere så dem i. Vi bør kunne sætte os i deres sted og skelne mellem nedarvede fordomme og den onde vilje og det forargelige hovmod, hvori de tilvisse ofte gjorde sig skyldige.

Endnu mere gælder det om at vise retfærdighed mod selve den danske regering, og da især kongen personlig, som i hine år jævnlig var genstand for de hårdeste domme. At denne retfærdighed ikke tidligere er vist, kan man vel sige ligger i den menneskelige ufuldkommenhed, der skal have tid, ofte rum tid, for at vinde klarhed over det nærmeste. Der har i virkeligheden alt i mange år i literaturen foreligget en redegørelse for disse forhold af den

højt ansete jurist og statsmand A. S. Ørsted, som i mange måder vilde have kunnet rette de gængse domme, dersom man havde agtet på den. Men dels var Ørsted, da han udgav sine bøger *), en meget upopulær mand, dels er hans fremstilling i ualmindelig grad bred og trættende, dels endelig var han af iver for at vise tyske modstandere retfærdighed bleven åbenbart uretfærdig mod sine nærmeste landsmænd, — så de blev så at sige lagte til side uden at påagtes og uden at få mindste indflydelse på den offenlige mening og den danske historieskrivning.

Nu turde dog den tid være kommen, da vi kan se tilbage på en foregående menneskealders idrætter med mere ro i sindet. Det gælder da om at få et uforvansket billed frem af personer, forhold og begivenheder; det gælder tillige om at skelne det væsenlige fra det mindre væsenlige. Fortællingerne fra fyrrerne drejer sig nu for det meste om de iøjnefaldende sammenstød mellem partierne, de faldne kraftytringer i blade og forsamlinger, de store folkefester, foreningernes udtalelser og meget andet af opsigtvækkende tildragelser. Opmærksomheden har mindre været rettet på det ihærdige oplysnings-arbejde, som blev udrettet, den vækkelse, som fremkaldtes i dagenes og årenes løb, og endnu mindre har den fæstet sig ved kongens ufortrødne og trofaste arbejde til værn for danskhedens ret. En så ubetydelig og forholdsvis ligegyldig sag som tavlehistorien fra Tørning er bleven oftere omtalt og ivrigere drøftet end mangt et betydningsfuldt skridt fra regeringens side til at beskytte modersmålet.

Her skal nu (i tilslutning til mit foredrag om kong

*) „For den danske stats opretholdelse i dens helhed", 1850, og „Af mit livs og min tids historie", 4 bind, 1851—57.

Kristian VIII.) fremdrages nyt stof til kendskabet af hin tid og det tidligere kendte skal bringes i en ny belysning. Der skal ikke dvæles ved de store ord, som blev udtalte i stænderne, men ved de foretagne afstemninger; der skal ikke lægges vægt på førernes skarpe udtalelser, men på de kendsgerninger, der fik betydning for udviklingen. En stor del af dette stof er hentet fra kongens brevsamling og egenhændige optegnelser og der er derved givet en betydningsfuld berigelse af vor viden; vi kan med fuld tillid bruge denne kilde, da dens pålidelighed på mangfoldige steder stadfæstes af andre samtidige optegnelser og aktstykker, medens den ingensteds modsiges af dem.

I. Prins Kristian før tronbestigelsen 1839.

Prins Kristians bemærkninger i anledning af en afhandling af A. B. Rothe, deputeret i Tyske kancelli,*) om indførelsen af en forfatning m. m.; Marts 1815.

[Prinsen viser først, at Holsten, hvad Rothe ikke anerkender, har gammelt krav på konstitutionel regering af sin „hertug"]. Hertugdømmet Slesvig, vunden for Danmark ved en fredslutning 1720, udi hvilken dets privilegier ikke udtrykkeligen forbeholdtes, måtte overensstemmende med kongelovens 19. art. som en integrerende del af kongeriget Danmark regeres med absolut suverænitet. Hertugdømmet Holsten derimod erobredes ikke . . .

Blev Holsten forenet med det tyske forbund,**) da

*) Benævnelsen „Tyske kancelli" bruges her for korthedens skyld istedenfor det officielle „Slesvig-holstenske kancelli", eller fra 1816: „Sl.-holst.-lauenburgske k." Hint er det indtil 1806 brugte navn, der kun har hensyn til forretningssproget (modsat „Danske kancelli" for Danmark og Norge).

**) Dette var man netop dengang i færd med at oprette på kongressen i Wien.

vilde det være uden farlige følger at indføre udi samme en for hertugdømmet selv så gavnlig og almindelig ønsket forfatning.... Hertugdømmet Slesvig derimod kunde efter min formening aldrig skilles fra Danmark for at forenes med Tyskland. Ej heller kunde det i forening med Holsten gives en stændisk forfatning uden derved at opvække billig fortrydelse hos de øvrige danske provinser, der kunde gøre fordring på lignende forrettigheder.

Jeg finder, tilstår jeg, den forbindelse, der hidtil har funden sted mellem de holstenske og slesvigske stænder, af hvilke hine hørte til den tyske statsforfatning, disse derimod vare en suveræn fyrstes undersåtter, stridende mod statens forfatning; denne måtte ikke for gammel vanes eller mageligheds skyld vedblive, hvis Holsten på en eller anden måde ophørte at være en integrerende del af det danske monarki.

Hertugdømmernes fælles bestyrelse er indført formedelst sprogets enhed og i den tid, man ganske gerne havde set, at alle kongens undersåtter bleve fortyskede; men det er at bemærke, at en stor del af hertugdømmet Slesvigs indvånere tale dansk og at blandt disse haves tyske præster og tyske skoler. På øen Alsen, hvor danske præster og skoler haves, står gejstligheden under Fyns stift, den civile øvrighed under hertugdømmernes regering, hvoraf flyder megen forvirring, *) hvilken så vel som mange andre deslige genstande fortjente en nøje prøvelse, hvis man har hensigt til forandring med hertugdømmernes forfatning.

---

*) 20. Dec. 1815 skriver prinsen til sin guvernementssekretær, etatsråd Holten, om en sag fra Als: „Alt for og imod sagen bør læses, førend mening fattes; man må og vogte sig for at fortyske danske menigheder og skoler, — men den blandede forfatning er visselig ej gavnlig.“

Hvorvidt det måtte være ønskeligt at se en stændisk forfatning indført i det danske monarki overhovedet, er en så vigtig genstand, at den tilvisse behøver og fortjener den nøjagtigste prøvelse.

Ikke fordi det er tidens ånd, i Frankrig, Italien, Tyskland, Sverig, Norge, bør sådant tilrådes. Ikkun hvis det befindes at være herskende stemning, gør regeringen udentvivl klogt i at tage hensyn på denne stemning. Dette bør kongen udentvivl nøje prøve, forinden han fatter nogen beslutning i så henseende; thi ligesom forfædrene fandt deres held i at overdrage folkets rettigheder i en absolut arvekonges hånd, således kunde undersåtterne i almindelighed jo endnu ønske, at samme forfatning uforandret vedblev. Den almindelige mand, som også udgør den større hob, er, jeg tror det selv, af den fra forfædrene arvede mening, at den nuværende forfatning er den bedste, meget overvejende grunde måtte altså være forhånden, førend man kunde bestemme sig til at forandre den. Blandt disse skulde ophjælpningen af statens kredit, der har lidt så overvættes ved de senere års misgreb i finansbestyrelsen og ved de flere gange tilsidesatte kongelige ord og løfter, være en af de væsenligste. Den oplyste del af nationen, som tænker over årsagerne til vort statslegemes forfald, vilde i en viselig indrettet blandet regeringsform finde betryggelse mod ansvarsløse ministres fejltagelser og for byrdernes forholdsmæssige fordeling. Nationalånden vilde oplives påny og staten kunde håbe med tiden at se samme veldædige følger af en sådan regeringsform som de, Storbrittanien nyder; medens den absolut-monarkiske, således som erfaring viser, holder talenter, som under hin forfatning bedre kunde udvikle sig og kendes, tilbage i den

grad, at regeringen selv tilsidst savner duelige embedsmænd, især til de højere posters besættelse. I stedet for med forfatteren at udlede et argument mod indførelse af repræsentativ forfatning af mangelen på statskyndige mænd, burde snarere en sådan forfatning erkendes for det virksomste middel til at fremkalde disse. Man kan begynde ufuldkomment og blive fuldkomnere, når først en begyndelse dertil sker.

Eksemplet med den norske rigsforsamling eller storting er ej afskrækkende i så henseende.

Hvad der imidlertid er indlysende og efter min formening af yderste vigtighed, det er at ingen forandring i regeringsformen påtænkes, uden at den grundlægges efter nøjeste overlæg og viseste prøvning; thi ellers vilde statslegemet nødvendigvis geråde i forvirring. Men grundvolden for hele administrationen er pengevæsenet og statens finanser; førend denne forvaltningsgren er ordnet, simplificeret og bestyret efter faste grundsætninger, er ikke noget held at vente eller nogen beslutning at fatte til kommende slægters forædling og statens opkomst ved nationens rigtig ledede bestræbelser i forening med kongen.

Af en optegnelse af prins Kristian om stænderforfatningen, fra efteråret 1830.

At Holstens ridderskab og indvånere overhovedet efter det i bundesakten for femten år siden udtalte løfte om stændisk forfatning fremdeles nære dette ønske og lydeligen ytre det, må man ej undre sig over. Man kan endnu mindre ansé det som lovstridigt, at de i bønskrifter foredrage det for landsherren.

[Om formen for en tilkendegivelse i den henseende og om vanskeligheden ved at tage bestemmelse om, hvorvidt også Slesvig skal have en sådan forfatning. Han mener dog at overvejende grunde taler herfor].

Billighed og undersåtternes fordel taler altså formentlig lige højt for at stændisk forfatning bevilges hd. Slesvig, men lige så bestemt tilrådes at adskille hertugdømmernes stænderforsamlinger, thi Slesvig bør aldrig ansés som en del af Tyskland og arvefølgen selv, som Gud forbyde skulde blive tilfældet, angiver at disse hertugdømmer kunne adskilles.

Ved siden af adskilte stænderforsamlinger bør efter min formening fælles ridderskab, klostre, kreditsystem som hidtil bestå, og ydermere forbindelse i administrationen burde statholderskabet med et regeringsråd ved siden afgive, idet denne avtoritet, fælles for begge hertugdømmer, varetog administrative forretninger. Overretterne, hver i sit hertugdom, alene den dømmende magt, *) og for hvert hertugdom måtte oprettes en overappellationsret. I hertugdømmet Slesvig, som nu har Valdemars Jydske lov, burde den danske lov indføres, såsnart som denne revideret måtte udgives på ny — og retten plejes på dansk og tysk, eftersom indvånerne i de forskellige distrikter ere dansk eller tysk talende.

*) De to overretter, henholdsvis på Gottorp og i Glückstadt, havde dengang både den øverste dømmende og i visse, især politi-anliggender, den udøvende myndighed. At disse områder burde adskilles, derom var alle enige, og samtidig med løftet om en stænderforfatning, udtalte kongen det i reskript af 11. Januar 1831 som sin hensigt at indføre en fælles overappellationsret for begge hertugdømmer. Senere kom dertil oprettelsen af en fælles regering.

[Nærmere om stændernes kompetence og ordning. Hvis kongen vil give dem skattebevillingsret, har han intet imod, at de i dette ene anliggende træder sammen som fælles „landdag“].

Af prinsens dagbog på en rejse i sommeren 1831.

8. Juli. (Afrejse fra Avgustenborg til Sønderborg) . . . Med provst Jensen, som er en fornuftig og agtet mand, har jeg talt på Avgustenborg om det såre fejlagtige i, at der ej er en dansk, som der er to ny organiserede tyske skoler i Sønderborg, hvor dog almuen ikke taler tysk, men dansk. Han indrømmede dette fuldkommen og undrede sig over, at det ej var iagttaget ved skolevæsenets nye organisation. Nu hjælper man sig ved at den ene lærer frivillig underviser i dansk læsning og skrivning, men han håbede at skulle se det mangelfulde i denne indretning hævet med tiden. I øvrigt er han selv tysk og taler dansk med vanskelighed. Den danske præst Claudius er ligeledes tysk og blev valgt for en dansk prædiken, som han fremsagde uden at være sproget mægtig. [3]) De hjælper sig med lidet, de gode folk!

9. Juli. (Åbenrå; prinsen besøgte syv skolestuer.) En væsenlig mangel er, at hele undervisningen er tilskåren på tysk, medens børnene hjemme tale dansk, skønt ej med nogen ren dialekt. Der gives efter reglen kun to timer dansk om ugen for børnene i den anden klasse, thi den indbyrdes undervisning drives på tysk og efter den tyske metode, med en læseklasse for de små børn, medens de

---

*) K. F. L. Jensen kom 1830 og J. P. G. Claudius 1827 hertil, begge fra Holsten.

ældre øves i skrivning eller regning.... De læste omtrent lige godt dansk som tysk, men i deres skriftlige prøver var mange germanismer og forkerte danske ord, hvilket bør tilregnes lærerne, der ej forstå det bedre.

Seminariet i Tønder, der nu skal forsyne hertugdømmerne med lærere, tager ikke hensyn nok på de dansktalende menigheders skoler. Hele undervisningen er tysk og de øves ej i det danske uden netop ved den undervisning, der gives dem af en præst på stedet (dette har amtmand C. Krog selv sagt mig).

Af prins Kristians skrivekalendere.

1832. 16. April. Prof. Paulsen *) overleverede mig sin bog om Slesvigs statsforfatning og om det danske sprogs brug sammesteds.

Direktør Estrup **) overleverede mig sin afhandling mod det historiske fundament: Kristian I.'s forsikring at Holsten og Slesvig skulde være uadskillige.

29. April. Ved idag at tale med overprokurør konferensråd Høpp ***) lod jeg ham ret føle, hvor vigtigt det er, at arbejdet med de erfarne mænd ej overiles, ligesom det også måtte ansés ønskeligt at visse deres bemærkninger måtte foranledige nogle forandringer i udkastene.

---

*) Den bekendte professor i lovkyndighed i Kiel, Kr. Paulsen.

**) Historikeren H. F. J. Estrup til Kongsdal, direktør for Sorø akademi.

***) Det tyske kancelli-kollegium havde til præsident geheimestatsministeren grev Otto Moltke til Espe; blandt de 7 „deputerede“ var overprokurøren J. P. Høpp, som refererede kancelliets sager i gehejmestatsrådet, den mest indflydelsesrige. Den yngste deputerede var dengang Heinrich Reventlov Criminil, senere udenrigsminister.

Vi talte også om organisationen af overappellationsretten..... Han mente, at der skulde være én regering for begge hertugdømmer; jeg bemærkede, at det var at forene dem mere end de nu ere det ved overretternes administration, men at jeg fandt det hensigtsmæssigt for den egenlige regering, for dennes forhold til kollegierne, betænkninger over nye love osv., men at de for det administrative i begge hertugdømmer med føje kunde være delte i tvende sektioner, (en) for hvert hertugdømme. Også talte vi om det danske sprog i hertugdømmet Slesvig, som jeg bestemt erklærede ej at ville skulde fortrænge det tyske, men heller ikke fortrænges af det tyske, og ytrede jeg, at ligesom forordningerne for hertugdømmerne gives på tysk og dansk, således burde regeringsbeslutningerne ligeledes gives i begge sprog, eller på dansk til de dansktalende amter og distrikter, og i disse ligeledes dommene affattes på dansk eller i begge sprog, thi at rettergangen skulde plejes i et sprog, som almuen ej forstår [var ikke rigtigt]. I de dansktalende distrikter burde skoleundervisningen være dansk, hvilket ej var tilfældet i byerne. Høpp mente, at det var en delikat materie med sproget.

4. Juni. Generalsuperintendent Adler sagde at skulle tale med kongen om det danske sprogs nærværende udbredelse i hertugdømmet Slesvig og midlerne til at hævde det sin plads.

19. Sept. Konferensråd Høpp underrettede mig om hensigten aldeles at forene overappellationsretten for hertugdømmerne, ej at inddele den i kamre, — og at dele regeringen i sektioner, ej efter landene, men efter sagerne. Begge dele finder jeg ukonsekvent.

10. Okt. Læst Schlegels afhandling om appellationsretten i hertugdømmerne*) — sendt ham den tilbage.

23. Nov. I statsrådet foredrog det sl. holst. lauenb. kancelli [d. e. overprokurør Høpp] om foranstaltningerne mod eftertryk af bøger i hertugdømmerne Holsten og Lauenburg, ifølge bundestags beslutning af 6. Spt. f. år om reciprocitet mellem bundesstaterne. En konvention med Preussen af 1828 om eftertryk i Slesvig, Holsten og L. foreslog kancelliet at anvende, indtil en almindelig forordning kunde udkomme (hvilken det var ønskeligt kunde omfatte Danmark med), således at enhver forfatter i en bundesstat kunde erholde gratis koncession mod eftertryk af hans skrifter i hertugdømmerne.

Jeg formente (og kongen syntes også) at det var simplere blot at bekendtgøre bundestagsbeslutningen i Holsten og L., men grev Moltke bemærkede, at straffebestemmelserne manglede i hertugdømmernes lovgivning og for at bestemme dem måtte der korresponderes med overretterne.

Denne provisoriske foranstaltning bifaldtes; men på min bemærkning, at man her, hvor det gælder en bundestags beslutning ej burde blande hert. Slesvig med deri, bestemte kongen, at hin korporation ej skulde nævnes i plakaten.

Grev O. Moltke indrømmede rigtigheden af min bemærkning; jeg bad ham at betænke inddelingen af over app. retten i kamre og regeringens i sektioner efter hertugdømmer. Han var ej inde i sagen.

---

*) Denne afhandling er dateret 5. Spt. 32 og går ud på at fraråde fællesskab mellem hertugdømmerne, event. to senater (Bajern har 5); indførelsen af dansk retssprog til Slien, helst to ståtholdere osv.

Samtale med grev O. Moltke, som med mig ansā toldliniens ophævelse mellem Slesvig og Jylland af stor vigtighed, men dertil hører, at man tager brændevinsbrændings sagen for. Han roste Thomsen og Criminil [i Tyske kancelli] mere end Høpp.

1833. 14. Febr. Talt med konfer. Høpp ..... Han håbede snart at grundsætningerne for over app. rettens og regeringens organisation vilde blive forelagt i statsrådet og de stændiske sager udkrævede kun få sessioner for dernæst at redigeres af ham og Ørsted. Jeg talte alvorligt med ham om, hvor vigtigt det var ej at underlægge Slesvig et tysk forbunds ret. Skulde den slesvigske over app. ret end forvaltes af de samme personer, så var det efter mit skønnende væsenligt, at den i formen skilles fra den holst.-lauenburgske, måske i senater eller kurier, således at den sl. holst. l. over app. ret aldrig, men vel den holst. l. kom til at afhandle bundesdags anliggender som austrägalinstans osv.*) Han syntes ej at føle det vigtige heri — jeg bad ham at lægge det på hjærte.

5. Marts. Grev O. Moltke syntes temmelig enig med mig i at over app. retten burde deles i slesv. og holst.-l. dommere for civile sager og som austrägalinstans: men han frygter for modstand fra Høpp og tror ej heller at finde soutien i kancelliet selv. Hans idé at forlægge over app. retten til Slesvig tror han ej heller går igennem, ej heller kan jeg stemme derfor. Han noterede adskilligt til nærmere omtale.

---

*) Forbundsdagen kunde henvise visse sager til pådømmelse ved en hvilket som helst tysk højesteret (austrägal-instans, af „austräge“).

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet og hans indlæg for en deling af overappellationsretten i to kamre (27.—29. Marts 1833). (Originalerne er på tysk, efter de førte forhandlinger).

[Prinsen beretter, hvorledes den nedsatte kommissions forslag til en adskillelse af den dømmende og udøvende magt blev omdelt til statsrådets medlemmer i begyndelsen af Marts, hvorefter han pàny tog Schlegels afhandling om denne genstand for sig, tilegnede sig dens bevisførelse og affattede et indlæg til kongen om den øverste domstols deling]. Dette votum (gutachten) meddelte jeg såvel kancellipræsidenten grev O. Moltke som gehejmestatsminister grev Rantzau og konferensråd Høpp. Også med den deputerede (i T. k.) etatsråd Thomsen talte jeg om sagen og alle måtte de sande mine grundes vægt..... Kun var de alle af den mening, at det givne løfte om en fælles domstol ikke kunde tilstede dennes deling i kamre, og selv generalprokurøren Ørsted, som jeg talte med om det, vilde ikke indrømme, at det fælles ved domstolen blev bevaret, når den holdtes på samme sted, med samme præsident og fælles behandling af kriminalsagerne, men iøvrigt var delt i kamre.

Jeg bestemte mig da til at forelægge kongen det spørgsmål, om en indretning som den påtænkte ikke lod sig forene med det givne løfte, og bragte ham den 27. mit votum til gennemsyn....

[I dette indlæg af 27., to tætskrevne ark, fremlægges hele sagen klart og udtømmende; af betydning er især følgende steder:]

På den således antydede måde tror jeg at indbyggerne

i hd. Slesvig kan holdes ved deres gamle ret (jydske lov) og derfor vil Deres majestæt vistnok bære omsorg alt nu; men hvor meget væsenligere ja nødvendigere vilde denne forholdsregel ikke vise sig at være, dersom det efter ret og billighed blev anordnet, at der skulde dømmes i landets sprog i alle dansktalende distrikter (hvor der er danske præster og skoler og i byerne, hvor almuen taler dansk) og dersom overretten i Slesvig også fik pålæg om at afsige sine kendelser på dansk i alle sager fra disse distrikter. Da vilde det, så vidt jeg skønner, følge af sig selv, at man ikke vilde kunne forlange af de kun tysktalende råder i overappellationsretten at de skulde dømme på dansk og at der ej heller vilde være nogen anden udvej end at dele retten i kamre eller senater for at lade dømmes af den slesvigske afdeling i disse danske sager. For ikke at tabe den fordel at lade dømme fælles i kriminalsager måtte under hin ovenfor nævnte forudsætning akterne forelægges domstolen i officiel tysk oversættelse.

Det er, jeg véd det meget vel, ikke den nuværende forretningsgang, som udkræver dette; det vilde vel heller ikke være det belejlige øjeblik nu at anordne dette; men lovgiveren må også fæste øjet på fremtiden og det drejer sig her, hvo vil kunne nægte det, om nationaliteten hos et betydeligt antal af Deres majestæts undersåtter, i en provins af kongeriget, som i århundreder er bleven fortysket, men hvis dansktalende indbyggere har samme ret som deres tysktalende naboer til at se deres sprog opretholdt og at dømmes i det. Hvilke bånd mellem folkene er stærkere end det fælles sprog? man tage sig derfor vel iagt for at løse båndet mellem det slesvigske og det danske almuesmål, som jeg ansér for bånd mellem Danmark og

Slesvig; de bånd, som består mellem dette hertugdømme og Holsten, vil holde begge forenede med kronen. Deres Majestæt ville ikke miskende min iver i denne henseende!

. . . . Underdanigst

d. 27. Marts 1833. Christian Frederik.

[Derefter fortsætter optegnelserne:]

Den 29., forud for statsrådet, gik jeg til kongen, som tilbageleverede mig mit indlæg med den ytring, at den deri fremsatte mening gjorde mig ære („mir sehr zur ehre gereiche“), og at det måtte beklages, at den foreslåede forholdsregel ikke kunde antages; thi han troede ikke at den kunde forenes med en fælles domstol. Jeg svarede: „denne ytring af Deres majestæt er fuldstændig tilstrækkelig for mig; men det vil jo da være unyttigt at udføre forslaget videre og jeg vil blot nævne det, men at D. M. ikke har ansét det for tilstedeligt.“ Kongen: „det er min mening; men du må fremstille det som du finder for godt.“ Derefter lod H. M. statsministrene komme ind, og efter at nogle ubetydelige sager fra general postdirektionen var bleven foredragne, begyndte konf. r. Høpp sit referat.

[Efter en vidtløftig debat om lovens enkeltheder fremdrog Møsting spørgsmålet om domstolens forhold til det tyske forbund, idet han gjorde opmærksom på det utilstedelige i at en slesvigsk domstol blev udpeget til at afgive voldgiftskendelser i forbundets navn. Han forlangte, at halvdelen af råderne skulde udnævnes særlig for hvert hertugdømme, således at de slesvigske trådte ud og ekstraordinære dommere tilkaldtes, når domstolen blev „austrägalgericht“. I den derefter følgende debat frarådede Rantzau og Høpp dette som unødvendigt, medens prinsen holdt med Møsting og oplæste denne del af sit indlæg med be-

mærkning om hele dets indhold. Otto Moltke mente, at tilfældet aldrig vilde komme til at foreligge, især hvis man efter hans forslag vilde oprette domstolen i Slesvig, og ønskede det ikke nævnt. Men „selv Krabbe“ indrømmede, at forbundet kunde falde på at vælge den holstenske domstol til voldgift, og kongen resolverede derfor, at sagen skulde nævnes udtrykkelig i loven. „Da kom referenten frem med sit forslag til en §, som han gerne efter aftale med Moltke vilde have holdt tilbage, og som gik ud på, at det skulde siges udtrykkeligt, at den holsten-lauenburgske overappellationsret udelukkende skulde konstituere sig som austrägalinstans, og det med tiltrædelse af alle ekstraordinære assessorer eller råder — og føjede jeg til: „som er bosiddende i Holsten og Lauenburg“, som endnu mere vil tilkendegive forskellen. Dette bifaldt kongen, hvorved Møstings endnu tydeligere forslag faldt bort, — om det var heldigt får stå ved sit værd.“ I løbet af den følgende debat talte prinsen med varme for mundtlig rettergang som ved højesteret, heri støttet af de danske ministre, men forgæves overfor Høpps modstand].

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet angående oprettelsen af en fælles regering på Gottorp (12. April 1833). (Originalen tysk, se foregående).

[Til § 8, tilsyn med pressen. Prinsen tilføjer en anmærkning:]

Referenten (Høpp) omtalte, at der efter forbundsdagens beslutning af 1819 er censur i Holsten, medens den ikke findes i Slesvig. Jeg noterer mig blot dette for ikke at glemme, hvor vigtigt det er, at lade hertugdømmet

Slesvig i denne som i andre henseender have noget mere frihed i institutionerne; intet drager Holsten mere over imod Slesvig.

[Til § 36, forretningsgangen. Da den var tilendebragt, tog prinsen ordet og oplæste følgende betænkning:]

„Jeg savner på dette sted endnu en bestemmelse om forretningssproget i regeringen og formoder, at det er meningen, at det helt igennem skal være tysk, til trods for at det er vitterligt, at flere distrikter i Slesvig er dansktalende og at anordningerne udstedes på dansk og tysk.

Det forekommer mig derfor passende her at komme ind på anvendelsen af det tyske og det danske sprog i de forretninger, som vedrører hertugdømmernes forskellige egne. Almindelige anordninger angående både Slesvig og Holsten bør i lighed med den for de kongl. kollegier befalede form offenliggøres på dansk og tysk. Ligeså med alle anordninger for Slesvig alene; medens alle for Holsten alene, særlig alle de, som har deres grund i forbundsbeslutninger, efter min mening kun bør udstedes på tysk.

Denne min ytring udspringer af den grundsætning, at sproget frem for alt betinger et folks nationalitet, og det er derfor efter min mening statsretligt begrundet så vel som statsklogt, når regeringen våger over, at de to sprog bevares for undersåtterne, således som de nu består. Det kan ikke være min mening at ville fortrænge det tyske sprog, lige så lidt som det vilde være foreneligt med ret og billighed at lade det danske sprog fortrænge, hvor det i hertugdømmet Slesvig nu er folkets sprog.

Længe har bestræbelserne været rettede på at fortyske hd. Slesvig. Alligevel har det danske sprog holdt

sig i flere distrikter; men undersåtterne dømmes på tysk, og der lægges ikke vægt på, at embedsmændene kan tale dansk, således at øvrighedens domme og anordninger for det meste er uforståelige for de pågældende undersåtter. Men dette er en uretfærdighed og en utilbørlighed, som man må ønske hævet, selv om det ikke kan ske straks.

Men når der oprettes en ny avtoritet („behörde“), som denne regering, kunde man vel ønske, at sådanne forhold ikke blev oversete og jeg henstiller til Deres Majestæts visdom, om der ikke passende her kunde tilføjes:

Alle almindelige anordninger for begge hertugdømmer eller for Slesvig skal udstedes i det danske og tyske sprog. Alle almindelige anordninger for Holsten udstedes kun på tysk.

Når undersåtter i de dansktalende distrikter af hd. Slesvig gennem deres øvrighed henvender sig på dansk til regeringen, skal også svaret meddeles dem i landets sprog.“

Disse frimodige ytringer, der som jeg tror fandt genlyd i kongens sjæl, mødte især modsigelse hos referenten, der skildrede dette som aldeles ugørligt, da underøvrighederne ikke havde den færdighed i det danske sprog, hvilket Møsting sluttede sig til og også O. Moltke måtte indrømme, skønt han tydeligt nok gav til kende at han delte min anskuelse, — dette drev ham endog til med varme at sige referenten: man kan dog ikke forbyde undersåtterne at henvende sig til regeringen på dansk.

Grev Rantzau mente, at en bestemmelse som den foreslåede ikke vilde have den offenlige mening for sig, hvad jeg også gerne indrømmede vilde være tilfældet hos tysksindede embedsmænd.

Referenten gjorde endnu i særdeleshed opmærksom på, at undersåtterne selv ikke vilde vide, hvad der var på færde, når de fik en dansk besked fra regeringen, medens kancelliet svarede dem på tysk og de også blev dømte på tysk ved domstolene. En sådan forandring måtte foretages nedefra opad, ikke ovenfra nedad. Herpå svarede jeg, at jeg vel indså, at en forandring af retssproget, hvor billig den end var, her ikke lod sig gennemføre; men en bestemmelse som den foreslåede, der også måtte afgive regel for kancelliet og de øvrige kollegier, vilde tydelig give kongens vilje til kende og et sådant stød var nødvendigt for at opnå, hvad ret og billighed krævede.

Kongen ytrede med hensyn til offentliggørelsen af forordningerne for Holsten på tysk alene, at det vilde være påfaldende at foretage en forandring heri efter 22 års forløb. Med hensyn til det andet forslag miskendte han ikke min hensigt, håbede også at nå så vidt, men efterhånden, ved den opmærksomhed, som han anbefalede kancelliet til i de dansktalende distrikter kun at ansætte embedsmænd, der kan dansk; — da vilde en sådan bestemmelse vel nok lade sig indføre, medens den nu vilde være forbunden med store vanskeligheder.

På denne måde blev mit forslag bragt af vejen („beseitigt“) og hertugdømmet Slesvig prisgivet tyskheden for lange tider, måske for bestandig.

[Til § 37, ansættelse af avskultanter, d. e. unge embedskandidater, som søgte praktisk uddannelse i regeringen:] Endnu engang kom jeg tilbage til vigtigheden for embedsmændene i hd. Slesvig af at kunne tale dansk med lethed, for i mange distrikter at kunne gøre sig forståelig for

undersåtterne og for i det hele at blive mere brugbare for statstjenesten, — og foreslog, at færdighed i dansk også skal være én betingelse ved ansættelsen som avskultant.

Konferensråd Høpp vilde beråbe sig på eksamen i almindelighed, hvor der også eksamineres i dansk (så Gud måtte sig forbarme!), men kongen fandt det meget hensigtsmæssigt og sagde, at dette var en billig fordring til alle statstjenere, således at det også optoges, at avskultanterne ved deres ansættelse skal eftervise færdighed i dansk. [Anordning om regeringen af 15. Maj 1834 § 81: . . „de må derhos tilvejebringe fyldestgørende vidnesbyrd om deres fortrinlige kundskab i det danske sprog“ . . .]

Når A. S. Ørsted mod Wegeners og Estrups klager over oprettelsen af en fælles regering og en fælles øverste domstol gjorde gældende, at der heri intet nyt var, men at alt tværtimod havde udviklet sig naturlig af de givne forudsætninger (Mit liv II 212 ff), så modsiges dette på det bestemteste af den tale, hvormed den nye domstols præsident, friherre Brockdorff, åbnede dens første møde, 1. Oktober 1834:

„Hvad vore forfædre længselsfuldt ønskede, men ikke turde håbe at opleve, det er nu sket! Strålende lyser denne dags epoke såvel i landets som i retshistorien. Et snævrere bånd omslutter nu de tre hertugdømmer, Slesvig, Holsten og Lauenburg. De går fra idag af ind i en forbindelse, i hvilken de aldrig tilforn og til ingen tid har stået. Vor „allverehrter“ konges nåde osv.“

Prins Kristians optegnelser om en forhandling i statsrådet om presselovgivningen i Slesvig, 3. Novbr. 1837.

[Efter forslag af P. Hjort Lorenzen havde stænderforsamlingen i Slesvig andraget på, at pressesager ikke skulde kunne afgøres af regeringen på Gottorp, men henvises til domstolene; i Holsten var efter forbundslovgivningen indført censur. Høpp var som kommissarius optrådt herimod og refererede ligeledes sagen i statsrådet til afvisning. Prinsen, der holdt på en lovhjemlet trykkefrihed, havde en længere forhandling med ham om den nuværende tilstands lovmedholdighed, og gik derpå over til at foreslå indførelsen af den danske trykkefrihed i Slesvig, hvad der formentlig vilde tiltale stænderne:]

Dette frarådede Høpp på det bestemteste som en i dette øjeblik farlig forholdsregel og fremhævede især den forskel, som derved vilde finde sted i presselovgivningen i Slesvig og Holsten, således at det vilde blive trykt i Slesvig, hvad der i Holsten var strøget af censuren eller forbudt.

Dette, svarede jeg, vilde netop være ønskeligt; Slesvigeren må gerne føle, at han ikke er underkastet forbundslovene, at han har flere rettigheder som kun undersåt af kongen af Danmark. Han må erkende dette, det kan kun være til fordel for Danmarks krone og jeg vilde aldrig tilråde kongen at støde Slesvigerne fra sig, hvor de kunde være i fordel, således at man opofrer de slesvigske undersåtters rettigheder for Holsten.

Grev Rantzau mente, at dermed vilde man ikke vinde Slesvigerne for danske interesser. Ikke derved alene, svarede jeg, men dette er også et middel, som ikke er at forkaste.

Alle de andre ministre mente man måtte lade det blive som det nu er, i Holsten var der censur, i Danmark ubegrænset pressefrihed (?), i Slesvig var der en mellemting mellem begge (man måtte vælge, til hvilken side man vilde drage Slesvig, sagde grev V. Moltke, uden just at tage ordet for mit forslag). Alle priste de fortrinnene ved den slesvigske qvasicensur imod vor lovordnede pressefrihed, kort sagt, her var intet at udrette, og kongen resolverede, som det var at vente, at alt skulde blive ved det gamle.

Grev V. Moltke beklagede med mig, at man ikke vil hæve sig til højere synspunkter med hensyn til Slesvig.

Privatsekretær Adler til prins Kristian.

Slesvig, d. 9. Avg. 1837.

Nådigste herre!

. . . .

Verbitteren *) ytrede, som så mange andre, det ønske, at D. k. højhed snart vilde besøge hertugdømmerne — hvorvidt man mener det oprigtigt, skal jeg lade stå ved sit værd — og anbefalede et længere ophold i Kiel. Som motiv anførte han: „man tror om prinsen, at han har en afgjort forkærlighed for Danmark og alt hvad der er dansk, at han vil tilbagetrænge det tyske sprog i hd. Slesvig og at han har til hensigt at give afkald på Holsten for at sikre Danmark besiddelsen af Slesvig. Denne mening

*) K. A. F. Rantzau, forhen hofchef hos prinsen, senere verbitter i Itzeho, som Adler havde truffet på faderens herresæde Rastorf i Holsten. Han var prinsen meget hengiven, men brevskiftet mellem dem var ophørt efterat Rantzau 11. Marts 1836 havde taget ordet for en nøje forening af hertugdømmerne.

er især udbredt blandt forskellige ældre herrer, til hvilke jeg, salvo respectu et pietate må henregne min egen fader, men den vilde sikkert ved et længere ophold af H. K. H. blandt dem gøre plads for en bedre overbevisning.“ Han anførte vel dette som andres mening, men da det forekom mig, som om han ikke fandt den ganske urimelig, tillod jeg mig at bemærke: at han af sit eget kendskab til D. K. H. måtte vide, at det hverken var Deres hensigt eller Deres ønske at trænge det tyske sprog tilbage, men blot at hindre, at det ikke ved forkerte foranstaltninger end videre skulde fortrænge det danske; — at det ligeledes måtte være de holstenske herrer bekendt, hvor levende D. K. H. interesserede sig for alt, hvad der kunde bringe Holsten i flor, hvormeget D. K. H. påskyndede anlægget af nye veje, hvor vedholdende De talte for anlægget af en jernbane fra Neustadt til Altona, endog med fare for derved at formindske varetransporten gennem Sundet; at disse D. K. H. notoriske anskuelser måtte være Holstenerne borgen for, at De var langt fra at tænke på at alienere hertugdømmet; at D. K. H. desuden ikke anså besiddelsen af Slesvig for problematisk og at De følgeligen heller ikke kunde tænke på at bringe noget offer for at sikre den; endeligen at den begivenhed, hvorved der kunde blive spørgsmål om Slesvigs fremtid, hverken var så afgjort eller så nær, at man allerede nu behøvede at væbne sig mod den. — Den sidste frase kom forresten ikke fra hjertet; thi min virkelige mening er, at man forholder sig for roligt ved de kvæstioner, som agitere hertugdømmerne, nemlig: „hvor skulle vi hen, når der indtræder en sukcessions-forandring?“ og — men derom mere, når jeg igen har den lykke mundtlig at underholde Deres kongl. højhed.

. . . .

Købmand i Haderslev P. Kr. Koch til prins Kristian, 23. Dec. 1837.

Deres Kongelige højhed
prins Christian Friedrich til Danmark pp.

Min nådigste herre!

Tillid til D. K. H.' nåde såvel som de uheld, der hidindtil har mødt mit anliggende og som ligge mig meget på hjerte, foranlediger mig underdanigst at overgive vedlagte ansøgning i D. K. H.' hænder med tillidsfuld bøn nådigst at være dens talsmand hos H. M. Kongen.

Tvende gange har jeg i afvigte sommer ansøgt den Sl. H. regering om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for mine landsmænd, Sønderjyderne. Den sidste gang fremstillede jeg mig personlig selv for det høje kollegium for om muligt mundtlig at virke for min sag og så klart som muligt at lægge det min hensigt for dagen. Men uagtet min ansøgning ikke savnede gode anbefalende erklæringer både fra magistraten og hr. konferensråd og amtmand Johansen her i byen, så blev mig dog hver gang føje tid derefter kommuniceret afslag.

Dertil indser jeg imidlertid ingen ret grund, ligesom jeg heller ikke kan antage, at regeringen i den korte mellemtid kan have konsulteret med kancelliet derom, hvortil den i nærværende tilfælde, efter min mening, var beføjet.

Med et par af vore provinsialblade, det Eckernförder og Apenrader-Wochenblatt ligger regeringen for tiden i bestandig kollision. Det synes også som om disse blade lade det sig være meget magtpåliggende at udbrede antipati mod al god danskhed og at befordre sådanne anskuelser, for hvilke enhver ærlig dansk kun kan have foragt, og

som heller ingen andre steder har hjemme eller finder genklang end der hvor det sprog har hjemme, de fremsættes i.

Jeg antager derfor, at idet regeringen på Gottorp har umage med at holde disse ubesindige blade inden sømmelighedens skranke, så har den så liden tilbøjelighed til at lade endnu flere blade vorde etableret, af frygt for, at disse mulig også kunde tilsidesætte en fornuftig og anstændig tone.

Men det er da tungt, at hele den danske befolkning i Sønderjylland skal lide så hårdt et savn for enkelte fremmedsindedes usømmeligheds skyld; det er en sørgelig erfaring, at modersmålet for de danske, der bo sønden for Kongeåen, skal være banlyst til tavshed, når talen er om, hvad der foregår i verden, eller om deres kære fædreland Danmarks tarv og dets velgørende foranstaltninger, men i særdeleshed, når deres egne interesser og anliggender vorde drøftede og omhandlede, hvilket kun kan ske i blade af et fremmed, det tyske sprog.

Sandelig, en sådan tingenes orden må endelig mer og mer vise sin skadelige virkning på den ægte danske folkelighed og nationalfølelse hos Sønderjyderne; den varme og hellige fædrelandskærlighed, som skal knytte folket til tronen og sammenholde det med staten må, af mangel på nødvendig næring, mer og mer forsvinde og isteden for disse herlige egenskaber ville unaturlige og døde begreber om folkelighed, en fremmed følelse for land og landsfader ved siden af åndig sløvhed og afmagt indtage herredømmet i folkets hjerte!

I sandhed, det er ikke godt, at et sådant onde overgår et ædelt folk.

Men uagtet, som historien fortæller, der fra umindelige tider er bleven indvirket på Sønderjyderne både med tysk sprog og ånd, med fremmede sæder og skikke, med vold og list, åbenbar og i stilhed, samt at enhver naturlig forbindelse med moderlandet ligeså længe har været afskåren ved en mangehundredårig gammel skillevæg; uagtet det tyske sprog i alle vore dansktalende købstæder og i mange distrikter på landet er bleven indført i kirker og skoler, såvel som ved alle retsforhandlinger uden undtagelse; — og uagtet endelig man altså ingen anden literatur har haft at øse af for at erholde den nødvendige næring for ånd og hjerte, end den fremmede tyske: — så har den gode jydske (ærlig danske) folkelighed og ånd såvel som den jydske mundart alligevel vedligeholdt sig på nogle mile nær i hine gamle positioner og antræffes, skønt svag og mat, i den største del af hertugdømmet, lige op imod byen Slesvig.

Derfor er kærligheden til det gode gamle moderland endnu ikke uddød, men viser sig i modsætning til den man finder hinsides Ejderen anderledes varmere og mere deltagende såvel i Danmarks ulykker som lykkens dage, og det slesvigske folk, skønt hårdt og unaturlig bunden til en fremmed nabo, synes dog alletider, at Danmark er dets moder, og kan aldrig lade sine sønlige følelser uddø eller glemme den røst, hun lærte ham i barndommens dage, og uagtet folkelighed, sprog og fædrelandskærlighed synes at måtte forsvinde for fremmed indflydelse, så ere disse dog ikke længere borte end gløder, der ere bedækkede med aske, men ved et jævnt åndedrag påny kunne sættes i klar og yndig glans.

Det er sådanne gløder, Deres kongelige højhed, der atter skulle oppustes og bringes til nyt liv og klarhed.

Jeg har besluttet at ofre de ringe evner og den tid, mine forretninger levner, til dette øjemed; men de foretagender, jeg hidindtil har gjort, ere blevne frugtesløse. Måtte dette skridt, jeg i underdanighed vover at gøre til D. K. H., krones med forønsket held, — hvor vilde jeg da glæde mig og mange med mig! Derved vilde det glade og herlige håb, som vi i stilhed gøre os om de kommende dage til D. K. H., vorde endnu livligere og fortrøstningsfuldere!

Måtte D. K. H. erkende min redelige hensigt, som jeg uden tilbageholdenhed underdanigst har lagt for dagen, måtte det være lykkedes mig, efter min ringe evne, at gøre D. K. H. en nogenlunde rigtig skildring over tingenes virkelige tilstand, da vil det vist vorde bedre, og det nye år vil måske bringe nyt liv og varme i Sønderjyllands indslumrede nationalitet!

Underdanigst
Pet. Chr. Koch.

Haderslev, d. 23. Dec. 1837.

Prins Kristians anbefaling af Kochs ansøgning til kongen:

Nærværende allerunderdanigste ansøgning fra borger og købmand Peter Kristian Koch i Haderslev om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for den dansktalende del af Sønderjylland, er mig tilstillet for at overleveres Deres Majestæt.

Amtmand konferensråd Johansens vedlagte attester om at suplikanten er ham bekendt som en sindig og veltænkende mand, der aldeles ikke blander sig i ham uvedkommende politiske stridigheder, opfordrer mig så meget mere til at tale hans sag for Deres Majestæt som, efter

hvad suplikanten har tilskrevet mig, den slesvig-holstenske regering på Gottorp tvende gange har afslået hans begæring om et dansk ugeblads udgivelse i Haderslev, „skønt, som amtmand Johansen ytrer, et ugeblad, hvis øjemed fornemmelig skal være i modersmålet at udbrede almennyttige kundskaber over statistiske, landøkonomiske, samt kommercielle og literære genstande blandt den dansktalende almue i hertugdømmet Slesvig, vil kunne afhjælpe et hidtil følt savn, ej blot af morskabs, men og af andre såvel for borger- som for bondestanden gavnlig og passende læsning, samt tillige bidrage til det danske sprogs hævd i Sønderjylland."

På samme grund, hvilken jeg ansér vigtig i flere henseender, anbefales dette andragende til Deres Majestæts særdeles allernådigste opmærksomhed.

D. 16. Jan. 1838.

Bevillingen blev givet i Marts (Årbøger 1892, s. 29) og bladet „Dannevirke" udkom som bekendt fra 15. Juni 1838. Senere, i November, søgte Koch, vistnok efter aftale under prinsens ophold i Haderslev, om ret til selv at trykke bladet, og da han i flere måneder intet hørte om sagen, henvendte han sig atter til prinsen, i et brev, der begynder således:

„Det har været mine venner og mig en stor trøst, under vort arbejde med at forsvare modersmålet og opvække sand fædrelandskærlighed sønden for Kongeåen, at finde Deres kongelige højheds nåde og understøttelse, uden hvilken dette foretagende ikke vilde være kommet i live."

Koch fik sit eget trykkeri i Juli 1839. Senere fik han ret til at optage danske kundgørelser.

Af prins Kristians skrivkalender.

1838. 14. Jan. Jeg averterede O. Moltke om borger i Haderslev Kochs ansøgning om at udgive en dansk avis sammesteds og bad ham interessere sig derfor.

21. November. . . . . til Haderslev kl. 4½ [på hjemvejen fra udlandet] vi logerte hos amtmand Johansen; stor diner.

22. i Haderslev, besét hospitalet (under bygning) byens arbejdshus og sygestuer, tvende skoler, Bekkers danske skole (Dannevirke); afrejst kl. 10½. *)

3. Dec. Gehejme statsminister grev O. Moltke til avdience. Han talte meget om, hvilke skarpe advarsler og formaninger han havde uddelt til embedsmænd i hertugdømmerne og at forsamlinger for at petitionere herefter skulde forbydes. Han gik også ind på den anskuelse, at forfatningsstridige forslag af stænderne straks skulde afvises. Han samstemmer i min anskuelse om at hævde det danske sprog i Slesvig lige med det tyske i de tysktalende distrikter. Han vil skaffe den danske avisudgiver i Haderslev bogtrykkerprivilegium. Han erkender de mange misgreb med tyske embedsmænd i det dansktalende Slesvig . . .

---

*) Om dette besøg i Haderslev fortæller N. K. Nissen i brev til Flor, af 2. Dec., meddelt i disse årbøger, 1892, s. 47. Her kun dette uddrag: „Prinsestadsen er forbi og vi ere atter lidt i ro. Koch har jo vel fortalt Dem, hvorledes sin avdiens løb af — Gud ske lov meget heldig . . . Prinsens nærværelse har givet den danske sag dygtig respekt her. Da H. K. H. nemlig var i skolerne, spurgte han læreren, om der ikke lærtes dansk. Da denne svarte jo, vilde prinsen høre, hvordan det gik. Men til god lykke havdes der ikke engang danske læsebøger. Da prinsen ytrede sin forundring herover og pastor Lautrup vilde gøre undskyldninger, sagde han, at læreren nok ikke engang selv kunde dansk.“

Af et brev fra prins Kristian til sønnen prins Fredrik, 23. April 1839.

.... Hos Riegels vil det selskab til det danske sprogs håndhævelse eller bevarelse i det dansktalende Slesvig vist blive omtalt. Jeg har ytret for ham, at når dette selskab udgik fra det dansktalende Slesvig selv, måtte det være det ønskeligste; thi skulde det udgå fra København, vilde det ej trives så godt som en indfødt plante. Af samme grund ønsker jeg, at Du må bidrage dertil ved understøttelse og bøger, men ej optræde som dets stifter eller beskytter. Hint råd har jeg givet ham af interesse for sagen, som ingen kan mere ønske at fremme end jeg gør det.... [Den første „slesvigske forening", senere „foreningen til udbredelse af dansk læsning i den dansk talende del af Slesvig", dannedes i foråret 1839 og trådte offenlig frem den 19. Juli. Generalkrigskommissær Riegels på Snoghøj, født i Nørborg, fik Nis Hanssen fra Højst til at stille sig i spidsen for den; blandt de øvrige 14 medlemmer, alle fødte Sønderjyder, var maleren Eckersberg fra Blåkrog, officererne Baggesen, digterens søn, født på Avgustenborg, og Gerlach, overgeneral i 1864 osv. Blandt de største bidragydere i de første år var prins Kristian. Flor skriver 5. Dec. 1839 til H. J. Blom, at prinsen og Adler under deres ophold i Slesvig (se ovenfor) „offenlig erklærede sig for Sønderjydernes sag" og lovede både Kr. Paulsen og ham „den allerstærkeste understøttelse til en så menneskelig og politisk så vigtig sag," nemlig udbredelsen af dansk læsning. Men han tilføjer, at de ikke senere har hørt noget derom. Efter foreningens offenliggjorte regnskab var prinsens (kongens) bidrag: 1839—40: 100 bind af hans bogsamling; 1840—41:

200 rdl. og bøger; 1841—42: 100 rdl. og mange bøger. Sml. Sønderjydske årbøger 1889, s. 298. 312. Danskeren 1894, s. 261.]

II. Sprogreskriptet af 14. Maj 1840.

Allerede kort efter sin tronbestigelse (3. Dec. 1839) tilkendegav kong Kristian VIII. det tyske kancelli ved utvetydige udtalelser, at han agtede at følge en anden politik i Sønderjylland end den afdøde konge. Alt den 15. forhandledes der om at ansætte Høpp, der jo var hovedmanden for dets udanske holdning, som præsident for overappellationsretten i Kiel, hvilket embed heldigvis stod ledigt og som Høpp alt i November havde ytret lyst til at søge, idet han forudså tronskiftet; tidligere havde han ikke villet fra København. *) En formel forestilling herom blev nedlagt af O. Moltke d. 17. s. m. med forslag om, at han først skulde forlade kancelliet 1. Juni, da man ikke troede tidligere at kunne undvære ham. Først den 7. Januar 1840 meldte han sig dog selv med sin ansøgning og dagen efter faldt da kongens afgørelse. Muligvis har hans endelige bestemmelse været fremskyndet ved et par kongelige reskripter, som samme dag fra kabinettet tilstilledes det tyske kancelli.

Kancelliet havde under 10. Dec. nedlagt forestilling om et nyt skoleregulativ for Tørninglen og heri foreslået, at biskoppen af Ribes tilsynsret med disse skoler skulde ophøre. Kongen udtaler nu i sit reskript af 7. Jan.,

---

*) A. S. Ørsted beretter ligeledes, at Høpp næppe vilde være gået til Kiel, hvis han havde haft Krist. VIII.'s fortrolighed som han havde Fr. VI.'s. (Min tid, II 274.)

at „dette har i højeste grad måttet vække hans forundring.“ Hvorfor skal disse skoler undvære det højeste kirkelige tilsyn, da undervisningen dog har et bestemt kristeligt formål, og hvorfor kan en dansk biskop ikke føre det med samme ret som en generalsuperintendent? „Hertugdømmet Slesvigs skoleordning er med hensyn til læregenstandene ikke forskellig fra den danske, og lad så være, at man bruger andre lærebøger i det Tørninglenske, så er dog den kirkelige lære den samme og biskoppen af Ribe vil føre overtilsynet lige samvittighedsfuldt, skønt skolerne henhører under den slesvigske skoleordning. Vi forbeholder ligeledes biskoppen retten til at besætte de skolelærerembeder, med hvilke der er forbunden degne- og kirkesangertjeneste, eller sådanne har været forbunden, før degneembederne inddroges, ligesom det også fremdeles skal påhvile ham at give skolelærerne kollats. Og Vi finder os særlig bevæget hertil af hensyn til at de danske skoler i hint distrikt, ligesom det skulde være tilfældet med alle danske skoler i hd. Slesvig, skal besættes med skolelærere, som er det danske sprog fuldkommen mægtige; idet Vi vil have det opstillet som grundsætning, at skolelærerne ligesom andre embedsmænd i hd. Slesvigs dansktalende distrikter skal være det danske sprog fuldkommen mægtige. Hvilket Vort sl.-holst.-l. kancelli vil have at iagttage ved hver ansættelse under dets ressort.“

Samme dag reskriberede kongen til kancelliet, at den ved reskript af 2. Jan. stedfundne oprettelse af et statssekretariat for nådessager skulde kundgøres i hertugdømmerne, „samt at der af bemeldte reskript indføres en nøjagtig oversættelse i det tyske sprog såvel i bladet „Schleswig-Holsteinischer Anzeiger“ som i „Altonaer Mer-

kur", ligesom reskriptet ordlydende i det danske sprog bliver at foranstalte optaget i bladet „Dannevirke"."

Dette blad anerkendtes således som en slags officiøst organ for det dansktalende Slesvig.

Endvidere kan der gøres opmærksom på, at det danske kancelli den 18. Jan., udentvivl efter kongens tilskyndelse, optog en sag til afgørelse, som den foregående sommer var indledet af stiftsøvrigheden i Ribe, men hidtil ikke havde haft de bedste udsigter, nemlig oprettelsen af et skolelærerseminarium i Ribe stift, med særligt hensyn til de danske egne af Slesvig. Kongens resolution faldt allerede den 24. April næstefter og Jellinge blev valgt til pladsen for det.

Sprogreskriptet.

Den slesvigske stænderforsamling vedtog i sit møde den 6. Avgust 1838 hos kongen at andrage på:

1) at der indføres undervisning i tysk i hertugdømmets danske skoler, tre timer ugenlig i den sædvanlige undervisningstid (vedtaget med 38, det sidste med 37 stemmer). Deltagelsen i denne undervisning skal være frivillig (28 stemmer). Den skal begynde straks, dèr hvor skolelæreren er det tyske sprog mægtig og der må for fremtiden ingen lærer ansættes, med hvem dette ikke er tilfældet (énstemmigt).

2) at det danske sprog må indføres som regerings- og retssprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog og det tyske sprog derimod afskaffes (vedtaget med 21 stemmer). Dette skulde dog ikke gælde for

overdomstolene, regeringen eller kollegierne i København (38 stemmer), ej heller for advokater og notarer (21 st.). Den danske tekst af forordninger og patenter fra kollegierne måtte gives avtenticitet (lovskraft) ved tilføjet navns underskrift (20 st.). Det pålægges de pågældende embedsmænd, som er det danske sprog tilstrækkelig mægtige, straks at begynde med brugen af dansk, medens sproget iøvrigt først indføres efter embedsskifte (23 st.). Der ansættes for fremtiden ingen embedsmænd i disse distrikter, som ikke kan tilstrækkelig dansk (31 st.), herfra dog undtaget advokater (21 st.). Forslaget om at kollegiernes, regeringens og overdomstolenes kundgørelser skulde gengives i dansk oversættelse, når de angik hele hertugdømmet i almindelighed eller de danske distrikter i særdeleshed, forkastedes (med 20 st.).

Mod det første forslag indgav to medlemmer et mindretalsvotum, idet de holdt for, at den tyske undervisning burde gives privat, mod godtgørelse og udenfor skoletiden.

Mod det andet forslag indgav 18 medlemmer et mindretalsvotum, der i stærke udtryk frarådede den hele forandring. —

Efter at der i den følgende tid var oparbejdet en stærk stemning i den tysktalende befolkning, også i Nordslesvig, i den sidstnævnte retning, fandt tronskiftet sted og den nye konge kunde ikke tvivle om, at et lovforslag herom nu vilde blive forkastet. A. S. Ørsted, som stod disse begivenheder nær, skriver herom: „Det havde været mest i sin orden, om kongen havde ladet de i 1840

sammentrædende slesvigske stænder forelægge et lovudkast desangående, grundet på det andragende, som de i 1838, dog kun med ringe stemmeflerhed, havde indgivet... Det var kongens attrå efter nu straks ved sin tronbestigelse at fuldbyrde, hvad han længe havde erkendt for et retfærdigheds krav, der bragte ham til at oversé disse betænkeligheder. Hertil kom den betragtning, at spændingen mellem de forskellige befolkninger i Slesvig således havde tiltaget i den tid, der var forløbet siden stænderforsamlingen for 1838, at det ikke var usandsynligt, at stemmeflerheden nu vilde vende sig til den modsatte side, hvilket og senere viste sig. Denne betragtning vilde, fra et andet synspunkt, have styrket de grunde, der talte for at forelægge sagen i form af et lovudkast, og det var let at forudsé, at kongen ved straks at skride ind med en endelig afgørelse vilde pådrage sig anke over tilsidesættelse af loven 28. Maj 1831; men kongens varme gjorde, at han satte disse hensyn til side. Om han deri gjorde vel eller ilde, kunde vel omtvistes, og jeg tror, at Fredrik VI., om han havde oplevet sagens afgørelse, vilde have valgt den mere regelmæssige fremgangsmåde." (For den danske stats opretholdelse i dens helhed, s. 265).

Efter kongens ordre nedlagde kancelliet forestilling i sagen i henhold til stænderflertallets indstilling, og i statsrådsmødet den 8. Maj faldt kongens resolution. Ved denne forandredes terminen for overgangen til dansk, således at 1. Jan. 1841 fastsattes overalt; hvor undtagelsesvis en embedsmand ikke kunde efterkomme pålægget, skulde der derom gøres indberetning til videre foranstaltning. Advokater og notarer undtoges ikke fra den almindelige regel. Endvidere føjedes hertil en ordre til

regeringen om at undersøge, „om dansk ikke vilde være at indføre som kirke- og skolesprog i de distrikter, i hvilke, som for eksempel i Sønderborg by, det utvivlsomt er folkesprog?“ Med hensyn til den tyske undervisning fulgte kongen mindretallet på to medlemmer (mod 37), idet han fastsatte, at den skulde meddeles udenfor skoletiden *) og indtil videre for særlig betaling, som dog skulde pålægges det offenlige. Hvor læreren kunde påtage sig det, skulde det begynde fra 1. Jan.; hvor dette ikke var tilfældet, måtte det bero til forholdene forandredes. Ved fremtidige ansættelser skulde der kræves færdighed i tysk læsning og skrivning, således som stænderforsamlingen enstemmig havde anbefalet. — Kongen gik således i sin anordning så vidt, som stænderforsamlingen på nogen måde havde givet anledning til. **)

Den 14. Maj 1840 meddeltes den kongelige resolution regeringen på Gottorp i form af et reskript, hvis indhold det pålagdes den at bringe til almindelig kundskab og efterlevelse. Samme dag udstedtes et kancellipatent, hvorved kongens befaling kundgjordes, at „enhver, som ønsker at blive ansat i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det danske sprog er kirke- og skolesprog, og hvor dette sprog, ifølge allerhøjeste reskript af dags dato, fra 1. Jan. 1841 at regne, også i alle administrations- og retssager skal bruges i stedet for det tyske sprog, for fremtiden

*) Også prof. Falck (der var den tidligste talsmand for indførelsen af dansk retssprog) og prinsen af Nør talte dog for, at den tyske undervisning skulde gives udenfor skoletiden.

**) 29. Maj faldt kongl. resolution på de holstenske stænders andragende fra 1838 om at bestallinger i Holsten skulde udfærdiges på tysk, og den tyske lovtekst i dette hertugdømme udgå uden dansk oversættelse. Kongen bifaldt dette.

først har at godtgøre, at han er i fuldkommen besiddelse af de kundskaber, som udfordres til såvel mundtlig som skriftlig at bruge det danske sprog."

I kancelliskrivelse af 16. Maj til regeringen nævnes de distrikter, som vilde falde ind under bestemmelserne i sprogreskriptet, nemlig: Haderslev amt, undtagen Kristiansfeld, Åbenrå og Løgumkloster amter, Nørborg og Sønderborg amter med Ærø, indbefattet Ærøskøbing, Højer, Slogs og Lyngtoft herreder i Tønder amt, de hertugelige godser på Als, såvel som en del af de til andet Angel godsdistrikt hørende godser, særlig de hertugelig Gråstenske og godserne Gram og Nybøl [det er: fastlandet ned til Flensborg fjord].

Regeringspræsidenten Spies henvendte sig, som rimeligt var, privat til flere af sine venner blandt den nordslesvigske embedsstand for at høre deres mening om sprogreskriptet. Deres svar er tildels bevarede. De synes enige i, at det vil være forbundet med megen ulejlighed at gennemføre forandringen og at denne i virkeligheden ikke har været ønsket af den egenlige befolkning. Borgmester Schow i Åbenrå tilråder at lade den blidt indslumre; amtmand Johansen i Haderslev er vred på de stænderdeputerede, men for sit vedkommende rede til at skrive dansk, når det skal være, kun mener han, at regeringen og kollegierne da også bør skrive dansk. Særlig udførlig ytrer herredsfogden i Ris og Sønder Rangstrup herreder Avgust Wardenburg sig om forholdene i Åbenrå og hele det danske Nordslesvig, og om end hans fremstilling er kendelig farvet, indeholder den dog i det hele en

virkelighedstro skildring af hin tids forhold. Her kan følgende meddeles i oversættelse:

Åbenrå, 3. Juni 1840.

Med hvilken glæde, kære Spies, har jeg ikke idag efter så lang tids forløb hilst din håndskrift. Rigtignok er genstanden ikke glædelig, som du udtaler dig om, men det er mig netop kært at komme til at udtale mig åbent om den til dig. Netop her på grænsen, hvor farverne begynder at skilles, turde det ikke være uden interesse at kende stemningen, og sandelig! den er ikke gunstig for dette danske røre („umtriebe“). At her i byen alt uden undtagelse er derimod, turde være mindre påfaldende, da det større forretningsliv berører vor by, om end kun sagte, og da kirke- og skolesprog (på en dansk prædken nær) er tysk. Man ansér sig her almindelig for at stå udenfor den pågældende lov, men Rehhof og flere agtværdige borgere, som i forretninger står den lavere folkeklasse nær, har forsikret mig, at de hverken hos håndværkere eller daglejere har sporet mindste lyst til at lade deres børn få del i den nye velgerning; alle synes at føle, at gennemførelsen af denne forholdsregel vil lukke vejen mod syd for dem, selv om det kun er som læredrenge, vandrende svende osv. Og skønt f. e. København for tiden overgår mangen stor by i midler til industri, — så gider dog ingen af vore håndværkere være i København. Alligevel lader det sig ikke nægte, at dansk er menigmands sprog blandt håndværkerne. Men lad os gå til bønderne! Jeg har jo nu været her i 10 år: kun én gang, det kan jeg hellig bevidne, er det tilfælde forekommet for mig, at en noget storsnudet bonde sagde til mig: det er jo tysk, det forstår vi ikke! men vist er det, at når man i forretninger

giver dem skriftligt „på dansk“, så forstår de det lige så lidt, når man ikke forklarer dem det... Vi har nu næsten kun duelige og forstandige sognefogeder her i amtet; de kan alle, på tre nær, tysk. Disse har jeg nu spurgt under fire øjne, om den ny anordning nu fandt tilslutning blandt befolkningen? de forsikrede, at den så vidt de vidste var bleven modtagen med den største ligegyldighed, at de ikke havde fundet en, som havde ytret glæde over den.

Men — sagen ligger efter min mening endnu dybere. Noget af den tidligere folkefordom mod de „dumme danske“ er fra fader til søn også trængt ned til dem og ligger nu engang i blodet; og dette kan man så meget mindre undres over, som det næsten udelukkende er Jyder, som de her kommer i berøring med, og disse står — hvad vi her ser af dem — både i legemlig og åndelig bevægelighed langt tilbage endog for vore hedebønder. Jeg behøver ikke at sige dig, at ideen om et „Slesvig-Holsten“ slet ikke kommer vort landfolk i tanke, og jeg kan forsikre dig, at dette partis ukloge makinationer endnu ikke er trængte ned til menigmand, idetmindste ikke i denne egn; men desuagtet er det vist, at det ligesom ligger i folk, om end uden fuld klarhed over grundene, at de ikke vil være danske .... og da de dannede, med hvilke de kommer i berørelse i livets løb, alle er tyske, så tykkes dem, at de også er en tomme over det almindelige mål, når kun formen er tysk.“

W. udtaler sig derpå om den skæve stilling, kongen formentlig har bragt sig selv i, da han umulig kan gå tilbage igen; om vanskelighederne ved udførelsen, som dog ej heller må overdrives; om Falck, der har sat sin

store popularitet i hertugdømmerne overstyr ved at anbefale denne forandring; om de danske blade, Dannevirkes og Åbenrå ugeblads forgæves kampe osv. Medens disse blade sjælden ses, læses Itzehoer Wochenblatt i enhver kro. — Om den tyske undervisning oplyses, at den faktisk længe har været i gang overalt. Om sig selv siger han: „Du véd, at om jeg end ikke skriver og taler dansk fuldstændig gramatikalsk, så er det dog blevet mig kært som efterklang fra skønne dage i mit liv*), og jeg bevæger mig i det både skriftlig og mundtlig uden større géne, jeg vil derfor næppe forekomme dig partisk for mit eget vedkommende."

Om stemningen i de højere kredse fortælles følgende:

„Som bekendt var kancellipræsidenten (O. Moltke) den eneste i kancelliet, som var for danismen; endnu kort tid før den pågældende forordning udkom, skrev han til Tillisch (amtmand i Åbenrå), at han takkede ham for hans bemærkninger og oplysninger; han havde været for sagen, men indså nu nok at han havde taget fejl."

„Kun otte dage før hertugens rejse var jeg på Avgustenborg; han må ikke have været godt underrettet; thi da jeg blandt andet ytrede, at jeg håbede, kongen vilde lade sagen gå sin naturlige gang og ikke tage parti med positive forholdsregler, så mente han kongen vilde dog vel ikke være gal. Tillisch vilde ikke gerne til kroningen, netop for denne sags skyld; jeg håber han vil udtale sig frimodig; jeg slutter det af den ytring, at han var bange for, at kongen vilde blive „grov" . . ."

*) W. var født 1776, stod 1802—7 i tyske kancelli, og var derefter herredsfoged i Slogs-herred, senere borgmester i Husum. 1833 ophøjedes han i den danske adel.

I en efterskrift gives yderligere meddelelse om modstanden mod sprogreskriptet blandt embedsmænd, sognefogeder og bønder i Haderslev og Tønder amter. —

Som det ses af begyndelsen af Wardenburgs brev, må Spies bl. a. have forespurgt om, hvorledes man i selve Åbenrå vilde stille sig til en forandring af det offenlige sprog, således som kancelliskrivelsen af 16. Maj efter resolutionen af 8. s. m. havde pålagt regeringen at undersøge det i de dansktalende byer. Officielt kom man dog ikke såvidt; i regeringens arkiv fandtes udkast til skrivelse til magistraterne i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg, indeholdende en meddelelse om den påtænkte forandring; men den blev ikke afsendt, rimeligvis fordi den stærke modstand mod hovedreskriptet bragte regeringspræsidenten til at formå kongen under sit ophold i Slesvig til at tillade foreløbig at lægge dette yderligere indgreb i det bestående til side.

Takadresse fra Nordslesvigerne til kongen.

Da for fire år siden vore udvalgte skulde samles i Slesvig for at rådslå, om der til folkets vel kunde være noget gammelt at afskaffe eller noget nyt at indføre, lød på enkelte steder iblandt os det spørgsmål: skulde det ikke være godt, om vi kunde få øvrigheden til at sende os sine befalinger på dansk og dommeren til at skifte ret og skel imellem os på dansk? De fleste af os mente, at dette lod sig ikke gøre, thi ellers var det vel sket for længe siden. Men således tænkte ikke alle, og mange gange kom i vore samtaler denne sag på bane. Da hørte vi, at forslaget var gjort i stænderforsamlingen, men at det ingen fremgang havde fået af mangel på tid til at

rådslå derom. Men sagen var nu engang kommen på tale i landet, og bestandig blev det almindeligere og ivrigere forhandlet imellem os: hvorfor skulde det ikke være godt? og hvorfor skulde det ikke lade sig gøre? Stænderne forsamlede sig anden gang i Slesvig. Da underskrev en stor del af os en bøn og begæring om at vort ønske måtte opfyldes og sendte den til forsamlingen. Og forsamlingen tog sig af vor begæring og anbefalede den for højsalig kong Fredrik VI. til bønhørelse. Men ikke uden stor uenighed og modstand blev denne anbefaling besluttet i forsamlingen, og siden den tid er det af mangfoldige embedsmænd og advokater foreholdt os, at en sådan forandring vilde være til vor fordærvelse. Dette have de nu vistnok aldrig kunnet gøre os indlysende; men det blev os derved klart, hvor mange og mægtige mænd der arbejde imod vort ønske, og tvivlende og mismodige ventede vi, hvad Majestæten vilde bestemme. Da kom Dit kongebud den 14. Maj, at vor begæring var retfærdig og skulde vederfares bønhøring!

Kong Kristian den ottende! Mange kongelige befalinger ere udgåede til os og ikke sjælden hørte vi dem med glæde. Men ingen have vi modtaget, der har virket så dybt på os som denne. Så længe vi tvivlede om vort ønske vilde blive opfyldt, vidste vi næppe, hvor dyrebart det var os; men nu, da vi ere i vished, føle vi det tilfulde. Øvrigheden skal altså for fremtiden tale til os og med os i vort modersmål! Et klart lys skal der opgå over vore borgerlige forhold, så at vi kunne forstå enhver befaling, enhver forhandling og enhver dom, så vi kunne vide med bestemthed, hvad der fordres af os, og bedømme med sikkerhed, hvorvidt der sker os vor ret.

Men, o konge! hvor herligt og glædeligt det end er, at der nu skal vorde lyst omkring os, hvor der hidtil var dunkelt, så indeholdt Dit bud dog en endnu kosteligere gave for vort hjerte: det skænkede os vor frimodighed, idet det løste vort modersmål fra fornedrelse. Thi vort danske sprog blev oversét og foragtet af vor øvrighed, det var kun en tjenestekvinde, der kunde forrette husets gerning, men måtte drage sig bort, når nogen fornemmere lod sig se. Derfor skammede vi os ved det og stode undselige over, at vi intet bedre havde, eller vi harmede os over, at man viste det foragt; men med al vor ydmyghed kunde vi ikke skaffe os noget andet og med al vor trods kunde vi ikke tiltvinge det agtelse. Nu skal disse mørke og sørgelige følelser ikke længere betage vort sind, når vi se den fornemme mand; thi Du har befalet Dine tjenere, at de skal ære vort sprog og tale det med os. Modtag derfor, allernådigste konge! vor fuldeste og oprigtigste tak, fordi Du gav vort modersmål den ære, der tilkommer det, og førte det ind i øvrighedernes skriverstuer og anviste det plads på dommernes sæde. Frimodige kan vi nu træde frem og åbenhjertigen tale om vore anliggender. Gud i himlen skænke Dig og Dit hus sin rige velsignelse; thi Du havde hjerte for den simple mand.

Haderslev amt i September 1840.

Af denne adresse er 101 trykte exemplarer, hvert forsynet med talrige underskrifter, indbundne i et rødt bind, bleven overleverede kongen foruden den originale udfærdigelse. De trykte adresser er forsynede med en „indbydelse til underskrift“, undertegnet af 31 mænd fra Haderslev amt. Selve adresserne er imidlertid underskrevne i alle Nordslesvigs egne.

Stænderforsamlingen i Slesvig 1840.

I det kongelige budskab til stænderne af 10. Okt., hvori der gives svar på deres andragender fra 1838, henvises til sprogreskriptet som udstedt i henhold til et sådant: „på en måde som svarer til vore i hd. Slesvig boende dansktalende undersåtters naturlige rettigheder og i det væsenligste overensstemmende med de af forsamlingens flertal fremsatte forslag.“ Med hensyn til undervisningen i tysk har kongen „af de af mindretallet derimod anførte grunde ikke kunnet ansé det for passende, at denne undervisning blev meddelt i de sædvanlige skoletimer.“

Allerede i stændernes tredje møde den 16. Oktober indbragte dog gårdmand Tis Hansen Stenholdt fra Ravsted, deputeret for et rent dansktalende distrikt, Åbenrå amt og syv sogne af Tønder amt, et andragende om ophævelse af sprogreskriptet. *) Han støttedes af de deputerede for Haderslev vesteramt og Tønder amt og for alle de nordslesvigske stæder. Dagen efter skriver den kongelige kommissær, Heinrich Reventlov Criminil, deputeret (og efter Høpp referent) i det tyske kancelli, til kongen — (originalen tysk) — bl. a. følgende:

„Den stemning, hvori forsamlingen befinder sig, er ikke uden stor pirrelighed, særlig foranlediget ved anordningerne om sprogforholdene, som jeg hidtil kun har hørt ganske få af medlemmerne bedømme fordomsfrit og upartisk. Denne pirrelighed ytrer sig ved hver lejlighed

*) Han havde 30. Juli i forening mod sandemænd og fuldmægtige i Slogsherred indgivet ansøgning til kongen om at dette herred måtte undtages fra reskriptets bestemmelse. Han havde vel stemt for det i stænderne, men indså sin fejltagelse nu da indførelsen kom. Denne ansøgning var bleven afslået den 10. Oktober.

og især hos de højtstående medlemmer.... Beslutningen om, at medlemmerne af forsamlingen i Viborg kun skal have den tyske tekst af stændertidenden, som blev fattet med stort flertal, viser, hvor lidenskabelig og forudindtagen man er. Det har ikke undret mig at gøre denne erfaring, men at det har nået en så høj grad, havde jeg ikke ventet...“

Kongen svarede herpå (19. Okt.) „De tysksindede medlemmers bestræbelse for at skaffe tysk indgang i Jylland ved hjælp af stændertidenden (thi anderledes kan jeg ikke forstå den tåbelige beslutning) vil ikke have noget resultat; men jeg er heller ikke tilsinds at tåle sådanne tåbeligheder, og jeg bemyndiger Dem til efter forudgående aftale med Ørsted*) om det antal danske eksemplarer som ønskes at anskaffe og betale dem på min regning... I sprogsagen vil De med kraft forsvare dansktalende undersåtters ret, således som jeg har udtalt det i mit budskab.“

Efter lidenskabelige forhandlinger kom sprogsagen til endelig afstemning i stændernes møde d. 15. Dec., hvorefter en vidtløftig petition til kongen affattedes den 22.

Udvalget, bestående af fem tysksindede medlemmer med hertugen af Avgustenborg i spidsen, havde indstillet, at hele reskriptet skulde søges ophævet. Dette blev dog for den tyske undervisnings vedkommende forkastet med 22 stemmer mod 20, medens det for retssprogets vedkommende vedtoges med 33 stemmer mod 9; 5 af disse havde med agent Jensen fra Flensborg i spidsen tilbudt at

*) Kommissarius for stænderforsamlingen i Viborg, som samtidig var indkaldt.

lade dansk indtil videre falde som retssprog mod at beholde det i administrationen.

I petitionen fremførte de forskellige flertal og mindretal deres grunde. Tyve yderliggående medlemmer med hertugen i spidsen bad om ophævelsen af de tre timer privat undervisning i tysk, da disse vilde føre til afskaffelsen af al den tyske undervisning, som alt nu blev givet på mangfoldige steder, for det meste i selve skoletiden; det i reskriptet indrømmede var værre end intet. De ni medlemmer, med Nis Lorenzen Lilholt og Bonefeldt fra Als som ordførere, bad om reskriptets opretholdelse i sin fulde udstrækning, men fralagde sig alle videregående planer:

„Nordslesvigerne ville intet uden deres sprog, men dette også i brugets fulde omfang. . . . de ville have deres nedarvede sprog som en ret og ikke som en nåde af embedsmændene; de ville desforuden ikke alene have deres særegne tungemål, de ville have normalsproget, til hvilket det hører, og se i sammes tilsidesættelse deres egen. . . .

Når der påstås, at retskrænkelser på grund af mangel på kundskaber i det danske sprog fornemmelig var at befrygte ved de højere instanser, så må mindretallet, uden at indlade sig på en videre gendrivelse, ansé en sådan påstand i almindelighed for ubegrundet. . . . Mindretallet fordrer desforuden det danske sprog kun for underretterne og for administrativ-forretningerne i de dansktalende distrikter. . . .

Reskriptets anordning er ingenlunde uudførbar, som det også påstås; thi sammes § 1 gør det jo kun til pligt for de embedsmænd, der føle sig istand dertil, fra 1. Jan. n. år af at betjene sig af det danske sprog. Om de andre

skal der jo ske indberetning, og når også flere af disse vel ikke ere ganske angerløse, for så vidt de ikke, som allerede de ældre anordninger fordrede af dem, have lært tilstrækkeligt dansk, så falder det dog vistnok ikke noget fornuftigt menneske ind at fordre, eller også kun at ønske og at vente, at man skulde afskedige disse mænd, iblandt hvilke der ere så mange fortræffelige og ikke let erstattelige embedsmænd. Mistanken om en sådan inhuman tanke må mindretallet med al alvorlighed afvise fra sig. Der udtales kun det håb, at deres sukcessive afgang måtte erstattes med sådanne individer, der kunne læse, tale og skrive det danske sprog.

Bemærkningen om de distrikter, der have blandet kirke- og skolesprog, ser ud som en spøg; thi det er jo alt blevet tilstrækkelig bestemt, i hvilke amter og distrikter det danske sprog for fremtiden skal være rettergangs- og administrationssprog — *)...

Mindretallet har mere end én gang sagt og gentager det atter, at den dansktalende Slesviger kun vil have sit sprog og intet uden dette; at han ikke mindre vil blive Slesviger efter sine statsretlige forhold, end dansk efter sin nationalitet, at han ikke har ønsket eller ønsker nogen anden forening med kongeriget end den nu bestående, at han ikke ønsker nogen dansk ret og nogen dansk retsforfatning... Derefter tror mindretallet da også, at man kan berolige sig over bekymringerne over en befrygtet ansættelse af danske embedsmænd i hd. Slesvig, over den

*) Flertallet havde udtalt: „Ja selv på grænsekonflikter kan det her ikke mangle. Hvorledes skal der forholdes med de 20,394 undersåtter, i hvis distrikt kirke- og skolesproget afvekslende er dansk og tysk“ osv. Mindretallet fornægtede altså disse dansktalende egne.

fædrelandske rets fortrængelse af skandinavisk og over vor fælles retsforfatnings tilintetgørelse. *) Mindretallet beder derfor Deres kongl. majestæt om, at reskr. af 14. Maj d. år, der af de dansktalende Slesvigere er bleven modtaget med glæde og taknemlighed, fremdeles må opretholdes og blive i kraft.“

Det ses ikke af stændertidenden, hvem de ni medlemmer af mindretallet har været. Efter de faldne udtalelser og hvad ellers vides, kan dog de nordslesvigske deputeredes stilling angives. Til mindretallet hørte repræsentanterne for 2. og 3. landkreds, omfattende Haderslev østeramt, for 5. og 6. kreds, omfattende Als og Sundved, såvelsom for Ærø. **) Til flertallet sluttede sig fra Nordslesvig Thomsen Skodborg (1. kreds, Haderslev vesteramt), Stenholt (4. kreds, Åbenrå amt, dele af Lyngtoft og Slogs herred), Todsen (7. kreds, Løgumkloster og Tønderegnen), samt stædernes repræsentanter og de to godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenborg og ejeren af Søgård.

---

*) 26. Nov. besluttede forsamlingen énstemmig (43 medlemmer nærværende) at bede kongen om at ophæve anordningen af 5. Nov. 1811, der gav danske kandidater ret til ansættelse i Slesvig, og istedenfor at anordne, at ingen kandidat skal kunne ansættes i hertugdømmerne, „ligemeget om han af fødsel er dansk eller Slesvig-Holstener, som ikke har underkastet sig overkonsistorial-eksamen.“ Kongen afslog denne petition.

**) De andre fire var vistnok repræsentanterne fra Flensborg, provst Boysen og justitiarius Jaspersen, fra tysktalende egne. Ved det nye stændervalg, i Januar-Februar 1841, valgtes der overvejende danske repræsentanter i hele Haderslev amt, Sundved, Ærø, Flensborg og Sønderborg (P. Hjort-Lorenzen, dog kun med 28 af 136 afgivne stemmer). Også på Als faldt de fleste stemmer på en dansk, som dog ikke erkendtes valgbar. Derimod valgte Tønder, Åbenrå, Løgumkloster og Flensborg amter, såvel som stæderne Haderslev, Åbenrå og Tønder helt tyske repræsentanter.

Dette, sammenholdt med mindretallets spagfærdige optræden viser, hvor ringe fodfæste og selvbevidsthed danskheden endnu kun havde vundet. Det var kun to år siden Nis Lorenzen havde meldt sig ud af trykkefrihedsselskabet, fordi det udgav et fysisk-geografisk kårt med navnet „Sønderjylland“.

Kongen til kommissarius i Slesvig, 19. Dec. 40.

.... Desværre er stænderforsamlingen ikke optrådt uden lidenskabelighed, særlig i sprogsagen. De vil kunne forsikre forsamlingen eller i det mindste de mere indflydelsesrige og ligeledes de deputerede fra den dansktalende del af Slesvig, at jeg ikke vil gøre nogen forandring i reskript af 14. Maj, da dette kun har til hensigt at hævde undersåtterne i deres naturlige ret....

Kommissarius til kongen, 23. Dec. 40.

Igår har jeg efter D. M. allerh. befaling sluttet stænderforsamlingen, efterat i de sidste dage en del af natten måtte tages til hjælp for at få alt fra hånden. De deputerede forlader idag Slesvig, kun hans durchlauchtighed hertugen af Avgustenborg havde alt fjernet sig i søndags. Jeg beklager så meget mere, at jeg i ham gentagne gange har måttet finde min mest udprægede modstander, som jeg gerne lader hans udmærkede egenskaber og evner vederfares fuld retfærdighed; jeg kan dog ikke andet end skønne, at H. D.' hele stilling burde have været en anden.*)

*) Hertugen nedlagde under 28. Spt. 1840 en højtidelig protest mod sprogreskriptet, for så vidt det skulde anvendes på hans godser. Han synes især at have været påvirket af sin ven, den lidenskabelige herredsfoged Steffens i Nørherred på Als, tidligere docent i Kiel. På grund af de spændte forhold lod kongen denne sag stå ved sit værd, men forholdet mellem de to svogre var fra nu af køligt.

Dersom ikke den, alle lidenskaber opæggende sprogsag atter og atter var dukket op som en ond ånd, tilsidst endnu i anledning af den danske stændertidende, vilde resultatet i det hele kunne siges at være tilfredsstillende; thi den politiske ophidselse var mere og mere bragt til ro. Mine ytringer om det allerhøjeste reskript af 14. Maj såvel i forsamlingen som udenfor den var helt i overensstemmelse med dem, D. M. har behaget at foreskrive mig*); man kan ikke noksom anbefale den største mildhed i udførelsen og den største skånsomhed i den gradvise ombesættelse af de embeder, i hvilke dansk på grund af manglende kundskab ikke nu kan indføres. Kun da vil efter min inderligste overbevisning D. M.' hensigt kunne opnås og den ophidselse bringes til at lægge sig, hvis omfang gør den til en sand ulykke. Den påstand, der også gentagne gange fremkom i forsamlingen, at der aldrig har vist sig en lignende ophidselse siden anordningen om rigsbanken, er uden al overdrivelse sand.**)

Samme dag som stænderforsamlingen udfærdigede sin petition om sprogreskriptets ophævelse, 22. Dec. 1840, udgik der to kancelliskrivelser til regeringen på Gottorp, ved hvilke dets ikrafttrædelse fra 1. Jan. på det bestemteste indskærpedes.

---

*) Dette stadfæster stændertidenden såvel som Nis Lorenzens breve til Hjort Lorenzen.

**) Da Criminil kom tilbage efter et ophold hos sin slægt i Holsten, talte kongen med ham den 22. Januar og skriver da om ham i sin skrivkalender: „han taler meget om gæringen i Slesvig over sprogsagen og råder til de mildeste midler ved udførelsen af reskr. $^{14}/_{5}$ 40. Han er smittet af den Slesviger anskuelse og har ej opholdt sig i den dansktalende del af hertugdømmet.“

I den første af disse hedder det, at de af regeringen indsendte erklæringer fra embedsmændene om, hvorvidt de vil være istand til at forandre deres forretningssprog, har givet anledning til at udtale følgende almindelige grundsætninger:

Brugen af dansk omfatter alle protokoller og alle indlæg og foredrag af advokaterne uden undtagelse. Overalt hvor altså embedsmændene fra 1. Jan. går over til dansk, og andensteds så snart de gør det, begynder samtidig advokaterne at bruge det samme sprog.

Det vil ikke kunne tilstedes embedsmændene i de danske distrikter at bruge tysk i deres forretninger, forsåvidt de pågældende selv ønsker det; alt skal såvel af dem som af notarerne udføres i det officielle sprog.

Ordrer og meddelelser til private fra højere avtoriteter, som går gennem de lokale embedsmænd, udfærdiges af disse på dansk, selv om de kommer til dem på tysk; umiddelbare meddelelser fra højere avtoriteter til private gives derimod fremdeles i originalsproget. I embedsmændenes indbyrdes forretningsforbindelser kan begge sprog bruges.

Det pålægges regeringen at tilholde de embedsmænd, som har erklæret sig ude af stand til at gøre overgangen til nyår, at påskynde deres mangelfulde uddannelse for at de snarest mulig kan efterkomme den kongelige befaling. En indsigelse fra flere godsers side, som om reskriptets forpligtelser ikke kunde pålægges dem, tilbagevises som uhjemlet, og et par embedsmænd, som har tilladt sig at udtale sig mod hensigtsmæssigheden, får en irettesættelse.

Den anden kancelliskrivelse er svar på regeringens

henstilling om, at den tyske undervisning overalt i Slesvig stift (altså undtagen Tørning len) skal meddeles i selve skoletiden og uden vederlag. Kongen kan ikke gå ind herpå, da det vilde stride mod den almindelige skoleordning af 1814, og da reskriptets bestemmelser er nøje overvejede.

Dette anliggende sysselsatte selvfølgelig i lang tid embedsstanden og befolkningen. I enkelte punkter blev det nødvendigt at læmpe de givne bestemmelser af humane hensyn, men i hovedsagen fastholdtes og gennemførtes de. Af afgørelser kan følgende fremhæves:

9. Febr. 1841 svarede kancelliet på en forestilling fra overretten på Gottorp, der først nu (efter 22. Dec.) var kommen på det rene med, at retsprotokollerne skulde føres på dansk, og mente at dette ikke kunde gå for appelsager, — at kongen ventede, at man vilde gøre sit bedste. Siden 1811 havde jo alle embedsmænd skullet have attest for, at de kunde dansk, og noget må rettens medlemmer vel altså kunne. Kongen kan ikke opgive sin hensigt. Dog tillades det advokater at affatte længere indlæg på tysk, indtil de kan gøre det på dansk.

28. Juni 1841 blev det af hensyn til handelsforhold sydpå tilladt at udfærdige obligationer o. l. på tysk, når parterne ønskede det.

20. Dec. 1841 tillades det underretsadvokaterne at føre de fra de danske distrikter appellerede sager for overretterne (da en tysk advokatforening havde vedtaget at ingen overretsadvokat måtte påtage sig dem).

7. Febr. 1842 afslås ridderskabets andragende om, at de adelige godser skulde være fritagne for sprogforandringen.

17. Juni 1842 tillades det advokater, som havde været i praksis før 14. Maj 1840, indtil videre at bruge tysk. Dette må dog ingen indflydelse have på embedsmændenes udfærdigelser.

I det kongelige budskab til stænderne, af 3. Okt. 1842, henvises til disse læmpelser, idet andragendet af 22. Dec. 1840 afslås.

---

3. Febr. 1841 læstes i „Dannevirke“ følgende digt af den bekendte sønderjydske digterinde „Anna“ (Ludvigsen, f. Lautrup):

De tvende mødre.

(En hedeblomst).

En pige vanker i nattens ro
mellem byer to,
    i den mod nord har hun hjemme,
der venter en moder i elskte hjem.
I mørket frem
    hun går og hæver sin stemme:

„O moder, sukker hun, moder kær!
var jeg dig nær!
    o, at min længsel må stilles!
hvor længes datteren inderlig
at favne dig,
    for aldrig mere at skilles.“

Da morgensolen i østen stod,
så rød som blod,
    fremtren fra sydlige grænse
en fornem frue med honningsmil
og sælsom il,
    ej pigen monne det ænse.

„Komm süsses kindchen in mutterarm,
so treu, so warm!
    ich will dich hegen und pflegen!
komm ohne murren, du dummes kind,
nun, komm geschwind!
    ei liebchen, lass dich bewegen!

Ich bin die mutter und liebe dich
herzinniglich,
wie kann mein kindchen mich hassen?
musst deutsch nun werden in wort und sinn,
wie ich es bin,
dein plumpes dänisch verlassen!"

„Nej, svarte pigen, min byrd er jydsk,
ej er jeg tysk,
og aldrig vil jeg det være!
til gamle moder længes jeg hen,
vil hjem igen,
mit mål jeg holder i ære!"

Men fruen tyskedes uforsagt,
tilsidst med magt
hun vil den pigelil tvinge;
og mange får hun på sit parti,
i slaveri
de den forladte vil bringe.

Da øjner glutten så høj en mand
fra fjerne strand —
til ham sin tilflugt hun tager.
Han smiler venlig ved hendes ord:
„gå hjem mod nord,
hvor det så vel dig behager.

Tal dansk, min pige, det bedst du kan!
jeg er den mand,
som kan og vil dig beskytte!
bliv hos din moder i fred og ro,
vær hende tro
og hendes ære og støtte!"

Og henrykt falder den datter god
ned for hans fod
— hun kender kongen så fage: —
„o Danmarks hersker! Gud signe dig,
som giver mig
min sande moder tilbage!"

Bønderne i Gram herred ophængte i deres tinghus i Tørning en mindetavle for kong Kristian VIII.'s tronbestigelse, med kongens navn og våben og denne indskrift:

I lov og rettens sale
han løste bundne tale!
nu skal alene klinge
vort modersmål på tinge!
(Se reskriptet af 14. Maj 1840.)

III. Udnævnelserne i Marts 1842.

Ved sin tronbestigelse forefandt kong Kristian VIII. et statsråd, bestående af 6 gehejmestatsministre, nemlig J. S. Møsting, født 1759 og minister fra 1814; Otto J. Moltke, født 1770, fra 1824; P. Kr. Stemann, født 1764, fra 1827, og de tre fra året 1831: grev A. K. P. Rantzau (Breitenburg), født 1773, grev A. V. Moltke (Bregentved), f. 1785, og H. Krabbe-Carisius, f. 1771. Disse mænd havde i slutningen af 1839 tilsammen den respektable alder af 414, eller gennemsnitlig 69 år. Kongen optog hertil de to prinser, broderen prins Ferdinand (1839) og sønnen kronprins Fredrik (1841), medens han iøvrigt ingen forandringer foretog.

I det følgende år ansøgte grev Rantzau, der aldrig havde haft nogen særlig portefeuille således som de andre ministre, om sin afsked, da hans helbred ikke vel tålte opholdet i hovedstaden; særlig var hans øjne stærkt angrebne. Kongen vilde dog ikke afskedige ham, men forbeholdt ham rang og sæde i statsrådet, således at han dispenseredes fra at deltage i dets forhandlinger; han beholdt visse forretninger i Holsten (12. December 1840). Kort efter ansøgte landgrev Fredrik af Hessen, statholder og kommanderende general i hertugdømmerne, om afsked fra disse embeder. Kongen gjorde ham modforestillinger,

men han fastholdt sit ønske om at gå af til foråret. Kongen talte om det med den første deputerede i det tyske kancelli, Heinrich Reventlov Criminil, men de var enige i at det ønskeligste vilde være, om landgreven vilde blive i embedet. Han fik da rejsetilladelse og regeringspræsidenten Spies overtog statholderforretningerne, medens prinsen af Nør, der var titulær generalmajor og oberst for livregimentet kyrasserer i Slesvig, fik generalkommandoen. Senere udtalte landgreven ønsket om at denne sidste overdragelse måtte blive definitiv.

Stillingen som statholder i hertugdømmerne havde i 100 år så godt som uafbrudt været beklædt af en svoger til den regerende konge: 1731—62 var det Kristian VI.'s svoger, Fridr. Ernst af Brandenburg Kulmbach; 1769—1836 landgreve Karl af Hessen, Kristian VII.'s svoger, fra 1836 Fredrik VI.'s svoger landgreve Fredrik. Avgustenborgerne havde da også forlængst set ud efter denne post; alt 1821 omtaler Fredrik (af Nør) i brev til sin broder, hertug Kristian Avgust, at denne håber at kunne blive landgrev Karls efterfølger, men at han iøvrigt selv kunde have lyst til embedet, og 1830 tilskynder han hertugen til at gøre skridt for at vinde kongens tillid og afløse den over 80 år gamle statholder. Imidlertid havde Fredrik VI. ingen tillid til sine søstersønner og landgreven efterfulgtes af sin søn, til stor fortrydelse for Avgustenborgerne.

Næppe var imidlertid svogeren kommen på tronen, før prins Fredrik i brev af 20. Dec. 1839 meldte sig som kandidat til statholderposten, og landgreven må snarest antages at have begunstiget denne plan. Kongen nærede derimod betænkeligheder ved at betro ham denne stilling og han holdt derfor på landgreven, da han ved dennes

afgang ikke kunde forbigå sine svogre uden et fuldstændigt brud med dem, og til hertugen var han alt kommen i et sådant forhold, at hans udnævnelse var en umulighed. Da landgreven nu i begyndelsen af 1842 gentog sin begæring om afsked og ikke gjorde nogen hemmelighed heraf, benyttede prinsen lejligheden i sin brevveksling om militærreformen, til under 11. Febr. igen at melde sig til hans embed: „Ikke ambition, eller forfængelighed, skriver han, ikke vindesyge bringer mig hertil, men den overbevisning, at jeg har den redelige vilje og den indre kraft, som en slig post kræver. Det vil dog snart blive nødvendigt at gøre en forandring med regeringskollegiet på Gottorp, som efter syv års virkekreds har gjort alle embedsmænd, alle godsejere og hele landet misfornøjet med alle dets mesurer, så at det fra mange sider er besluttet at fremtræde klagende over dette kollegium, såsnart Du kommer til hertugdømmerne.“ Han mener, at en enkelt (statholderen) må regere, med nogle råder, for at give styrelsen enhed og kraft. — Ved anordningen af 15. Maj 1834 havde regeringen fået en præsident og otte råder og disse havde delt alle forretninger mellem sig; statholderen havde vel navn af overpræsident, men hans myndighed var i virkeligheden meget indskrænket og der var derfor alt nu tale om helt at nedlægge embedet, således som det skete 1846. Det lykkedes ikke prinsen senere som statholder at få forretningsgangen forandret.

Samtidig med landgreven søgte også den gamle gehejmestatsminister Møsting sin afsked, og kongen var vistnok ret tilfreds med at denne trak sig tilbage, da han alt i flere år havde været affældig; han døde året efter, 84 år gammel. „Otto Moltke, skriver kongen til hertugen (22. Febr.

1842), tager formedelst den sædvanlige upasselighed ej heller del i kancelliet eller i det gehejme statsråd, så at det snart bliver nødvendigt at rekrutere samme, idetmindste med ministre, om ej med gehejme statsministre."

Hvilke mænd kongen har tænkt på at udnævne til ministre, foreligger der intet bestemt om. 10. Jan. havde oberst Abrahamson, der var medlem af militærkommissionen, tydeligt udtalt ønsket om at „komme i en betydeligere stilling", som kongen antog: blive krigsminister; men dette blev der ikke taget hensyn til. Derimod kan der næppe være tvivl om, at det var kongens hensigt at udnævne A. S. Ørsted til minister, idet der samtidig tænktes på at samle det hele kirke- og undervisningsvæsen i et nyt kollegium under hans bestyrelse. Dette sidste kom dog ikke til udførelse, da Ørsted ikke ønskede denne stilling. Rimeligvis tænkte kongen desuden alt nu på at optage H. Reventlov Criminil af tyske kancelli i statsrådet for her at have en repræsentant for hertugdømmerne; han var fulgt efter Høpp som første deputeret og den ledende mand i kancelliet og indtog ifølge sin ualmindelige dygtighed og høje dannelse en fremskudt plads i embedsetaten.

Med hensyn til svogeren fastholdt kongen fremdeles ønsket om at holde på landgreven i begge embeder, eller, hvis dette ikke kunde lade sig gøre, som statholder, medens prinsen kunde blive kommanderende general. Da landgreven imidlertid ikke vilde indlade sig herpå, rådførte kongen sig med Møsting, der kendte Avgustenborgerne fra gammel tid, og denne tilrådede prinsens udnævnelse til landgrevens efterfølger i begge embeder. *) Kongen be-

*) Dette berettes hos Droysen og Samwer: Die dänische Politik seit 1806, s. 151, og stadfæstes af Werlauff, Hist. tidsskrift

stemte sig da til at vove forsøget; han kaldte (7. Marts) prinsen til København i anden anledning, lod ham gentage sin ansøgning mundtlig og stillede sine betingelser for udnævnelsen. Denne gav imidlertid Otto Moltke anledning til at søge afsked fra statsrådet, hvorefter kongen benyttede en forløbelse af udenrigsministeren Krabbe-Carisius til ligeledes at fjerne ham af statsrådet. Således blev dette rekonstrueret; Møsting, (Rantzau), Otto Moltke og Krabbe erstattedes af A. S. Ørsted og Heinrich Criminil, af hvilke den sidste nu blev udenrigsminister. Det var uimodsigeligt en betydelig vinding for kongens råd, da de afgåede ministre enten var uden arbejdsevne, eller, som Krabbe, uden fremragende evner, medens de nye var administrationens dygtigste mænd. Den nye præsident i det tyske kancelli, Josef Reventlov-Criminil, hidtil amtmand i Rensborg, var derimod vel en dygtig embedsmand, men alt for igået med det slesvig-holstenske parti til at kunne blive en støtte for kongen i de politiske kamptider. Prinsen af Nør søgte senere gentagne gange forgæves at formå kongen til at optage ham i statsrådet.

Hertugen var dybt skuffet ved broderens udnævnelse; han skrev 29. Marts som svar på kongens meddelelse derom kun et par ord: „den ham derved beviste tillid glæder mig for hans skyld meget,“ hvad kongen i sin dagbog refererer således: „svar fra hertugen, som meget koldt omtaler broderens udnævnelse til statholder.“ Da han ud på sommeren kom til København og Sorgenfri, søgte han

4. r. IV 409. Hint skrift fremstiller iøvrigt dette embedsskifte i et helt upålideligt lys; især må det forbavse, at prinsen nægter at have søgt embedet som statholder. Denne usandfærdighed er alt fremdraget hos Treitschke: Deutsche Geschichte V 768 fl.

at imødegå den mistillid, kongen havde vist ham, men samtalen endte på en måde, som i virkeligheden blev et brud. De siden 1840 imod tidligere sparsomme politiske ytringer i deres brevveksling ophørte fra nu af så godt som ganske.

Af kongens skrivkalender. 1842.

Januar. 29. Geh. St. M. Møsting kom idag til mig og fremstillede sig som den, der havde tjent i 60 år, hvorhos han ytrede det ønske at entlediges fra alle sine embeder undtagen som overkammerherre. Jeg viste ham min deltagelse i denne sjældne fest og bad ham at vedblive ordenskansler embedet.

Febr. 3. overbragte geh. st. minister Møsting mig sin ansøgning om at afgå fra alle sine bestillinger, med undtagelse af overkammerherre chargen og biblioteket.

8. Oberst Rømeling referat. Han er ganske af den mening, at man skal lægge prinsen af Avgustenborgs plan til organisationen for kavalleriet til grund, hvilken også lader sig anvende på de andre våben....

Brev fra landgrev Friedrich, ansøger om afsked fra alle sine charger.

11. Skrevet til l. Fr. Gottorp; anmodning at han måtte vedblive som statholder, om han end vilde have afsked som kommanderende general.

14. Brev fra pr. Fr. af Avgustenborg, dat. Nør, den 11. Febr.......... han ytrer ønsket om at blive statholder efter pr. Friedrich og mener at en forandring ved regeringen vil blive fornøden.

17. modtaget svar fra landgrev Friedrich, hvori han gentagende ytrer det ønske at forlade sine charger, uden at gå ind på at vedblive som statholder.

24. Gr. Reventlov Criminil faldt af hesten og stødte hovedet farligen.

Marts. 7. Brev fra landgrev Friedrich, gentagende begæring om afsked fra alle sine charger.

Tilskrevet pr. F. A. af S. H. S. Avgustenborg og kaldt ham hertil på kort tid.

(11.) Gr. Criminils bedring går langsomt. Hjernen er ej rystet, men såret på hovedet har forårsaget rosen.

13. Pr. Fr. af Avgustenborg ankom kl. 4 med dampskibet.

14. Pr. Fr. gennemgik militærplanen med Rømeling.

15. kl. 11—2 konference med ob. Rømeling og pr. Fr. af A.

18. spist med pr. Fr. hos enkedronningen.

19. Samtale med pr. Fr. Han mente det væsenligt at der var en af hertugdømmerne i statsrådet og anbefalede gr. J. Criminil til tyske kancelli, når broderen var befordret til højere post. Spies anså han for svag, men en omdannelse af regeringen på Gottorp ønskelig.

22. Samtale med pr. Fr. hos dronningen..... Vigtig samtale, i hvilken jeg udviklede for ham, hvorlunde det var nødvendigt at kongens statholder måtte handle aldeles i regeringens ånd; at det var min grundsætning at holde hertugdømmerne indbyrdes og til Danmark i de forhold, hvori de nu befinder sig, at Slesvig navnlig ej burde drages mere til Tyskland, men ej heller fordanskes, men være et land imellem Danmark og Holsten, at undersåtterne derfor måtte holdes ved deres sprog og det danske for de dansktalende ligeså lidt fortrænges som det tyske for de tysktalende; deri måtte vi være ganske enige. Hvad arvegangsspørgsmålet angik, måtte man overlade til tiden at

løse det, og jeg anså det for min pligt at virke til at løse det på en fredelig måde, men vore fælles bestræbelser burde være, at Slesvig ej burde skilles fra Danmark.

Pr. Fr. svarede derpå, at han vidste, det var hans pligt, når han overtog statholderskabet ganske at handle i regeringens ånd og at bidrage til at vedligeholde de bestående forhold; kunde han ej længer virke i denne ånd, så vilde han trække sig tilbage, navnlig i det dynastiske spørgsmål, hvis afgørelse ej nu var forhånden, men angående hvilket han antog, at hertugdømmerne ej burde adskilles. Jeg sagde ham, at jeg i denne som enhver henseende regnede på, at han vilde handle som en ærlig og tro statholder, hvilket han lovede.

Vi formente begge, at det kunde være rigtigst at udsætte udnævnelsen til statholder; men da jeg efter hans afrejse d. 24. [det var d. 23.] i statsrådet meddelte min beslutning og sagde, at jeg med fuld tillid overdrog ham statholderskabet, mente Stemann og prins Ferdinand, at det var bedre straks, A. V. Moltke ligeså (når ikke hele posten kunde spares). Jeg bestemte mig derfor til at udfærdige udnævnelsen straks.

Følgen heraf har været gr. Otto Moltkes retraite; han har d. 26. bedet om sin afsked fra kancelliet — jeg venter det skriftlig.

Den 25. tilskrev jeg konferensråd Holten i Helsingør at afbryde underhandlingerne med de svenske kommissærer, der kun fordrer offere af os, men intet byde i erstatning. Sendt mit brev til geh. st. m. Krabbe, som svarede og rådede til at give efter og tilstå de svenske de forlangte 10,000 rdl. Jeg sendte brevet desuagtet bort, som havde til følge at underhandlingerne afbrødes d. 26.

Herover yderst fortørnet sagde Krabbe mig den 27., at han så han havde tabt min tillid, at jeg ikke behøvede nogen minister, men snarere en depechesekretær og at han måtte begære sin afsked. Jeg svarede ham med megen rolighed, at når han indgav sin ansøgning om afsked, skulde han få mit svar; jeg kunde ej billige at man stedse gav efter for Sverig og at man havde lovet dem 10,000 rdl., hvilket han nægtede. Jeg holder ham nu på ordet.

(Søndag) 27. Jeg har bestemt mig til at tage gr. Reventlov Criminil til minister for de udenlandske sager, Dankwart til direktør.

29. Da geh. st. m. Krabbe ved referatet d. 28. slet ikke gentog sin ansøgning om afsked, tilskrev jeg ham d. 29. at han ej måtte udlægge min tavshed, som om jeg ventede han skulde forandre sin beslutning om at søge afsked; vi skiltes iøvrigt som venner.

Samme dag bragte han mig sit brev med ytring, at han vedblev sit ønske om afsked, hvorved han ventede at opfylde mine hensigter, han trøstede sig ved min velvilje osv.

30. I statsrådet sagde jeg, at jeg havde modtaget gr. Otto Moltkes ansøgning om afsked og beklagede, at hans helbredstilstand skulde nøde ham dertil *). Ligeledes havde geh. st. m. Krabbe Carisius fundet sig foranlediget til at søge sin afsked, som jeg også havde antaget og bevidnede jeg her, hvormeget jeg skønnede på den nidkærhed, han havde udøvet i min tjeneste — hvorved også meget

*) Sml. kongens brev til grev Rantzau (2. April): „O. M. vil, tror jeg, give det udseende af, at hans afgang har sin grund i prinsens udnævnelse, i virkeligheden må den søges i hans nedbrudte helbred, der for tiden gør ham uskikket til forretningerne.“

i de to år var udrettet. Han svarede med erkendtlighed, som jeg påskønner.

Samme dag undertegnede jeg disse geh. st. ministres afgang og gr. Reventlov Criminils udnævnelse til geh. st. m. for de udenlandske sager og general prokurør Ørsteds udnævnelse til geh. st. minister.

31 besøgt geh. st. m. Reventlov Criminil, som jeg fandt i god bedring.

1. April indførte jeg geh. st. minister Ørsted i statsrådet, sigende: „vil De nu indtage den plads, hvortil min tillid har kaldet Dem og som enhver fædrelandsven vil glæde sig ved at se Dem indtage."

4. aftalt med amtmand gr. J. Reventlov Criminil at han tiltræder som præsident for det Sl. H. L. kancelli, gives 1000 rdl. personligt tillæg og tør opholde sig på sit gods nogle måneder om sommeren. Jeg tror at have truffet et såre godt valg. [Ordren til C. i den anledning at komme til Kbhvn. var afgået d. 30. Marts.]

20. Juni. Hertugen af Avgustenborg med familie ankom i besøg.

(Søndag) 3. Juli. Samtale med hertugen.

Hertugen ønskede at eksplicere sig med mig, om jeg havde noget imod ham eller noget at bedrejde ham, da han vidste med sig selv, at han hverken i sin tanke eller handlemåde fortjente det.

Jeg svarede ham, at jeg ej mistænkte ham for noget foretagende eller falskhed mod min person, men at hans stilling førte det med sig, at han af mange var ansét som et parti-overhoved, nemlig for det slesvig holstenske parti, der fremsætter hertugdømmernes forening, selv under en forudsét adskillelse fra Danmark, som det højeste gode

for samme, og nægtes kunde det ikke, at han ved de under hans indflydelse udgivne skrifter i udlandet under navn af Elleton om arvefølgen i Slesvig til fordel for det Avgustenborgske hus havde givet sådan tanke næring.

Han svarede derpå, at han aldrig havde skrevet, undtagen når hans hus's rettighed var bleven angrebet i offenlige blade, som af prof. Paulsen; at mange delte den anskuelse af hertugdømmernes forening, og at det bedste bevis på, at han ej vilde stifte parti, var at han havde bekæmpet det demagogiske væsen, skattebevillingsret osv. istedet for at sætte sig i spidsen for dette.

Herpå svarede jeg, at jeg erkendte, at han havde bekæmpet de revolutionære tendenser i stænderforsamlingen, men at det derimod var lige skadeligt, når han istemmede partianskuelser om det uskadelige, eller vel endog ønskelige i hertugdømmernes adskillelse fra Danmark. Dette påstod han aldrig at have gjort, men at han skyldte sin familie ej at opgive dens rettigheder, og at når ulykken skulde være at sukcessionen adskilte hertugdømmerne fra Danmark, vidste han ikke, hvorfor det holstenske hus skulde ophøre at regere, medens det i det hessiske kun gjaldt om, at én fyrste, der selv havde en anden krone i vente, renoncerede.

Jeg svarede ham, at det altid var en farlig sag at forandre sukcessionsordenen, at man i så fald måtte finde sig i, at de dele af Holsten, som havde agnatisk sukcession, gik fra, men at Slesvig ej derved vilde skilles fra Danmark og at det var ønskeligt for at undgå rigets udstykning at man kunde enes om rettighedernes erstatning. Derpå er imidlertid ej at tænke med hertugens sindelag og han anførte også, at hans fader havde pålagt ham og

hans broder aldrig at renoncere på deres rettigheder. Jeg bemærkede, at det var beklageligt, når man anså sine egne rettigheder højere end statens vel og at ingen erstatning kunde opveje disse.

Endeligen forekastede jeg ham hans ytringer mod det danske sprog i stændersalen og sagde: „det er i det mindste uklogt, når man vil være konge i Danmark.“ Han forklarede at have talt efter sin overbevisning i sprogsagen uden derfor at nedsætte det danske sprog.

Vi skiltes som venner, men denne samtale har ikke bragt sagen, forståelsen om sukcessionen nærmere.

IV. Sprogpatentet af 29. Marts 1844.

Mortensdag, d. 11. Nov. 1842 talte Hjort Lorenzen for første gang dansk i stændersalen i Slesvig.

Det var ikke så underligt, at denne aldeles uventede optræden fremkaldte ikke blot den største opmærksomhed hos venner og fjender, men de mest modsatte meninger om dens lovlighed og om måden at ordne de derved opståede spørgsmål.

Det kunde ikke være underkastet tvivl, at jo den slesvigske stænderforsamlings forretningssprog var tysk; vel var det ikke udtalt i anordningerne fra 1831 og 1834, men der var heller ikke tale om sproget i de tilsvarende anordninger for Danmark og Holsten; stændersproget måtte jo som en selvfølge være det samme som landsdelenes officielle sprog i andre forhold, men dette var, da anordningerne blev givne, for Slesvigs vedkommende det tyske. I dette sprog skulde altså protokollen føres, beslutninger, andragender osv. udfærdiges.

Idet nu imidlertid dansk var blevet officielt øvrigheds-sprog på landet i Nordslesvig, var den tidligere sprogénhed brudt på et væsenligt punkt og der kunde billigvis være tale om, at der også indrømmedes dansk en vis ret i stændersalen. Forsamlingen havde for så vidt indrømmet dette, endog før sprogreskriptet udkom, idet den deputerede for Ærø havde talt dansk, hvorefter formanden gengav hans tale på tysk. Senere talte også Nis Lorenzen (Lilholt) dansk og fik sin tale ført til protokols. Da derimod Hjort Lorenzen begyndte at tale dansk, vilde man ikke indrømme ham, „der var det tyske sprog mægtig“, retten hertil og hans taler optoges hverken i protokollen eller i stændertidenden og det tillodes ham ikke at indlevere et forslag til beslutning på dansk.

D. 19. Nov. indgav Hjort Lorenzen en klage herover til kongen, idet han påkaldte hans beskyttelse og bad om „at tillade, at det halve hertugdømmes modersmål nyder samme ret i den slesvigske stænderforsamling som det andet halve.“ Efter lange rådslagninger og overvejelser udstedte kongen 2. December som svar herpå et reskript til den kongl. kommissarius, hvori det, efter omtalen af sammenstødene mellem formanden og Lorenzen, hedder:

„Men når det således forefaldne har bragt forsamlingen til den formening, at det i hvert enkelt forekommende tilfælde skulde gøres afhængigt af forsamlingens samtykke, om brugen af det danske sprog skal tilstedes en deputeret, så kunne vi ikke give vor allerhøjeste samstemning til en sådan beslutning, som vilde krænke de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder. Vi have nu vel af stænderforsamlingens forhandlinger set, at præsidenten vil være betænkt på midler til at sikre de dansktalende medlemmer

en virksom deltagelse i forhandlingerne; da der imidlertid i denne henseende mangler en udtrykkelig lovbestemmelse, hvorved sådant kunde opnås på en måde, der tillige passede til forsamlingens forretningsgang, og navnlig med bibeholdelse af protokolføringen på forsamlingens hidtilværende tyske forretningssprog, så overdrage vi dig herved at sætte vor tro provinsialstænderforsamling i kundskab om indholdet af dette allerhøjeste reskript og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst betænkning om, hvorledes der kan sikres forsamlingens dansktalende medlemmer en virksom deltagelse, derved at deres foredrag optages i forsamlingens protokol i en tro oversættelse."

Dette reskript blev oplæst i forsamlingen den 6. Dec. og Hjort Lorenzen skrev samme dag hjem til sin hustru: „der Sieg ist erfochten, hurra!"

Efterat den i dette reskript indeholdte opfordring til stænderne var bleven drøftet i udvalg og i forsamlingen, affattedes betænkningen derover den 20. December for af formanden at tilstilles kommissarius. Som vedtaget med 34 stemmer mod 6 vilde stænderne „under reservation af de i anordningerne af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834 begrundede rettigheder" [at nemlig ingen forandring i stænderinstitutionen skulde finde sted uden at stændernes råd forud var indhentet]: „ligeså indstændigt som underdanigt fraråde alle lovbestemmelser, hvorved der skulde indrømmes de dansktalende medlemmer af forsamlingen positiv ret til at betjene sig af det danske sprog ved forhandlingerne, samt ret til at deres foredrag i en tro oversættelse bliver tilførte protokollen."

Hertil knyttede et mindretal af 5 medlemmer (Nis Lorenzen, Hjort Lorenzen, Jepsen, Nielsen og Posselt) det

votum: „at det danske sprog i enhver henseende må nyde lige rettigheder med det tyske“, hvad de nærmere bestemmer således: „at de danske foredrag tages i originalsprog og ikke som oversættelse til protokollen, og at de ordret optages i den danske stændertidende og som oversættelse i den tyske, ligesom de tyske foredrag tages i grundsproget til protokollen og ordret optages i den tyske tidende og som oversættelse i den danske.“

Et andet mindretal, bestående af Petersen (Dalby), afgav følgende votum: „at det for fremtiden, således som det hidtil er iagttaget i stænderforsamlingen, lovmæssigt skal være de deputerede fra de dansktalende distrikter, som ikke tiltro sig at holde foredrag på tysk, tilladt at betjene sig af det danske sprog, og at der træffes foranstaltninger til at disse danske foredrag kunne i det tyske sprog tilføres protokollen.“

Når bortsés fra, at alle deputerede fra det tysktalende Slesvig, alle godsejere, præster m. m., på den ene P. Nielsen fra Flensborg nær, var imod enhver lovbeskyttelse for det danske sprog, har det sin betydning at se, hvorledes de fra de dansktalende egne valgte deputerede stillede sig ved denne lejlighed. Der var ialt 7 landvalgkredse med dansk folkesprog (Angel ikke medregnet), 4 dansktalende købstæder og den „blandede“ kreds Ærø med Ærøskøbing. Af disse 12 deputerede stemte altså kun 4, nøjagtig en tredje del, for danskens ligeberettigelse, 7 (eller 6?) imod enhver ret for folkesproget. Disse 7 (6) repræsenterede byerne Haderslev, Åbenrå og Tønder, (Ærø?), Als, Tønder og Åbenrå amter. Også de to dansktalende godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenborg og Kittel på Skovbølgård, sluttede sig hertil.

Sprogkampen i stænderne November—December 1842 blev udgangspunktet for det endelige brud mellem den danske og den tyske del af monarkiet. I kongeriget vakte Hjort Lorenzens optræden den mest udelte tilslutning og der dannedes foreninger med det formål at oprette danske læreanstalter i Nordslesvig, ligesom samfølelsen med de danske Sønderjyder nu var vakt for ikke mere at udslukkes; det store liberale parti delte sig i en national og en demokratisk fraktion, hvis veje skiltes for ikke mere at løbe sammen, det første satte fra nu af ordningen af monarkiets nationale forhold i første linje. I hertugdømmerne tog derimod den slesvigholstenske bevægelse dobbelt fart, det nyholstenske parti forsvandt efterhånden og man regnede senere de danske overgreb og daniseringsbestræbelserne fra dette tidspunkt.

Enkelthederne ved sammenstødet i Slesvig og overvejelserne i København, såvel som de påfølgende forhandlinger ved Hjort Lorenzens nærværelse her m. m. er udførlig fremstillede i disse „Årbøger“, 1891, s. 129—212 og 1894, s. 17—32, — hvortil henvises. For fuldstændigheds skyld meddeles dog her kongens optegnelser i deres sammenhæng, tilligemed reskriptet af 10. Febr., der ikke tidligere har været fremdraget.

Kongens skrivkalender.

2. Dec. 1842. Statsråd . . . . S. H. L. kancelli: reskript til den kongl. kommissarius om det danske sprogs brug i forsamlingen. Lovudkast approberedes.

9. Statsråd. Det bestemtes, at den af kommissarius ønskede fuldmagt at slutte forsamlingen skulde gives ham

ved et reskript gennem kabinettet — hvilket udfærdiges i aften.

14. Statsråd. Det bestemtes at reskriptet af 2. December skulde offenliggøres i kollegialtidenden.

22. Den slesvigske komités betænkning i anledning af reskript af 2. D. går ud på at fraråde enhver lovbestemmelse om, hvorledes danske foredrag skulle protokolleres, og at bortræsonnere den kongl. ytring, at det var de dansktalende Slesvigeres naturlige ret at tale dansk i forsamlingen; noget impertinentere kan ej tænkes.

1. Jan. 1843. Året begyndes af mig med frejdigt mod i tillid til Guds bistand. Blandt morgensalmerne opslog jeg en af Boye, hvori siges at ikkun det rige er lykkeligt, i hvilket hersker fred. Det randt mig i sinde, at dette mindre end nogensinde er tilfældet i mit rige, hvor partiånd, næret mellem Danmark og hertugdømmerne, avler splid. Jeg bad derfor Gud, at han vilde give mig visdom og kraft til at udjævne disse stridigheder, som næres ved overdrivelser på begge sider, idet Slesvigholstenerne ganske ville fortyske Slesvig, de danske radikale derimod rive Slesvig ganske fra Holsten. Kongen bør stå over partierne og vedligeholde tilstanden som den er, Slesvig som et selvstændigt hertugdømme nnder den danske krone, enhver undersåts sprogforhold respekteret.

Endnu er tilliden til kongens upartiskhed usvækket.

4. Enkelte avdienser. Ørsted. P. H. Lorenzen . . . . Denne klagede bitterlig over embedsmændenes handlemåde mod de dansktalende Slesvigere. Jeg søgte at berolige ham og bad ham at have tillid til kongens vilje at soutenere det danske sprog i sine rettigheder. Han forestillede fremfor alt nødvendigheden af at danske dannelsesanstalter,

lærde skoler og seminarier oprettedes i den dansktalende del af Slesvig, et synligt bevis på kongens vilje til at håndhæve det danske sprog i Slesvig behøvedes. Jeg formanede til tillid til kongen og navnlig ved den forehavende fest idag, at ingen personligheder måtte fremkomme derved.

6. talt med Ørsted...... Ligeledes talt med ham om de slesvigske forhold og midlerne at soutenere danskheden i Slesvig; han er ubestemt i den henseende.

14. (Dronningen gav sig på vej til Avgustenborg, til moderens dødsleje): Jeg har pålagt hende, når lejlighed gaves, at ytre, hvor meget jeg følte mig krænket ved den hele tendens i den slesvigske forsamling, at adskille sig fra Danmark, at fortyske hertugdømmet og at håne alt dansk; men desuagtet var det min hensigt at opretholde status quo og Slesvig som et selvstændigt hertugdømme i det danske monarki; men tillige vilde jeg beskytte det danske sprog og de dansktalende Slesvigere som hidtil.

16. Min svigermoder er død d. 13.; dronningen vendte om i Nyborg....

17. Tillisch referat. Jeg gav ham mit koncept til skrivelse til Sl. H. L. kancelli ang. Sl. st. forsamlings betænkning til resk. 2. Dec.

18. Tillisch bragte mig et andet udkast til hint brev til S. H. L. kancelli, men det var flovt, ubestemt, uforståeligt (det mangler på mod til at sige Sl. H. sandheden og man glemmer, hvad jeg skylder Danmark).

Febr. 3. Jeg har nu talt med alle ministrene særskilt om sprogsagen og Ørsted gav mig udkast til reskript til kancelliet; noget formildet mod mit udkast.

6. Kancellipræsident gr. Reventlov Criminil ankom idag.

7. set k. pr. grev R. Criminil, der er en fuldkommen Slesvig-Holstener.

8. Statsråd kl. 12. Ministrene forlode mig ikke førend kl. 6¼. Efterat jeg d. 7. havde talt med kancellipræsidenten, som ganske er gennemtrukken af sl. holst. principer og ser „Neuerungen“ i alle foranstaltninger, der sikrer de dansktalendes ret at betjene sig af deres modersmål, bestyrkedes jeg ydermere i nødvendigheden af at udtale sig om at de trufne foranstaltninger med fasthed skal gennemføres. Det af Ørsted efter mit koncept udkastede forslag til skrivelse til Sl. H. kancelli i anledning af stænderforsamlingens „Gutachten“ til resk. af 2. Dec. forelæstes af mig for statsministrene og vandt deres bifald; kun troede gr. [H.] Criminil nu at dets bekendtgørelse vilde vække megen misfornøjelse i hertugdømmerne.

10. Statsråd 11—4.

Ved diskussionen om reskriptet til kancelliet udtalte kancellipræsidenten sig for at intet burde ske, der kunde svække den gode stemning i hertugdømmerne og tydeligen talte han det Sl. H. partis sag. Stemann og V. Moltke udtalte sig bestemt om nødvendigheden at varetage det danske folk mod Sl. Holst. partis anmasselser, Ørsted var ej for overordenlige foranstaltninger, der kunde genere det Sl. H. L. kancelli i sprogsagens behandling. Gr. Reventlov Criminil fandt intet mod reskriptet til kancelliet at erindre, men vel mod dets offenliggørelse. Jeg bestemte mig til ej at offenliggøre det, men blot at bekendtgøre, at befaling var givet kancelliet at udarbejde et lovudkast i overensstemmelse med reskript af 2. Dec. og at indskærpe det danske sprogs brug i de dansktalende distrikter, samt en vedbørlig prøvelse i færdighed i det danske sprog

for gejstlige og verdslige embedsmænd i det dansktalende Slesvig. Reskriptet modificeredes noget efter g. st. m. Criminils forslag. En halv mesure [forholdsregel].

Reskript til sl. h. l. kancelli, af 10. Febr. 1843 (oversættelse).

Da vi har fundet os skuffet i den forventning, at den slesvigske stænderforsamling vilde fyldestgøre den i vort allerhøjeste reskript af 2. Dec. f. år til den rettede opfordring og påvise os hensigtssvarende midler til at sikre de dansktalende medlemmer af forsamlingen en virksom deltagelse i dens forhandlinger, så har vi allerhøjst fundet os foranlediget til ved tilsendelsen af stænderforsamlingens indstilling at give vort kancelli befaling til at forberede et lovudkast i overensstemmelse med den i reskript af 2. Dec. udtalte allerhøjeste vilje, som kan forelægges stænderne, og derefter at foredrage det for os til allerhøjeste prøvelse og stadfæstelse.

Samtidig vil vi have vort kancelli pålagt, snarest mulig at indsende til os en allerunderdanigst beretning om, i hvor vidt vort reskript af 14. Maj 1840, vedrørende brugen af det danske sprog i administrative og justitssager i de distrikter af bemeldte hertugdømme, i hvilke dansk er kirke- og skolesprog, er bragt til fuldstændig udførelse, såvel som at ytre sig om de hindringer, som måtte have vist sig der, hvor det endnu ikke er kommen til sådan udførelse, såvel som om de mest tjenlige midler til deres bortryddelse.

Endelig vil vi, at vort kancelli ved denne lejlighed forelægger os sin mening om, hvorledes de prøver for fremtiden måtte være at indrette, som såvel de gejstlige som verdslige embedsmænd, der søger ansættelse i de

dansktalende distrikter, har at underkaste sig, for at godtgøre deres tilfredsstillende kendskab til det danske sprog.

Først 8. Marts 1844 forelagde kancelliet sin forestilling m. h. t. det første punkt i denne kongelige ordre; man begyndte ved denne tid at forberede den forestående stændersession.

Denne forestilling er et omfangsrigt aktstykke, der først udførlig gentager sagens historie. Kancelliet bemærker derefter, at stænderne ikke har efterkommet kongens befaling at angive midler til at sikre de dansktalende medlemmer en ret til at bruge deres modersmål, således at den tyske protokolføring bevares, idet flertallet fraråder at anerkende en sådan ret, medens mindretallet forlanger delvis dansk protokolføring. Kancelliet må altså selv forelægge et lovforslag, bygget på den i reskript af 2. Dec. 1842 udtalte kongelige vilje.

Hvad der herved er af overvejende interesse, er fortolkningen af „dansktalende medlemmer". Kancelliet fremhæver stærkt de alvorlige ulemper for forhandlingerne derved at der skal kunne tales dansk. Faktisk er det så, at et stort flertal af medlemmerne ikke forstår dette sprog eller har interesse af at lære det, medens der hidtil ingen medlemmer har været valgte, som ikke forstod tysk. Da nu dette sprog skal vedblive at være stændernes officielle forretningssprog, holder kancelliet for, at dansk tale må indskrænkes til det nødvendige. Taler en mand altså begge sprog lige godt, bør han ikke helt efter tykke tale dem begge i flæng, måske efter stemning, men holde sig til

det officielle. Det foreslås derfor at loven affattes således: *)

„De medlemmer af den slesvigske provinsial-stænder-forsamling, som ikke tiltro sig at være det tyske sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres foredrag i forsamlingen, og som af denne grund ved deres foredrag i forsamlingen ville bruge det danske sprog, have straks .... at tilkendegive deres hensigt.“

Da kancelliet imidlertid måtte holde det for at være kongens vilje at hver enkelt skulde have en „naturlig ret“ til at tale dansk, tilføjedes at hver enkelt skulde selv bedømme sin evne til at tale tysk, og der tilføjedes altså: „De i så henseende afgivne erklæringer, angående hvilke ingen forhandling må finde sted, blive at tage til protokollen.“

Endvidere fastsattes, at hjælpesekretærerne skulde kunne dansk, at de skulde være forpligtede til at oversætte de danske foredrag både i mødet, i udvalgene og til protokollen, og at de i oversættelse skulde indlevere de danske skriftlige forslag, som medlemmerne måtte afgive.

Kancelliet tiltrådte stænderflertallets opfattelse af en sproganordning som en forandring i stænderloven, der altså efter dennes løfte skulde forelægges forsamlingen før udstedelsen.

Kongens skrivkalender.

12. Marts 1844. Petitionen fra bønderne i Nordslesvig om stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg og om at det danske sprog må nyde samme ret som det tyske

*) Det forelagte lovforslag er ikke bevaret, men der er ingen antydning af at dette senere forandredes.

i forsamlingen [s. s. 132], sendes til S. H. L. kancelli med betydning, at jeg ikke agter at indlade mig på det førstnævnte andragende og at det sidste vil finde sin afgørelse ved sprogsagens forelæggelse.

Petitionen fra de samme om forligelseskommissioners oprettelse sendes til kancelliet til betænkning.

15. Statsråd. Det S. H. L. kancelli indstillede, at et lovforslag måtte forelægges stænderne, i hvilket i henhold til reskr. af 2. Dec. 1842 erkendtes, at de dansktalende deputerede havde ret til at tale dansk i forsamlingen, når de for den kongl. kommissær anmeldte, at de ej besad færdighed nok i det tyske sprog til at udtrykke sig i samme og da skulde en af hjælpesekretærerne, som tilfulde skulde forstå dansk og tysk, gøre foredraget forståeligt for forsamlingen og oversætte det til protokollen, i hvilken det indføres på tysk. Ligeledes skulde denne hjælpesekretær kunne tilkaldes i komiteerne for at gøre de danske foredrag forståelige og han skulde oversætte andragenderne fra dansk til tysk; til at vidimere protokollen skulde forsamlingen om fornødent vælge en tredje sekretær, der forstod dansk.

Såvel gr. V. Moltke som Ørsted mente, at det vilde være heldigt at undgå ny diskussion over et lovudkast i denne anledning og at det følgelig vilde være ønskeligt at det straks ved stændernes åbning kunde afgøres ved kongl. resolution.

Herimod havde g. st. m. gr. Criminil betænkelighed, og jeg bestemte at lovforslaget skulde gennemgås og redigeres for at kunne udgives som provisorisk lov, forbeholdende mig at bestemme om det kunde afgøres som resolution. Det bestemtes, at hin erklæring skulde afgives

i den første forsamling, hvori de indtrådte (ej for kommissarius alene) og at hjælpesekretærens nærværelse i komiteer og en dansktalende sekretærs valg kunde bortfalde. Nærmere referat næste fredag.

22. Statsråd. Ved 1. § af forslaget ang. det danske sprogs brug i stænderforsamlingen udelades ist es unbenommen, da dette igen vilde sætte hele spørgsmålet under kvæstion. Kancelliet har i 4. § tilføjet at hjælpesekretærerne skulde oversætte de danske skriftlige andragender „behufs der einreichung“. Jeg lod det stå, men må endnu afhandle dette nærmere.

Efter grundig diskussion fandt man det mere lovmedholdeligt at give en provisorisk lovbestemmelse end at afgøre sagen ved resolution.

29. Statsråd. Jeg forandrede endnu bestemmelsen i lovforslaget om det danske sprogs brug i stænderforsamlingen derhen, at den danske tekst også skulde indleveres. *) Diskussionerne over denne forandring i lovudkastet vare levende — og jeg måtte med megen udholdenhed påstå de dansktalendes ret til at indgive deres skriftlige andragender og amendements på dansk, med tysk oversættelse til brug ved forhandlingerne.

[Patentets § 3 kom til at lyde: Når medlemmer af forsamlingen, som ved deres foredrag bruge det danske sprog, ville stille andragender, som i overensstemmelse med forretningsordenen skulle indleveres skriftlig, og disse andragender af dem ere forfattede i det danske sprog, så have de ved én af hjælpesekretærerne at lade samme

---

*) Rimeligvis foranlediget ved det udtryk i slesvigsk forenings adresse: „samme ret til både mundtlig og skriftlig at benyttes“ (etc.).

oversætte i det tyske sprog, og tilligemed det af dem forfattede andragende at indlevere oversættelsen til præsidiet, hvilken sidste bliver at benytte ved forhandlingen i forsamlingen].

6. April. Statsråd. Stændernes indkaldelse til Viborg og Slesvig; d. 9. Juli berammedes. [Der var tale om at tage den holstenske forsamling først] alle ministrene ytrede sig imidlertid for den førstnævnte bestemmelse og anførte som et argument mere, at det var bedst at de slesvigske stænder uforberedte modtog den kongelige provisoriske bestemmelse i sprogsagen; den vilde ellers blive omtalt i de holstenske stænder og de slesvigske stænder vilde få nye midler til modstand.

7. Maj. Jeg talte med Tillisch om modifikation i udtrykkene i lovforslaget ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling. Han mente, at § om at oversætte foredragene på tysk måtte affattes gensidig eller bedre udelades. Han skal tale med gr. Criminil.

9. Plakaten ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling underskrives og skal dateres 29. Marts, som den dag, da den refereredes i statsrådet. 3. § udelades, da den let kunde give anledning til fremtidige chikaner og det må forudsættes at tyske og danske foredrag forstås.

18. Talt med den slesvigske bonde Lavs Skov, som jeg fandt beskeden *); han ønskede at berolige sine venner om sprogloven — og bad om resol. om folkeskolen snart måtte meddeles og om at jeg vilde forsyne deres danske sogne med danske præster, navnlig ved pastor Marckmann til Halk. Jeg tilsagde hin resol. snart afgivet og at ville

*) Sml. s. 127 og 136.

sørge for deres tarv med danske præster. Han synes at have holdt sig ganske ude af alle politiske forbindelser her. *)

Kancellipræsident J. Criminil til kongen, 20. April 1844.

Han sender afskrift af sprogpatentet og gentager sin anmodning om snart at få det offenliggjort, før det bliver bekendt her. Dette vil nemlig virke uheldigt på indtrykket i Slesvig, hvad der så meget mere må forebygges „som regeringen selv overskrider de grænser, den har foreskrevet ved lov, ved nu at udstede et provisorium, medens den forlanger og venter, at stænderne skal holde sig indenfor grænserne af skyldig ærbødighed og mådehold.“

Patentet af 29. Marts indledes med en angivelse af øjemedet: „Vi have ansét det fornødent at være betænkte på lovforskrifter, hvorved der sikres de dansktalende medlemmer af vor tro provinsial stænderforsamling for hd. Slesvig en virksom deltagelse i sammes forhandlinger.“ Derefter nævnes reskriptet af 2. Dec. 1842 og stændernes ufyldestgørende betænkning, hvorfor kongen har besluttet, „at efterfølgende for deres forestående forsamling provisorisk i kraft trædende anordning skal forelægges vore tro sl. pr. st. til rådgivning, og forbeholde vi os, efterat have modtaget deres betænkning, derom at tage nærmere beslutning.“ —

Under 17. Maj udstedte Hjort Lorenzen en offenlig erklæring om ikke at ville møde i stænderne, sålænge dette patent stod ved magt, og i de følgende dage fulgte Nis Lorenzen, Posselt og Jepsen hans eksempel. I steden

*) Kongen fik snart at se, at dette var en fejltagelse; han udnævnte derfor heller ikke Marckmann til præst i Halk; sml. 8. Juli 44: „Jeg sagde pastor M. hvorfor han ej havde fået kald i det slesvigske (fordi L. Skau havde pukket derpå).“

for dem mødte i Juli i stænderne suppleanterne Esmarch, A. F. From, Petersen-Nissumgård og Matzen-Krammark. Kun From, der var (stiftende) medlem af den slesvigske forening, erklærede i henhold til patent af 29. Marts at ville tale dansk, hvad der fremkaldte en protest mod dettes gyldighed fra et par advokaters side. Der stilledes intet ændringsforslag til patentets fortolkning af „dansktalende deputerede“.

Brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen, dat. København, 21. Maj 1844.

Skau kalder heri den beslutning ikke at møde i stænderne for „det afsindigste af verden“: „at forlade stændersalen er det samme som at rømme marken, og erklæringen, som Du og Nis Lorenzen ønske offenliggjort, vil ingenlunde gøre den virkning, som Du tror; thi uagtet stemningen er overmåde varm for de slesvigske anliggender her i staden, så er den dog ingenlunde af den beskaffenhed, at man kan vente en demonstration, der kan føre til noget, og en svag demonstration gør mere skade end gavn.“

„Fremdeles, — det er ganske uparlamentarisk. Læg blot mærke til slavehandelens historie i det engelske parlament — jeg tror det var tyve gange i rad, at en mand i parlamentet bragte denne sag på bane, inden han fik sine meninger om afskaffelsen af den umenneskelige handel sat igennem; og kunde noget lignende ikke blive tilfældet her? Hvor kan man vente at besejre så mægtige modstandere så at sige i en eneste stænderdiæt? Du er konstitutionel sindet — nu ja, vis da også i gerningen, at Du er i besiddelse af den konstitutionelle sejhed og udholdenhed, og husk vel på, at vi ikke bor i Frankrig, men i det kolde Norden, hvor (man) ingenlunde kan regne

på lidenskabelighed, da denne er unaturlig, og at man her må være glad, når der blot findes varme." „Kongen har jeg overbevist om, at patent af 29. Marts duer ikke, og jeg har truet(!) ham til at love at forandre det, når der indgives et minoritetsvotum fra stænderne. Mere kan der for øjeblikket ikke gøres, da det dog vilde være galskab at forlange, at kongen skulde tage et nylig givet patent tilbage, inden det var drøftet på sit rette sted."

Man har lovet i begge de danske forsamlinger at tage sig af sagen, men forlanger „et minoritetsvotum at støtte sig til, for at kunne stå fuldkommen fast og sikker."

Skau ender med at erklære det for en ulykke, hvis Lorenzen bliver borte fra stænderne; han vil i så tilfælde give ham skylden for det hele.

Brev fra pastor V. Schøler til H. Lorenzen, dat. København, 14. Juli 1844.

Kære Lorenzen!

Jeg har nu talt med kongen og med Stemann. Kongen ytrede, at det var hans udtrykkelige mening, at det skulde stå enhver stænderdeputeret frit for at benytte sig af hvilket sprog han vilde og erklærede, at de nordslesvigske deputerede vilde få et bejaende svar på en forespørgsel desangående. Stemann derimod mente, at et sådant svar ikke vilde blive givet, men at det jo stod enhver deputeret frit for at benytte sig af en usandhed, da der jo ingen forhandling må finde sted.

Mine egne tanker kan jeg ikke udtale her, men må bede Dem at tøve med at tage nogen videre forholdsregel indtil jeg kommer til Haderslev. [Han udtaler derpå ønsket om at træffe alle de danske førere, særlig Skau,

„da jeg har ting at forebringe ham, der turde gribe alvorlig ind i hans liv.“ Han har erklæret kongen, at han fra nu af vilde stå last og brast med Nordslesvigerne i deres kamp].

6. Juni skrev kongen til prinsen af Nør bl. a. „om de slesvigske deputeredes udtræden af forsamlingen, hvilket ej har været min hensigt med reskr. af 29. Marts“ (kun denne bemærkning findes). Prinsen svarede d. 9. med at forsikre, at han intet havde mod dansk tale, men giver derefter en særdeles bitter skildring af H. Lorenzens færd i stænderne lige fra 1836 til 1842, da han „blev købt af de københavnske demagoger.“

V. Sammenstødet 1844.

Befolkningens „selvhjælp“ i Nordslesvig havde ingenlunde holdt skridt med dens repræsentanters fordringer til kongemagten; efterhånden lærte man dog selv at tage fat. Efter at det 17. Juni 1842 var tilladt de ældre advokater indtil videre at give deres indlæg på tysk, henvendte Hans Nissen og Lavrids Skau sig til advokat Blaunfeldt i Flensborg, som var født i Åbenrå og dansksindet, for at formå ham til at tage bopæl i Haderslev. Dette vilde han dog ikke, men han gik ind på at komme til H. en gang om ugen for at føre de danske sager. Dette bragte snart de tyske advokater til ligeledes at lægge sig efter det lovbefalede sprog, — en langt sundere og naturligere udvikling end et kongebud, der kunde lægges for had som en vilkårlighed.

Hjort Lorenzens optræden og den følgende tids bevægelse fremkaldte dog først en forøget selvvirksomhed;

fra sommeren 1843 kom der et nyt element ind i nationalitets-kampen, „den slesvigske forening“, dannet på et møde i Haderslev, d. 12. Juni. Den svarede efter sit første anlæg til den måneden i forvejen i København dannede „komité for dansk undervisnings fremme i Slesvig“, der opstillede som sit formål, „at i hd. Slesvig dansk og tysk nationalitet, hver inden sine rette enemærker, må stilles på aldeles lige fod, at de begge må blive, ved gennemførte administrative forholdsregler, lige betryggede i deres gode ret mod anfægtelser og overlast,“ — og vilde „danne fond bestemt til at anvendes til oprettelse af danske undervisningsanstalter i Nordslesvig samt de for Slesvig fornødne læreposter ved Københavns universitet.“ Der tænktes særlig på en lærd skole, et seminarium og en højere skole for landbostanden og en lignende for borgerstanden.

Den slesvigske forening, stiftet af 25 bønder, sluttede sig hertil og udstedte opfordringer til at yde bidrag til det samme formål, et på dansk til sønderjydske landsmænd og et andet på tysk til „brødrene sydpå“, som man i en „freundliche ansprache aus Nordschleswig“ søgte at overbevise om det berettigede og naturlige i den vakte bevægelse og derfor opfordrede til at yde bidrag. Samtidig besluttedes det dog tillige at virke „til folkets gavn ved befordring af petitioner, deputationer til kongen og andre lovlige midler“. Allerede i det følgende møde, 10. Juli, optoges 50 nye medlemmer og vedtoges det at sende en deputation til kongen for at foredrage to andragender og „andre folkelige anliggender“. De Haderslev bønder havde med andre ord fået en politisk organisation.

Foreningens sekretær, Lavrids Skau, har forlængst

skrevet dens historie, i levnedsskildringer af dens formand Hans Nissen af Hammelev (1858) og af Peter Hjort Lorenzen (1865), ligesom dens protokol nu er udgiven i disse „Årbøger“ (1890, 120—237). Ligeledes er dens virksomhed omtalt på adskillige andre steder, så det vil være overflødigt her at komme tilbage til den. I almindelighed må det dog siges, at disse fremstillinger, som naturligt er, giver et vel lyst billed af dens færd. Det kunde ikke være andet end at en sådan første organisation havde mange vanskeligheder at overvinde, både udadtil og indadtil, og protokollen røber da også tydeligt nok de rivninger, som ikke kunde udeblive. Foreningens egenlige stiftere var Hjort Lorenzen og Koch, men også Flor vilde gerne råde med, og bønderne selv havde også en mening. Hvor løse formerne var, får man en forestilling om ved at høre, at et aktstykke af største betydning, et forslag til en offenlig udtalelse, fandtes på foreningens bord, uden at forfatteren nævnte sig, og ikke des mindre blev vedtaget efter en kort forhandling; det foranledigede foreningens suspension og kunde let have medført straffeansvar.

Bønderne optrådte i og udenfor foreningen med en vis djærvhed, der af og til minder om den samtidige bondebevægelse i kongeriget med de bekendte ord om „postelinet“, der let kunde komme til at gå i stykker. Vi finder samme mistillid til embedsstanden, skærpet ved den nationale modsætning, og samme ufuldkomne forståelse af de større politiske forhold.

Den ledende mand blev i årenes løb som bekendt Lavrids Skau. Han var ved sine evner, sit hurtige hoved og sin veltalenhed, et særsyn i den danske bondestand.

Udviklet i nær forbindelse med Hjort Lorenzen, til hvem han alt havde sluttet sig forud for dennes overgang til det danske parti, fik han tidlig en stor øvelse i at udtrykke sine tanker og omgås også købstadsfolk, og denne blanding af bonden og den dannede mand var dengang så ualmindelig og viste sig hos ham med en så elskværdig friskhed, at han i de første år ligefrem bedårede dem, han kom i forhold til, særlig, som han selv siger, damerne i den fornemme verden. Imidlertid havde Skau ikke åndelig vægtfylde nok til at undgå de farer, som dette medførte; han blev ikke blot forkælet og forfængelig, men af og til også mindre pålidelig. Som han ikke tog i betænkning hele sit liv igennem at nyde æren for de på Skamling holdte taler, skønt det er en offenlig hemmelighed, at Flor havde skrevet dem, således lider hans fremstilling af hine års tildragelser af mangler, som ikke alle kan forklares af et undskyldeligt fejlsyn. Flors dom om ham og de andre ledende mænd blandt bønderne, såvel som om det store flertal af disse, var ofte meget skarp og ikke altid retfærdig, i alle tilfælde ubillig. *) Det slægtled, som skal gøre det første arbejde og danne overgangen til nye samfundsforhold, fortjener tilvisse megen overbærelse; det er udsat for farer og fristelser, som senere taber meget af deres vægt, og det må kæmpe mod fordomme og en ligegyldighed, som sluger kræfterne i et omfang, der senere næppe retfærdig kan bedømmes. Vor tak til hine mænd bør derfor være lige uforbeholden, om vi end ikke lukker øjnene for deres brøst.

*) Sml. dog også Blaunfeldts dom i „Minder fra Sønderjylland“, s. 97, og det officiøse danske stridsskrift fra 1850: „Zur Beleuchtung der Augustenburger Skrift: Die Herzogthümer“ osv., s. 59 fl.

Petition om stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg som et i national henseende nevtralt sted, og det danske sprogs ligeberettigelse med det tyske i stændersalen („samme ret til både mundtlig og skriftlig at benyttes“), og om forligelseskommissioners oprettelse. Fremlagte og vedtagne i den slesvigske forening, 12. Juli 1843, at overbringes kongen af Hans Nissen og Lavrids Skau. Den første var forfattet af Flor, den anden (måske) af Skau. De leveredes kongen 6. Avgust (eller 31. Oktober) og afgaves af ham til kancelliet 12. Marts 44 (s. s. 121).

Kongens skrivkalender.

(På Før) 6. Avgust 1843. Ved avdiensen havde jeg en interessant samtale med tvende bønder, Lavrids Pedersen Skov af Sommersted og Hans Nissen Hammelev, begge fra det dansktalende Slesvig. De overbragte i det slesvigske samfunds navn en adresse, gelejdet med bønskrifter fra alle sogne i Haderslev provsti om tiendesagens afgørelse, og havde, under forudsætning af at kirkekassen blev delt, aftalt imellem sig, hvorledes den rigere kirke kunde understøtte den fattigere (en sjælden enighed i materielle interesser). Jeg modtog ikke hin adresse, men vel bønskrifterne fra sognene og betydede de to afsendinge, at de ej måtte blande dem i, hvad der ej kom dem ved; om tiendesagen selv, som stænderne havde indgivet petition om, vare meningerne delte, idet det var en udbredt mening blandt bønderne, at kirkekassen, samlet af tienderne, hørte kirken til og kirkerne sognene; andre, og deriblandt amthuset, var af den mening, at det var kongens penge som godsejer og at det var kongens sag, om han vilde

samle dem i en kirkekasse eller holde dem adskilt for hver kirke, hvorfor jeg tilføjede: se til Als og Ærø, der er samme tilfælde, kirkekassen er kongens som godsejer.

De udbredte dem derefter over den danske sprogsag og klagede over, hvor fortrykt de fandt sig ved tysksindede embedsmænd, hvoriblandt de nævnte herredsfoged Kier og fandt beviset i, at han havde forment dem at ophænge den mindetavle, de selv havde bekostet, i tinghuset. Jeg svarede dem, at de havde fejlet i ikke at anmelde sådant for herredsfogden, men nu havde amtmanden jo tilbudt dem at ophænge tavlen i amthuset, men det ønskede de ikke og jeg henkastede da tanken at ophænge den i kirken, hvilket jeg også sagde siden til amtmanden.

De fortalte om samlingen i Apenrade, at Tidemann havde sagt: hvad kalder I, ej at holde, hvad der under hånd og segl er lovet? at hertugdømmerne aldrig skulde adskilles, at de skulde have skattebevillingsret, alt dette har kongen ikke holdt osv. Bønderne havde mumlet imellem sig: det havde vi dog ikke troet om vor konge. (Dette sagde jeg siden amtmand Stemann). De bad om tilladelse til at indgive bønskrift om forligelseskommissioners indførelse for at svække advokaternes indflydelse, hvilket jeg tillod dem. Iøvrigt formanede jeg dem til at være selvstændige, selv at vide hvad de vilde til deres eget bedste og at afvise indflydelse fra København, navnligen ved indførelse af den højskole eller landvæsensskole, de ønsker til bondestandens udvikling.*)

Det vakte min højeste forundring at bonden . . . .

*) Sml. Grundtvigs udtalelser i samme retning, 9. Febr. 1843.

kunde tale så forstandigt og med så velvalgte udtryk, blot af naturlig sund sans. Jeg skjulte ikke denne min beundring for amtmand Johansen, som var meget ængstelig for, hvad de havde forebragt, og påstod at de talede efter P. Lorenzens indskydelse. Amtmændene Johansen, Krogh og Stemann, som jeg siden talede om udtuskningen af visse dele af deres amter, pålagde jeg alvorligen at se min vilje om det danske sprogs håndhævelse efterkommet af embedsmændene og bønderne behandlet med humanitet for at indgive dem tillid og formene den skadelige indflydelse udefra . . Såvel amtmand Johansen som biskop Tage Müller anbefale kand. Schøller, som kan virke for den højere landvæsensskoles indførelse i det nordlige Slesvig. Lovet denne rejseunderstøttelse 100 rdl.

3. Sept. Kand. Schøller var noget ængstelig ved den stemning advokaterne udbredte mod kongen, idet de altid fremstilte regeringens foranstaltninger som brud på forfatning og givne løfter og navnligen bearbejdede dem til petitioner mod filialbanken. Jeg forsikrede ham, at stemningen var så god iblandt folket at disse „umtriebe" intet havde at betyde. Han nævnte advokat Jørgensen i Tønder som virksom for petitionerne. Den nordslesvigske bonde kunde man stole på.

19. (Kbhvn.) Samtale med P. H. Lorenzen. Han ønsker sine sønner i Sorø.

31. Oktober. De slesvigske bønder Hans Nissen Hammelev, Nis Steffensen og Lavrids Skau havde fortræde hos mig.

Disse bønder, afsendinge fra den slesvigske forening, ansøgte om approbation på oprettelsen af en højere folkeskole efter prof. Flors plan i „Dannevirke", under bi-

skoppen af Ribes tilsyn. Jeg svarede dem, at de ej straks kunde få besked, men måtte betingelsesvis aftale med den danske komité om bihjælpen til samme, når den kom istand efter den lagte plan, og at de gjorde ilde i at forlange unddragelse fra den almindelige regel at amtsskoledirektionen skulde have tilsyn med skolen, eftersom deri vilde møde den første vanskelighed fra de slesvigske avtoriteters side. L. Skau svarede, at bønderne havde ingen tillid til amtmanden og der vilde ikke blive noget af, når han skulde have dermed at bestille. Biskoppen havde de derimod tillid til. De gentog mundtlig andragendet om forligelseskommissioners oprettelse ligesom i Danmark, men de ønskede selv at vælge deres forligelseskommissærer. Jeg svarede dem, at denne indretning havde vist sig gavnlig i Danmark, men anderledes end de her vare indrettede kunde de vel ej vente dem indrettet for dem. Hertil svarede L. Skau, at tilliden da vilde mangle, thi de kunde ej vente, at advokaterne derved vilde knækkes; nu forligtes næsten ingen sag for amtmanden. Amtmand Tillisch var den eneste, som havde bestræbt sig at forlige. Jeg gav dem svar, at denne sag vilde blive overvejet, når petitionen indkom.

De androg gentagende på, at stænderforsamlingen måtte forflyttes til Flensborg, deres deputerede vovede sig ej til Slesvig, det var for langt til at bønderne kunde komme dem til hjælp. Jeg advarede dem mod enhver voldsomhed, hvilken kun vilde komme dem selv til skade.

Som deltagende i sognekirkeudgifterne mindede de igen om tiende- og kirkekassesagen i Haderslev amt. Jeg svarte dem at det var en stændersag, som vilde blive foretaget, men at forholdet der var det samme som på

Als og Ærø, hvor kongen var kirkeejer og lod kirkemidlerne forvalte. „Over denne forvaltning er det just vi klage; den er indhyllet i mørke og vi kan anføre eksempler på at reparationer har kostet langt mere end de burde, et kirkevindue 70 rdl., ingen licitationer afholdes“ osv. Det er især over kirkekasserer herredsfoged Kier de klage og at amtmanden holder med ham.

De påstå at amtmanden og amtsforvalter Krogh have tegnet sig på Tidemanns subskription til landsbanken og at Krogh har tvunget bønder til at tegne sig.

Jeg sagde til Skau, at jeg havde glædet mig over, at han ved sin tale på Gram havde befæstet tilliden til kongen, hvorpå han svarede, at det var hans bestræbelse, men nu måtte man i gerningen bestyrke denne gode tro og tillid. Overhovedet fandt jeg mere trods og selvtillid hos ham her end på Før, hvor jeg så fuldkommen måtte erkende hans sindelag og gaver.

Noget må der fra regeringens side ske for at bestyrke disse ellers gode undersåtters tillid.

Om ordener sagde Skau, at Krogh havde rost sig af det ridderkors, kongen havde givet ham, men at det derfor også var kommet så vidt, at bønderne vogtede sig for enhver, som var benådet med orden.

Afsendelsen af denne deputation var besluttet i den slesvigske forenings møde d. 16. Okt. (her er dog kun tale om Nissen og Skau), i hvilket man også havde drøftet ophævelsen af grænsetolden ved Kolding m. m.

Måske gav dette anledning til, at regeringen på Gottorp 26. Okt. afkrævede amtmanden underretning om

foreningens forhold. Denne svarede under 15. Nov., at den burde have sine statuter konfirmerede, da den kun ødelagde folks tid. 1. Dec. indstillede derpå regeringen til kancelliet (med tillæg af 2. Dec. indeholdende dens nu indkomne statuter), at den burde ophæves. Kancelliet nedlagde under 9. Dec. forestilling til kongen i denne retning, idet det gjorde gældende, at dens formål faldt sammen med de opgaver, der løses af kongen og stænderne. Der var påtænkt en modsat forening i Rensborg, den skulde selvfølgelig også forbydes.

Kongen lod denne indstilling ligge uden resolution.

---

13. Maj 1844 afholdt den slesvigske forening, der nu havde omtrent 400 medlemmer, en generalforsamling, i hvilken formanden bemyndigedes til at sende et bønskrift til kongen mod sprogpatentet, der da nylig var offenliggjort. Skrivelsen, som er dateret d. 13. Maj, findes blandt kongens papirer og er trykt efter foreningens protokol i Årbøgerne 1890, s. 199. Det udtales heri, at det danske sprog efter dette patent atter må forstumme i stændersalen. Adressen overraktes kongen af L. Skau, der alt tidligere var rejst til København (se foran s. 124).

Den 1. Juni affattedes ved et møde i Haderslev mellem Flor, Skau, Joh. Wegener og Hjort Lorenzen *) et brev til kongen, som Skau underskrev og afsendte. Om tonen i dette brev vil det være nok at meddele, at brevskriveren påstår på sin forsikring om, at kongen mente det ærlig

*) Skau var fra København taget hjem over Kiel og medbragte Flor; Wegener mødte dem i Flensborg. Sml. L. Hertel: Fostbroderskabet s. 64. At også Hans Nissen kendte brevet, siges i dennes levned, s. 54. Brevet er her meddelt s. 122.

med de danske, at have fået det svar: „Vi frygtede nok for, at du var for ung; enten er du bleven taget ved næsen eller du har ej kunnet modstå den fristelse at være vel set af de store, og så er du lige så godt på veje til at forråde din stand som kongen til at forråde nationen.“ Denne stemning, siges der, har han truffet almindelig og han kan intet udrette imod den, „thi Nordslesvigerne er et alvorligt folk“. Dette brev kom straks efter for offenligheden og meddeltes hoverende i de tyske blade.

Den 12. Juni holdt endvidere den slesvigske forening sit årsmøde, denne gang i Hjort Lorenzens hus,*) og her vedtoges en udtalelse, forfattet af Joh. Wegener og før mødet af Hjort Lorenzen henlagt på foreningens bord, der straks efter blev offenliggjort i bladene som en „protokolekstrakt“. Den er trykt i Årbøgerne 1890, s. 203 fl. og skal derfor kun anføres i sine vigtigste led:

„Den slesvigske generalforsamling besluttede idag at erklære: at den ganske billigede den af den sidste slesvigske stænderforsamlings minoritet fattede beslutning ikke at ville møde iår, dersom patentet af 29. Marts ej førend stænderforsamlingens åbning forandredes. **)“

Derefter udvikles, at ved dette patent folkets naturlige ret er undertrykt, modersmålet på en hånlig måde underordnet, den danske nationalitet og dermed hele Danmark given til pris for Tysklands mishandling og forhånelse, Evropas spot og foragt.

At møde under slige forhold vilde være at dømme sig og fædrelandet til undergang.

---

*) Efter Hans Nissens forklaring i forhørene. (T. K. forestilling af 3. Juli).

**) Dette havde foreningens sekretær tre uger tilforn erklæret for „galskab“ (s. s. 127).

I den samtidig udstedte indbydelse til fest på Skamling klages der i lignende udtryk over den tilføjede forhånelse og der udtales en tvivl om, hvorvidt det måske adåre vil blive forbudt at tale dansk ved en sådan lejlighed („Iår kan man ved Skamlingsbankefesten endnu måske tale dansk; Gud alene véd, om det kan ske adåre").

Helt i stil med dette tragikomiske udbrud er følgende brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen, af 23. Juni:

Min Ven!

Inden jeg sover, skal du se mig. Imorgen skal jeg til Vesteramtet. Fra C. Ploug har jeg et langt brev; han er sat under tiltale. Det danske kancelli har anmodet det tyske kancelli om at sætte H. Nissen under tiltale.

Vore proklamationer er læst af Refslund under mængdens jubel i Tivoli. Råbt hurra for H. Nissen. Marckmann og kand. Müller i spidsen for studentertoget til Skamling. Grundtvig kommer formodenlig, skriver man fra København. Lehmann, Ploug og flere ville tale.

Bruger man vold imod os, så ordnes et selskab hemmelig. Jeg vil være Scævola. Rejser til København. Terzerolen i lommen.

Uforsagt

Din Skau.

Kongens skrivkalender.

17. Juli. Kl. $9^1/_2$ modtaget adressen i sprogsagen og besvaret deputationens tiltale.

Ved at overlevere adressen om sprogsagen, som var udlagt til underskrift i April måned, udviklede deputationens formand prof. Schouw (han var gelejdet af rådmand Hansen og dep. borger Meinert), hvorlunde den danske befolkning

i Slesvig havde grundet fordring på lige berettigelse for det danske som for det tyske sprog i den slesvigske stænderforsamling og at det var at håbe, at kongen ej vilde agte på den slesvigske forsamlings betænkning i sprogsagen, siden den nødvendigvis måtte være énsidig, idet der ingen danske deputerede deltage i forsamlingen.

Jeg svarede: „Jeg erkender gerne det patriotiske sindelag, som har fremkaldt denne adresse og som jeg deler med Dem: de offenlige foranstaltninger, der ere trufne til det danske sprogs opretholdelse i det nordlige Slesvig, vidne noksom derom. Angående det andragende, De har udviklet for mig, kan jeg nu ikke give Dem svar, da det behandles i den slesvigske stænderforsamling. Ved denne lejlighed vil jeg iøvrigt ytre for Dem, at fædrelandsksindede mænd hellere må optræde forsonende mellem de stridende parter end énsidigen og at det er lettere at forurolige gemytterne end at berolige dem: det første sker ved at indsamle underskrifter på adresser rundt om i landet, det andet overlader De til kongen. Dog jeg vil håbe, at kraften ikke skal fattes mig for at dette må lykkes“.

Prof. Schouw var meget forlegen og svarede intet; de andre tav ligeledes.

31. Juli. Afsejlet med Ægir kl. 10 [fra Korsør] langs Fyns kyst, gennem Svendborg sund, indenfor Lyø, til Apenrade, modtaget med jubel. Skønt vejr hele dagen.

1. Avgust. Fra Brøndlund slot kørt til Ris sogn; der besøgt kirken og skolen, ligeså i Øster Lygum og i Løjt sogn, samt Brandstrup [Barsmark?] by. Regn hele dagen. Jeg returnerede først kl. 7. — I Apenrade efterså jeg amtmandens [amtets?] retsprotokoller og fandt dem alle førte

på dansk, med undtagelse af sager førte med Apenrade borgere. Alle advokaters indlæg tyske.

Amtsforvalterens regnskabsbøger i bedste orden. Anlage [Amtsrepartitionsfonds] regnskaberne danske. Jeg bemærkede at budgettet måtte affattes i runde summer.

I de skoler, som jeg idag besøgte i Ris, Øster Lygum og Løjt sogne, fandt jeg undervisningen fuldkommen dansk og skolelærerne, være sig at de var dannede ved Tønder seminarium i ældre tider eller ved danske seminarier: Trolleborg, Skårup eller Lyngby, aldeles danske. Religions katekisationen var ortodoks, men metoden noget vidt omfattende, især i Brandstrup skole, hvor skolelæreren havde udarbejdet et eget komentar og som det syntes ej holdt sig til lærebogen. Pontoppidans salmebog, oplagt 1790, brugtes, danske læsebøger for øverste klasse mangle, de læse i biblen. I timetabellen syntes tysk undervisning at være indrømmet en eftermiddagstime; eftersés.

I Ris er en aldrende mand pastor Wulf, i Øster Lygom pastor Prahl, i Løjt pastor . . . . diaconus . . . . alle danske præster.

Kirkerne ere udvendig godt vedligeholdte, men indvendig uhyggelige, gamle katolske altertavler i dem alle; i Øster-Lygum tvende endnu ældre og beskadigede opbevarede. Kirkegårdene tildels planerede og skulle beplantes.

Overalt modtoges jeg med megen glæde af indvånerne.

2. Avgust forlod jeg Apenrade kl. 11½ og besøgte Hoptrup kirke og skole; pastor Petersen, forhen adjunkt ved Haderslev lærde skole, holdt en dansk tiltale med tysk udtale og berørte deri sprogforholdene og den usalige splid, som der var udstrøet mellem Slesvigerne, men jeg

fandt det rådeligt ej at udtale mig på dette sted, men hellere at bie, blot at ytre min tilfredshed ved at besøge dette sogn, hvor de forsamlede indvånere modtog mig med jubel. Skolen var upåklagelig.

Ligeledes besøgte jeg Vilstrup kirke og skole. Pastor Mejer synes at være en sindig, om end noget svag mand. Skolen var udmærket god; pastor Mejer har udgivet en salmebog. I Grarup mødte pastor Boysen, før på Før. Kirken er sat istand, skolen ret god. Efter anmodning af gamle pastor Nissen fra Øsby tog jeg også derhen og fandt kirken meget forskønnet ved et stort alterbilled af A. Müller: Kristus i Getsemane. Præsten talte nogle hjertelige ord fra altaret, som jeg besvarede. Jeg besøgte ham i hans hus; konen tysk. Denne værdige mand jubilerer 2. Nov. d. år. Skolen ret god.

Endnu så jeg Starup kirke som tilligemed præstegården ligger isoleret ved fjorden. I alle kirker er gamle, i træ udskårne altertavler, i Vilstrup kirke tvende ældre hensatte, af hvilke den ene har St. Kristoffers billede.

I Haderslev modtoges jeg ved porten af magistraten og med jubel af borgerne, om aftenen afsang „die liedertafel“ en smuk sang.

23. om morgenen gennemså jeg amtstuens protokoller, ligesom og herredsfogdernes og tingskrivernes, overalt fandt jeg reskriptet af 14. Maj 1840 opfyldt, retsforhandlinger og protokoller førte på dansk. Jeg modtog en deputation af tre sognefogeder, som i en adresse takkede for resol. af 29. Marts, ytrede tilfredshed med deres embedsmænd og bad om at dansk indblanding i deres forhold måtte holdes ude.

Straks derpå samlede jeg sognefogderne for Øster-

amtet og gav dem anledning til at ytre sig. Enkelte takkede for resol. af 29. Marts, andre ytrede, at de ej kunde dette, da de syntes det danske sprog burde have samme ret som det tyske. Jeg forklarede dem dernæst, at forretningssproget i forsamlingen krævede disse hensyn, men at det iøvrigt ej var overladt til stænderforsamlingen at bestemme, men til enhvers frie ytring at vælge at tale dansk, når han ej kunde ytre sig på tysk, og tilføjede jeg: alle som ere her tilstede, ville vist opretholde det danske sprog i det nordlige Slesvig og våge over at skolelærerne ere danske eller have færdighed i det danske sprog, skulde det nogensinde mangle, da må I klage derover. Jeg gennemgik dernæst alle de regeringsforstaltninger siden 1840, som alle have til hensigt at se sprogreskriptet opfyldt og tilføjede jeg: Når nogen nu siger at eders konge er mindre dansksindet end forhen, eller at han lader sig lede af de tyske, så er det en åbenbar usandhed. Om tiendesagen opfordrede jeg dem til at slutte foreninger; alle ønske de tienden i natura afskaffet. De skiltes meget tilfreds fra mig.

Samme dag beså jeg Åstrup kirke og skole, Vonsbæk kirke og præstegård, herlig beliggende, Hammelev kirke og skole, som ønskes delt og flyttet til byerne; Tørning tinghus med den fameuse tavle, som herredsfoged Kier ej vilde lade ophænge. Jeg sagde dem, at jeg skønnede på deres sindelag og at det vidnede om, at de erkendte det gode, der udrettes for dem. I Hammelev kirke klagedes over for dyre vinduer i kirken.

Om aftenen ved borgervæbningens fakkeltog vistes S. H. faner, hvilket jeg ved reskript vil frabede mig for fremtiden.

(Søndag) 4. I Gammel Haderslevs danske kirke. Provst Jansen prækede godt. Enkelte avdienser. Ved afrejsen beset hovedkirken i Haderslev, som er under reparation og har en skøn højde. Kl. 12½ afrejst til Apenrade.

Her takkede borgmesteren for bevilget bidrag af den Carstenske stiftelse til skolebygning, for forvisningen at handelen ej vilde blive molesteret af franske krydsfartøjer på kysten. Formanden for de eligerede mænd gentog andragendet om et tysk ugeblad i Apenrade, hvilket jeg dog tvivlede om kunde holde sig, ny ansøgning kunde indgives. Borgmester Schow udbad sig at turde indgive beretning om den Gyntherothske stiftelse, som man ønskede tildels at anvende til skolevæsenets bedste, men hvorpå regeringen ej har villet indlade sig.

Kørt derfra til Gravensten kl. 3½, ankommen kl. 6 og fundet dronningen vel. Venskabelig modtagelse i hertugens familiekreds. Jeg talte ikke i fortrolighed med hertugen om nogen genstand der vedkom stænderne eller andre politiske spørgsmål. Han udlod sig ved teen om vanskelighederne ved „gewerbeordnung". Ellers fandt jeg ham meget tilbageholden og ved taflet førte han ingen almindelig samtale.

5. Efter frokosten kørtes ud til teglbrænderiet, hvorved sås byen at ligge på bugten indenfor Egernsund, gennem skoven til kongestolen. Kiding (forpagterfru Feddersen, f. Hagemann), over Fiskbæk hjem. Set avdienser fra 5½—6. Stort taffel, hvorved hertugen udbragte vor skål og takkede for besøget samt erindrede om et givet løfte at bivåne hans sølvbryllup ad åre. Jeg svarede, at intet skulde glæde mig mere; dernæst takkede jeg og udbragte hertugens, hertugindens og familiens skål.

6. kl. 7½ afrejst fra Gravensten, det var skønt vejr, men grånede siden — overalt modtoges vi med jubel og venlige ansigter. På byen Flensborgs gebét mødte Kristiansgarden og flere borgerafdelinger, magistraten o. fl. [samme aften til Før].

Om denne rejse i Nordslesvig kan følgende brudstykker af breve meddeles:

30. Juli skriver kongen fra Sorgenfri til Josef Criminil, der lå som kommissær ved stænderne, at hans svar til stænderne i Viborg såvel som til adressens overbringere forhåbenlig havde gjort god virkning i Slesvig. „Men, fortsætter han, den slesvigske forsamling må ligeså vente at få et lige så skarpt svar, hvis den som tidligere udtaler sig utilbørlig i anledning af reskript af 29. Marts eller hvis den stiller andragender som det af Gülich“ .... Endvidere fortæller kongen, at han dagen efter vil sejle fra Korsør til Åbenrå, gå derfra ikke til Gråsten (hvor dronningen opholdt sig), men til Haderslev amt, for selv at overbevise sig om stemningen og bestyrke den i det gode. Især vilde han være opmærksom på sprogreskriptets efterlevelse: ond vilje vil han ikke tåle, men retskafne embedsmænd vil han styrke i deres stilling. Den 4. om aftenen kommer han til Gråsten, d. 6. med dronningen til Før.

3. Avgust skriver justitsminister Stemann fra Valbygård til kongen: „Deres majestæts udflugt i det nordslesvigske, som vistnok vil overraske Københavnerne, vil upåtvivlelig bære de heldigste frugter. Den vil berolige de velsindede og sætte D. M. i stand til bedre at bedømme, hvorledes Deres allerhøjeste befalinger i henseende til sprogsagen efterleves, hvorvidt de klager, hvilke i den

henseende føres, ere grundede, og hvorledes stemningen er såvel hos folket som hos embedsmændene. Kærligheden til deres konge vil derved end fastere knyttes, da de derved klarere vil skue, at han er en retfærdig, sit hele folk af alle stænder lige elskende og beskyttende, i sine efter moden overvejelse tagne beslutninger fast og urokkelig konge, der vil se med egne øjne; thi en sådan konge er, hvilket alle tiders erfaring lærer, stedse en sand folkelig konge og æres og elskes som sådan.

Bladskriverne, som kun arbejde på at gøre kongen ufolkelig, ere derfor også i denne tid meget utilfredse og i fuld bevægelse, hvorpå D. M. vil få nye beviser af, hvad jeg har bedet kammerherre Tillisch på mine vegne at forelægge D. M.“

Kongen skrev til Stemann fra Gråsten, den 9. Avgust, og fortalte ham om sine erfaringer, i det væsenlige som i skrivkalenderen. Det hedder endvidere, efterat der er fortalt om sognefogdernes forskellige mening: „Ved denne meningsulighed sagde jeg til dem: Alle ville I jo være danske, hvad sproget angår; — ja, svarede de alle; men fremmed indblanding må I selv holde ude af eders anliggender. Derom bad flere af dem og det er den egenlige stemning. P. H. Lorenzen var ved Himmelbjergfesten. L. Skau har ej vist sig. I byen var stemningen ej mindre god; i Haderslev var fakkeltog og liedertafel; rigtignok så jeg ved den lejlighed den slesv.-holst. fane ved siden af danebrog; men det skal ej ske oftere.“

31. Juli skriver prinsen af Nør fra Gråsten til kongen, at han har været her for at hilse på ham, men ikke véd, hvorhen han er taget efter en forandret rejseplan; han må derfor tilbage til Slesvig og vil så hilse på ham på

Før. Dette viser, at kongens rejse til Nordslesvig var en overraskelse for alle, således som det også fremgår af brevene til hertugen, hos Wegener: Hertugens forhold til oprøret; s. 168 fl. Det ses endvidere heraf, at embedsmændene gjorde, hvad de kunde, for at give kongen indtryk af at befolkningen var glad ved afgørelsen af 29. Marts.

7. Avgust skriver kongen til Josef Criminil i Slesvig (efter notits i skrivkalender): „at jeg havde fundet befolkningen fuldkommen dansk, jeg havde ikke hørt et tysk ord af almuens mund og det var uret at kalde denne del af landet et tysk hertugdømme. De fordrede dansktalende embedsmænd og danske præster, men de klagede ej over deres nuhavende embedsmænd og ønskede at dansk indblanding i deres anliggender måtte udeholdes. Jeg havde modtaget tak for patentet af 29. Marts.“

---

15. Avgust (Før). Samtale med pastor Hertel og Schøller. Pastor Hertel erkendte det fejlagtige i at deltage i den slesvigske forenings forhandlinger om hin bekendte erklæring uden at protestere mod samme; men han forsikrede om bøndernes lojale kongen hengivne sindelag. Jeg sagde ham, at jeg ej miskendte hans hensigt ved at deltage i foreningen for at styre til rette, men for at jeg kunde behandle denne sag nådig, måtte jeg forsynes med et skriftligt andragende, hvori de deltagende erkendte deres uret og bade om tilgivelse. Pastor Schøller mente, at jeg ved at tale med L. Skau kunde få ham til at erkende sin uret og vinde ham for den gode sag for fremtiden. Iøvrigt beklagede han den københavnske indflydelse, som disse simple men brave folk vare undergivne;

han har personlig holdt sig tilbage, da han er mistænkt af de forskellige partier. Klagede over retsforfatningen og at præsterne mod bedre vidende skulde attestere kopskatlisterne.

Amtmand Johansen berettede, at L. Skau mente, at hint brev fra ham til mig var bleven røbet ved en søn af P. H. Lorenzen, som kan have haft adgang til hans pult. Undersøgelsen af den slesvigske forenings erklæring er endnu ej tilende.

16. Jeg lod pastor Hertel, Nis Hansen [d. e. Hans Nissen] og L. Skau komme for mig og den førstnævnte ytrede, at de indså deres fejl at have valgt udtryk i den slesvigske forenings erklæring, der kunde være krænkende for kongen, hvilket aldrig havde været deres hensigt, og de bade, at jeg ej vilde lade gå den strænge ret imod dem, men i nåde afgøre sagen. Jeg svarede dem, at man ej kunde skelne således mellem kongen og hans regeringshandlinger, at jo fornærmende udtryk om disse også må være krænkende for kongen. Den begyndte undersøgelse kunde jeg ej stanse, men jeg skulde erindre, at de havde erkendt deres uret og bedet om nåde. Skriftlig erklæring fordredes ved Tillisch af dem.

Lavrids Skau foreholdt jeg det formastelige i at tilskrive sin konge, således som han har gjort det, og sagde ham, han måtte takke Gud for at have en så nådig konge, men imidlertid skulde den sag stå ham åben, hvis han oftere tillod sig sligt. Han skulde vogte sig for fremmed indflydelse, især den københavnske. Om brevets udbredelse sagde han det samme og at han troede det sendt af dette unge menneske til prof. Clausens søn. Han indså sin uret og lovede med tillid at holde sig til kongen.

Disse samtidige optegnelser om det mærkelige sammenstød på Før stemmer ikke ret vel med L. Skaus fortælling i bøgerne om Hans Nissen (s. 59) og Hjort Lorenzen (s. 286); han synes ikke at have mindedes det med særlig glæde, men står jo selvfølgelig her som overalt med palmer i hænderne. Langt nærmere sandheden kommer den overlevering, som Ludvig Hertel har opbevaret i „Fostbroderskabet“ (s. 100), skønt også den er unøjagtig i mindre enkeltheder og ikke kommer ind på spørgsmålet om Skaus brev. Det er bekendt, at denne i sine bøger påstår, at han for amtmanden oplyste, at hint brev to dage efter ankomsten til København i afskrift var sendt hertugen, hvorefter denne havde udbredt det, og at denne oplysning bragte amtmanden til at slutte forhørene. Det siges nu vel ikke af Skau, at dette blev hans sidste forklaring, men han ønsker dog at give læseren denne forestilling. Efter kongens optegnelse forholder dette sig jo imidlertid ikke således, og hvad der fortælles om hertugens virksomhed i dette stykke har altså været uden al betydning; han har fået en afskrift fra København som så mange andre; efter Droysen og Samwer var en sådan ligefrem opslået på Regensen. Om nu Skau, der overfor kommissionen påstod, at han havde brændt koncepten *), kun har været uforsigtig eller ikke har kunnet modstå fristelsen til under-

*) Kancelliet nedlagde forestilling om dette brev d. 26. Juli; da havde Skau endnu ikke forklaret noget om afskriftens oprindelse; han påstod at koncepten var brændt, hvad der ikke mere er tale om på Før. Kancelliet foreslog i anledning af en adresse fra sognefogderne i H. amt, hvori de fralagde sig de i brevet ytrede anskuelser, at fortsætte undersøgelsen og lade Skau opgive sine hjemmelsmænd for de meddelte ytringer. — Kongen lod denne forestilling ligge.

hånden at lade gode venner se, hvor modig han havde været, får stå hen.

Som en illustration til Skaus påståede imponerende holdning overfor kongen ved denne lejlighed er det brev bevaret, som han måtte skrive, før han på Hertels forbøn fik foretræde for kongen:

Allernådigste konge!

Af præsterne Schøler og Hertel har jeg hørt, at D. M. ønsker en erklæring af os angående foreningens hensigter osv. og da jeg fuldkommen indsér nødvendigheden af at en sådan gives, så tillader jeg mig herved foreløbig at meddele D. M. afskrift af et udkast, som jeg i denne anledning har skreven og som jeg tror at en generalforsamling af den slesvigske forening vil tiltræde. Denne erklæring agter pastor Hertel, Hans Nissen og jeg samtidig at underskrive, hvorpå vi bede D. M. om tilladelse til i forening (at) overrække den.

Da jeg på grund af det desværre alt for bekendte brev har grund til at tro, at D. M. er misfornøjet med mig, og da intet er mig smerteligere end min konges unåde, så fordrister jeg mig tillige til at bede om en privat avdiens, og vil jeg derfor forblive i forstuen indtil D. M. har læst disse linjer, hvis det måtte behage D. M. at modtage mig straks.

Allerunderdanigst

L. P. Skau.

Kongens skrivkalender.

9. Sept. 1844. [Afrejse fra Før, til Tønder] Seminaristerne fakkeltog.

10. I Tønder; eftersét amthusets bøger, ligeså amtsforvalterens. Herredsfogdernes for Slogs og Lundtoft herred, som føres på dansk; talt med sognefogderne. Kørt en tur til Set, S. Løgum, besét skolen og kirken. Diner på Skakkenborg. Liedertafel og sang.

11. I Tønder besét seminariet; på rådhuset talt om byens anliggender. Kl. 10½ afrejst til Gram, over Lygom kloster.... Dineret på Gram, hvor vi modtoges af administrator kh. amtmand A. Krogh og dennes døtre.

12. [På Gram, jagt.]

13. [til Ribe]. Folket modtog os med megen jubel. Borgerrepræsentanterne mødte ej alle, formodenlig forledede ved borgerrep. stænderdeputeret Møller, der er sletsindet. Om aftenen ved bortkørselen hujede nogle af pøblen efter statholderen, som slet ikke brød sig derom; dette skal imidlertid undersøges.

På tilbagevejen fra Ribe, omtrent ¼ mil fra Gram, da jeg sov i vognen, blev jeg opvågnet ved skrig af en bonde, som løb ved vognen og skreg: kammerherre Tillisch er død, det var sådan en prægtig mand, og gentog han dette råb flere gange .... [udførlig fortælling om dødsfaldet og stærke ytringer af sorg].

14. .. Vi afrejste kl. 10, besøgte Rødding skole, hvor direktionen af den slesvigske forening var tilstede, men ingen taler blev holdte. Kl. 2 passerede vi Kongeåen ved Skodborghus.

Breve vedrørende rejsen over Gram.

30. Avgust skrev statholderen, der jo i embeds medfør skulde ledsage kongen gennem hertugdømmet, at han ad forskellige veje var kommen under vejr med, at Lorenzen

og venner forberedte en demonstration mod ham under opholdet på Gram, eller vel endog havde værre hensigter. Det tyske parti vilde imidlertid danne en vagt om ham „til at afværge enhver voldsomhed“. Dette tyske parti er jo det langt overlegne(!), men det danske kunde jo få hjælp fra Nørrejylland; han nævnte Skau og Ploug som ledere. For at sikre sig mod alt foreslår han at lade en eskadron ryttere drage til Haderslev under et eller andet påskud. Endelig råder han til hellere at gå fra Tønder til Åbenrå og videre til søs.

Dette er et værdigt sidestykke til Skaus „terzerol i lommen“, Hertels tale på Før om „folkerejsning“, bøndernes hjælpekorps til Flensborg og mange andre udtalelser i samtidige breve om de store begivenheder, der kunde indtræde.

Kongens svar er påtegnet prinsens brev: . . . „Jeg laster ej din forsigtighed i anledning af de rygter, der er komne dig for øren. . . . men man må vogte sig for ej at ledes på vildspor. Det har altid været de danske radikales bestræbelse at vække mistillid mellem kongen og folket, derfor sagdes der, at jeg vel vilde vogte mig for at berøre det nordlige Slesvig, hvor folket var så forbitret over patentet af 29. Marts og det danske sprogs såkaldte fornedrelse; jeg tog derfor netop derhen og fandt stemningen fortræffelig. Således ville de nu også skræmme mig fra Gram, men jeg stoler trygt på det dansktalende nordslesvigske folks sindelag mod kongen og når de danne en vagt for at vogte om kongens person, så er det lige så sikkert som om jeg var omgivet af min garde. Derfor vil jeg aldeles ikke have, noget militært kommando skal marchere til Haderslev.“

14. Sept. skriver kongen fra Gram til Stemann, om Tillisch, der var dennes søstersøn:

„T. var mere for mig end jeg kan udtrykke, allerhelst i de vanskelige forhold, hvori vi befinde os til hertugdømmerne, som han kendte bedre end nogen anden blot dansk embedsmand; dog det væsenligste var hans strænge retfærdighedsfølelse, som aldrig forlod ham og som han altid udtalte med frimodighed og med den hengivenhed mod sin konge, som jeg hjerteligen påskønnede. De vil sørge med mig, da jeg véd De elskede ham faderligen“ . . . .

Stemann svarede herpå med ligeledes at udtale sin store sorg over søstersønnens død; han omtaler hans store evner og redelige vilje, hans store hengivenhed for kongen — alle hans bestræbelser gik ud på hans tjeneste, „og hvor jævnlig har ikke dette været genstanden for vore gensidige fortrolige, stundom betydningsfulde overvejelser og samtaler.“ Han anbefaler broderen, som kongen havde henvendt sig til som efterfølger: han vilde næppe i samme grad kunne gøre sig yndet, men var flink, tro og tavs.

VI. Kongens virksomhed for danskheden i Nordslesvig 1844—47.

„15. Juni 1844. Tillisch referat: den nordslesvigske højskole tillades oprettet under amtmandens og provstens overtilsyn.“ (Skrivkalender.)

Den formelle resolution blev dog først underskreven d. 17.; den lyder i oversættelse således:

„Vi ville allernådigst, at der svares gårdmændene Hans Nissen, Nis Steffensen og Lavrids Skau på det an-

dragende, som de har indleveret umiddelbart til os om tilladelse til at anlægge en folkeskole i det nordlige Slesvig og at tilsynet med den måtte blive overdraget til biskoppen i Ribe stift, for så vidt den måtte blive anlagt i Tørning len, — at der ikke findes noget at erindre imod oprettelsen af en folkeskole i det nordlige Slesvig, men at tilsynet med den skal føres af amtmanden og provsten i det distrikt, i hvilket den måtte blive oprettet."

I kancelliets forestilling oplyses, at kongen under 14. Januar tilstillede det ansøgningen (sml. s. 134) med ordre til at oplyse forholdene og at det derefter afæskede amtmanden Johansen, provst Matzen i Hygum og regeringen på Gottorp erklæringer. Amtmanden frarådede på det bestemteste enhver tilladelse til at oprette en skole for konfirmerede, da det kun vilde fordærve de unge og drage dem bort fra deres vante syssel osv.; provsten derimod fandt at det var en privatsag, som staten ikke havde grund til at blande sig i; iøvrigt anså han planen for umoden og tanken for at savne berettigelse før om 50—100 år, forsøget vilde sikkert mislykkes. Tilsynet, mente han, kunde meget vel tildeles biskoppen i Ribe, dog vel i forening med amtmanden. Regeringen holdt også for, at skolens oprettelse var en privatsag; tilsynet måtte snarest være rent politimæssigt for at forebygge politisk virksomhed. Den sammenstillede iøvrigt skolen med den i Rensborg, som var oprettet for et par år siden; den stod under amtmand og provst. Kancelliet, der jo nødig vilde gøre en indstilling, som det vidste vilde blive kuldkastet af kongen, sluttede sig i det hele til regeringen, men anbefalede tilsyn af politiøvrigheden i det pågældende distrikt.

Der medfulgte ansøgningen en undervisningsplan; deri

siges bl. a., at man vilde søge at få videnskabsmænd til at holde enkelte foredrag på skolen.

---

11. Juli 1844. Kongelig resolution om sprogforholdene. Kancelliet nedlagde 22. Marts 1844 forestilling i henhold til kgl. ordre af 10. Febr. 1843: at gøre indberetning om, hvorvidt sprogreskriptet af 14. Maj 1840 var kommen til udførelse m. m. (s. s. 119).

I henhold til regeringens indberetning (fra Gottorp) og de lokale embedsmænds afgivne erklæringer oplyste kancelliet, at der var en ikke ringe fremgang i det danske sprogs brug i de forløbne år. Istedenfor at der ved nyår 1841 havde været ialt femten embedsmænd (deriblandt dog ingen af de fire amtmænd), som ikke tiltroede sig færdighed nok i dansk til at gøre det til forretningssprog, var dette nu indskrænket til halvdelen, således at dog enkelte af de andre endnu havde beholdt tysk i de egenlige processager. Vanskelighederne ved for disses vedkommende at gå over til et andet sprog skildredes af flere af de dygtigste embedsmænd som særdeles store, næsten uovervindelige, sålænge lovgivningen i så mange henseender hvilede på tysk ret. Det kunde derimod formentlig nu siges, at så godt som hele forvaltningen førtes på dansk, ligeså de mundtlige retsforhandlinger.

Regeringen på Gottorp henstillede, om ikke den egenlige proces kunde bibeholdes på tysk, især efterat det nu var tilladt advokaterne at give deres indlæg i dette sprog.

Kancelliet, som bedre kendte kongens vilje, optog dog ikke dette forslag, men tilrådede, om end med nogen tvivl, opretholdelsen af spnogreskriptet, idet der henvises til

ønskeligheden af at forflytte enkelte embedsmænd. Overfor indkomne klager fra præster i Tørning len, der vilde have danske tjenesteskrivelser fra amthuset i Haderslev, tilrådede kancelliet for dette amt (altså ikke for de andre med dansk sprog) at pålægge amtmanden at tilsende præsterne almindelige anordninger i dansk oversættelse, hvorimod de højere avtoriteters umiddelbare henvendelser til private fremdeles skulde tilstilles disse i originalsproget. Et enkelt medlem afgav dog det mindretalsvotum, at denne indrømmelse overfor Haderslev amt ikke burde gøres, da alle embedsmænd i hertugdømmet (også præster) måtte være istand til at forstå og oversætte en tysk skrivelse.

Den kongelige resolution kom til at lyde således (i oversættelse):

„Da det er vor allerhøjeste vilje, at de hindringer, som har vist sig overfor indførelsen af det allerhøjeste reskript af 14. Maj 1840..., efterhånden skal fjernes, så har vort kancelli først og fremmest at agte på, at de embedsmænd i de pågældende distrikter, som ikke er at ansé for at være i stand til at bruge det danske sprog, ved forefaldende lejlighed forflyttes og erstattes af sådanne embedsmænd, som er det danske sprog fuldstændig mægtige.

Hvad dernæst angår de embedsmænd, som uagtet deres erklærede evne til at bruge det danske sprog, ikke bruger det i de retssager, som forhandles i ordenlig rettergang (proces), da har kancelliet at meddele dem, at de for fremtiden også skal bruge det danske sprog i deslige sager.

Vedrørende endvidere de tvivlsspørgsmål, som ere opstående om, hvilke avtoriteter der skal over-

sætte de fra højere og højeste kollegier udgåede anordninger til brug ved kundgørelser, da ville vi, at indtil videre, og så længe som efter de foreliggende forhold (bewandten umständen nach) de fra pågældende kollegier udgåede svarskrivelser og anordninger til undersåtter i de danske distrikter endnu ikke af dem selv alle kan udfærdiges i det danske sprog, disse skulle oversættes af de pågældende amtmænd, som fremsende dem til undersåtterne.

Endelig ville vi på samme måde, for at lette forståelsen af de fra højere avtoriteter til undersåtter afgivne tyske resolutioner og svarskrivelser, hermed allerhøjst have fastsat, at disse af pågældende amtmand skriftligt forklares vedkommende på dansk, samtidig med at han fremsender dem i original.

Forøvrigt ville vi have tilstået de nuværende amtmænd en godtgørelse af vor kasse, der nærmere skal bestemmes, for den ved disse oversættelser foranledigede forøgelse i forretningerne."

Ved kongl. resol. af 20. Dec. 1844, som fastsætter budgettet for det følgende år, bestemtes, at der skulde gives hver af de fire amtmænd, i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg, 320 rbdl. som vederlag for de således foretagne oversættelser; det fik tilbagevirkende kraft fra 1. Avg. 1844.

Ved kancelliskrivelse af 11. Okt. 1845 udvidedes den amtmændene pålagte forpligtelse til selve regeringen på Gottorp, for så vidt vedkom de adelige distrikter i Nordslesvig.

Udtalelser af kongen.

Brev til justitsminister Stemann, Boller, den 22. Spt. 1844. (Svar på lykønskning til fødselsdag). ... Selvbevidstheden at ville mit folks vel vil altid følge mig, men det er mistrøstende ikke altid at se dette eller de valgte forholdsregler til at fremme målet erkendt. Den jydske stænderforsamlings deklamationer forvende begreberne hos de uforstandige; men tilliden til kongen og hans vilje til at fremme undersåtternes vel er Gud ske lov usvækket hos den største del af undersåtterne og jeg har i Vejle endnu nylig modtaget talende bevis på bøndernes sindelag, idet over hundrede af disse fra vesterdelen af amtet tolkede mig deres hengivenhed og protesterede mod at den utilfredshed, som stænderne havde omtalt, fandt sted blandt almuen. Til amtsrådet sammesteds talte jeg også nogle alvorsord og dets jorddrotlige medlemmer fornægtede ligeledes denne så meget omtalte misstemning. Imidlertid er den tanke dog nok temmelig almindelig udbredt, at det danske sprog er sket uret ved patentet af 29. Marts om sammes brug i den slesvigske forsamling, og gid man kunde finde et middel til at mildne dette indtryk.

Stemningen i det vestlige amt Haderslev var fortræffelig, og besøget ved den nye højskole for bønder i Rødding, som endnu ej er trådt i virksomhed, foregik uden taler til almindelig tilfredshed......

Skrivkalender: „Anmærkning ved begyndelsen af året 1845“:

Desværre begynder dette år bekymringsfuldere end det afvigte eller noget af de foregående fem regeringsår — den usalige splid og mistillid mellem danske og tyske undersåtter, mellem Danmark og hertugdømmerne, er til-

taget ved stænderforsamlingernes adfærd. Den jydske stænderforsamlings indblanding i de slesvigske anliggender, foranlediget ved sprogsagen og reskriptet af 29. Marts, som ordnede det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling. Algren-Ussings proposition om statsenheden, som senere indskrænkedes til den fælles arvefølge, fremkaldte dernæst den heftigste reaktion i hertugdømmernes byer og i den holstenske stænderforsamling, og dennes petition for at bevare hertugdømmernes statsretlige forhold indeholder retsfordringen om en adskilt stat Slesvig-Holstein med særskilt arvefølge.

Hvorledes sådanne uforskammede fordringer skal tilbagevises, må nøje overvejes, men det bør visseligen ske snart og med kraft, dog er deraf næppe at vente nogen udsoning mellem gemytterne, men regeringen må ikke desto mindre udtale sin mening om, hvad ret er, og handle kraftig mod alle rolighedsforstyrrere og mod enhver, der vil adskille det danske monarki.

Gud give sin nåde til udfaldet.

10. Jan. Statsråd. Sl. H. L. kancelli. Ved forhandlingen om den slesvigske forenings bekendtgørelse af 12. Juni *) gik kancelliets indstilling ud på sagens fortsættelse og dom, og ministrene vare egenligen af samme mening, når sagen sås fra den rent juridiske side; men de miskendte dog ikke, at stemningen i Danmark og Nordslesvig burde agtes for noget og at bønderne selv have

*) Ved kongl. resol. af 3. Juli 1844 var der nedsat kommission til at undersøge „protokolekstraktens“ oprindelse m. m., idet slesvigske forening samtidig suspenderedes. Overkriminalretten på Gottorp, til hvilken de foreløbige forhør indsendtes, delte sig i to lige store dele for og imod sagens fortsættelse. Kancelliets indstilling var af 29. Novbr.

forsét sig uden at indsé deres strafskyld; derfor kunde de ikke nægte, at der talte meget for at nedslå sagen; men da måtte nåde gå for ret, og ingen mulkt, som jeg havde tænkt, pålægges foreningen.

Angående et incidenspunkt, at nemlig kand. Ploug i sin defension for protokollens indrykning i Fædrelandet havde påberåbt sig et brev fra formanden, som jeg havde antaget som en undskyldning, forklarede jeg statsrådet, at ikkun pastor Hertel havde indsendt ansøgning om benådning, men de tvende andre, Nis Hansen og L. Skau, der med ham havde været på Før, havde der ej indgivet nogen tilfredsstillende erklæring og det indsendte brev var modtaget d. 18. Sept. [kongens fødselsdag] på Boller, efter deres afrejse fra Horsens, hvor jeg ej så dem; det var lagt ved sagens akter uden at give dem svar.

Resultatet blev at sagen af nåde kan bortfalde, den slesvigske forening tør igen sammentræde, men ved lignende strafværdig fremgangsmåde må den vente at opløses.

---

22. April 1846 foretoges T. K.'s indstilling om sprogpatentet i statsrådet. Det provisoriske patent af 29. Marts 1844 var af stænderne bleven indstillet til stadfæstelse, hvis kongen fastholdt sin beslutning at ordne dette forhold ved lov. Principielt havde stænderne først fastholdt deres protest imod at der var udstedt en foreløbig lov; dernæst havde de med 22 stemmer mod 17 fastholdt det tidligere standpunkt, at ingen lov overhoved skulde gives. Endelig havde de énstemmig bifaldet patentets ordlyd, der jo i virkeligheden så godt som havde befriet dem fra al dansk tale. Kun et mindretal af to (From og Dall) ønskede de danske foredrag oversatte i salen.

I statsrådet meddelte kongen, at han havde modtaget adresser fra Nordslesvig, i hvilke der ytredes tilfredshed med patentet, men han henledede opmærksomheden på de jydske stænders udtalelse og den offenlige mening i Danmark, „hvorfor det måske var klogt at lade det blive ved hint reskript.“ *) Men „ministrene og selv kronprinsen mente, at form og sædvane krævede lov efter stændernes råd; det var kun agitation, mere fremkunstlet end virkelig.“ „Jeg gav efter for deres forestillinger, slutter kongen, og loven vil udkomme henimod den tid stænderne samles.“

Kongelig resolution af 13. Maj 1846, efter forestilling af det danske kancelli, i anledning af de kongerigske stænderforsamlingers andragender til beskyttelse af dansk sprog og nationalitet i Slesvig:

Stændernes andragende er i formen uforenelig med statsdelenes indbyrdes forhold, der nødvendiggør en begrænsning i de enkelte forsamlingers virksomhed; men kongen deler ganske de to forsamlingers betragtning af sagens vigtighed. Efter en udtalelse herom hedder det videre:

„For så vidt kancelliet i sin allerunderdanigste betænkning over de foranmeldte andragender har ytret en formening om de foranstaltninger, som måtte være tjenlige til at værne om det danske sprog i de distrikter af hertugdømmet Slesvig, hvor det endnu ganske eller tildels er folkesproget, vil sammes indhold være at meddele dels vort sl. h. l. kancelli, dels direktionen for universitetet og de

*) Der må herved være tænkt på at lade patentet vedblivende have karakter af et „reskript“, d. e. provisorisk lov, for at holde vejen til forandringer åben.

lærde skoler, idet vi dernæst imødesé, at bemeldte kollegier ethvert for sit vedkommende, nedlægger allerunderdanigst forestilling, om og hvorvidt de påpegede foranstaltninger, for så vidt de ej allerede have fundet allerhøjeste afgørelse, lade sig iværksætte.“

Den 4. Juni 1845 havde gehejmestatsminister A. S. Ørsted i en afhandling på omtrent 300 foliosider udviklet sine anskuelser om det danske sprogs stilling og ret i Sønderjylland. Han endte med at tilråde en undersøgelse af sprogforholdene i Mellemslesvig, da det „måtte vække smerte og uvilje at se det danske sprog trængt tilbage“ ved kirkens og skolens fortyskning. Han tilrådede dernæst indførelsen af dansk skolesprog overalt, hvor det var udelukkende folkesprog, og optagelse af danske timer, hvor der var blandet folkesprog. Derimod frarådede han oprettelsen af danske højere undervisningsanstalter i hertugdømmet. Kancelliet stillede sig i sin indstilling af 18. Marts 1846 væsenlig på samme standpunkt, idet det dog efter sagens natur var meget varsomt i sine udtryk. — Idet kancelliet derefter meddelte de to nævnte kollegier den faldne resolution, gav det tillige hvert af dem en udskrift af de betragtninger, det havde fremført for kongen.

I henhold til kancelliets meddelelse nedlagde direktionen for universitetet og de lærde skoler under 23. Juli forestilling om, at der måtte tillægges den ordre til at forhandle med det tyske kancelli om gensidige bestemmelser for adgangen til de to universiteter for disciple fra de lærde skoler, henholdsvis i kongeriget og hertugdømmerne. Men der blev ikke taget bestemmelse i denne noget vanskelige sag før 1848; senere gaves der adgang ved Køben-

havns universitet for elever fra de slesvigske og holstenske skoler (24. Nov. 1851 og 14. Juli 1862).

Det sl. h. l. kancelli synes ikke at have gjort noget ved sagen før efter præsidentskiftet, da der afgik skrivelse til regeringen på Gottorp, 3. Okt. (1846).

Udstedelsen af det „åbne brev“ af 8. Juli 1846 om arvefølgen i Slesvig havde til følge, at der foretoges flere ombesættelser af de højeste embeder.

8. Avgust opfordrede kongen på Før prinsen af Nør til skriftlig at afgive den erklæring, at han sluttede sig til kongens anskuelser m. h. t. arvefølgen. Da han ikke kunde dette på grund af forholdet til hele sit parti, måtte han søge sin afsked, hvad han ellers ikke havde tænkt på at gøre. Den skriftlige ansøgning var dateret Nør, den 13.; han afskediges d. 15. Embedet som statholder blev ikke besat; generalkommandoen blev foreløbig overdraget til generalmajor Lützov, der endnu ved oprørets udbrud stod som „indtil videre fungerende“. En hemmelig ordre af 2. Jan. 1847 bemyndigede ham til i fornødent fald at indkalde frifolkene og tilkalde bistand fra Nørre-Jylland, hvilke folk da skulde stå under hans kommando; hvis derimod alle fynske og jydske afdelinger kaldtes til hjælp, skulde den kommanderende general i disse landsdele, kronprins Fredrik, tage overkommandoen, med oberst Rømeling som stabschef.

26. Avgust gentog derpå præsidenten i det tyske kancelli, Josef Reventlov-Criminil, sin ansøgning om afsked, som han alt gentagne gange havde søgt. Han blev noget senere overpræsident i Altona og afløstes i

kancelliet af grev Karl Moltke, hidtil deputeret i rentekammeret (5. Sept.)

Endelig omordnedes 7. September regeringen på Gottorp, således at amtmand i Gottorp amt, L. N. Scheel, udnævntes til præsident, medens seks råder afskedigedes og erstattedes af to nye, så tallet reduceredes fra otte til fire. Præsidenten fik overdraget statholderforretningerne.

Både Karl Moltke og Scheel var kongen og monarkiet hengivne mænd, men af fødsel, opdragelse og interesse tilhørte de den tyske del; de var uforsonlige fjender af den slesvigholstenske bevægelse.

I begyndelsen af den følgende Oktober måned, før og efter kongens tilbagekomst fra Holsten og den glimrende modtagelse i København (den 8.) kom der til at foreligge den ejendommelige situation, at tyske kancelli alt havde sat i værk, hvad kongen nu befalede Karl Moltke at foranledige, nemlig en undersøgelse af folkesproget i Sønderjylland, medens han gjorde sig bekymringer m. h. t. sprogpatentet, som førerne i Nordslesvig nu slet ikke ønskede forandret. Derefter tog den danske bevægelse ny fart, især efterat stændervalget havde vist en stærk fremgang.

Skrivelse fra kancelliet til regeringen på Gottorp om folkesproget i Slesvig m. m., dat. 3. Oktober 1846 (oversættelse):

„Ved forskellige lejligheder er der fremkommet meget afvigende angivelser m. h. t. de i flere distrikter af hd. Slesvig stedfindende sprogforhold. For med tilstrækkelig sikkerhed at kunne dømme om de faktiske tilstande i den henseende, må det derfor ansés for ønskeligt, at der an-

stilles en nærmere undersøgelse. I så henseende kommer især de sogne i betragtning, i hvilke dansk eller frisisk er folkesprog, tysk derimod bruges som kirke- og skolesprog. Det vil her komme an på ved siden af det samlede folketal i sådanne sogne tilnærmelsesvis at opgive, i hvilken grad dansk eller frisisk er at ansé for flertallets sprog. Ligeledes vil det med hensyn til kirke- eller skolesproget være at oplyse, hvilke forandringer der i de sidste menneskealdere er foregået med det og ved hvilke forhold de især er hidførte. Endvidere må de menigheder nævnes, i hvilke gudstjenesten skiftevis holdes i begge sprog eller undervisningen meddeles i dem begge, enten efter fag eller efter klasser. Ligeså må i henseende til gudstjenesten de pågældende forhold nøje opgives, f. e. hvor hyppigt og når gudstjeneste holdes i hvert af sprogene, endvidere om der er foreskrevet særlige bestemmelser for visse ministerialhandlinger, om der bruges tysk salmebog ved den danske gudstjeneste osv.

Idet kancelliet vedlægger de af det forhenværende overkonsistorium under 20. Avgust 1811 og 30. Nov. 1829 indsendte beretninger over disse forhold, imødesér det ved siden af ovennævnte efterretninger særlig oplysning også derom, om og under hvilke forhold der er bleven udtalt ønske af de vedkommende om en forandring i de bestående forhold, og i så fald, hvorledes man har imødekommet dem, eller hvilken modtagelse de uden eller imod deres ønske foretagne forandringer i kirke- og skolesproget har fået."

Derefter følger nøjagtig anvisning til en undersøgelse af alle de ansatte skolelæreres fordannelse, særlig med hensyn til det danske sprog, og endelig til en undersøgelse af latinskolernes stilling til påbuddet om, at der skal under-

vises i dansk. Kancelliet udbeder sig ved fremsendelsen af disse oplysninger meddelt regeringens ytringer i samme anledning. Om det danske sprog i købstæderne, som kongen alt 1840 vilde haft undersøgt, var der ikke særlig tale.

Disse undersøgelser tog selvfølgelig lang tid og blev af mange eller de fleste embedsmænd drevne med stærk modvilje. Resultatet indsendtes af regeringen til kancelliet 8. Okt. 1847, men dette nåede ikke at få denne sag bearbejdet før kongens død. Som det fremgår af Karl Moltkes udkast til forfatningsbestemmelser fra Marts 1848, stillede han sig uvillig til en omordning på dette område.

Kr. Flor til prof. Schouw, Rødding 4. Okt. 1846.

. . . Sidste September indsendte jeg til kongen igennem kammerherre Tillisch en ansøgning fra højskole-direktionen angående et dansk skolelærerseminarium . . . Om vi nu få dette ønske opfyldt, véd jeg ikke. Prof. Bahnsen [i Tønder], som jeg i den anledning har besøgt, erklærede for mig, at forandringen ved Tønder-seminariet var ham meget imod, og at han fandt Nordslesvigs begæring om et dansk seminar billig . . . Også har der ulykkeligvis rejst sig en modstander af denne sag i vor egen midte, nemlig pastor Hagen, hvilket jeg først erfarede af hans egen mund i direktionsmødet i tirsdags; og denne modstand kan mulig blive farlig nok ifølge kongens ønske, kun ad privat vej at understøtte den danske nationalitet. Tiden må nu vise os udfaldet.

Fremdeles er det vor hensigt at lade den slesvigske forening indgive til de slesvigske stænder en begæring om „at det danske sprog i stændersalen må blive ligeberettiget

med det tyske." Det er blot for at give kongen en anledning til at tilbagekalde det fatale reskript af 29. Marts, hvilket Tillisch siger, at kongen nok har lyst til. En petition før sammenkomsten i Slesvig umiddelbar til kongen vilde ikke forekomme ham at være tilstrækkelig grundet og vilde prostituere sagen, da der dog iår ikke vilde blive hørt mange hundrede danske ord i salen, om dansk sattes på lige fod med tysk.

Kongen til Tillisch, 10. Okt. 1846.

Jeg må pålægge Dem at tale med kancellipræsidenten grev K. Moltke og bede ham ikke at lade trykke patentet om det danske sprogs brug, eller de i „Eröffnung" dertil svarende steder, førend jeg på mandag har konfereret med ham og Bang og statsrådet derom.

Vel véd jeg, at enhver ting må have en ende [disse aktstykker var bleven forhandlede i statsrådet d. 9.] og efter megen tale frem og tilbage kom det til det resultat at formen bød, at patentet udkom og at derved ny usikkerhed og splid vilde forebygges; men jeg er dog meget bekymret over virkningen heraf i dette øjeblik, hvor stemningen er så god. Det var dog beklageligt at forspilde den og på ny at bringe Nordslesvig og Jylland med deres stænderforsamling i oprør. Jeg må vide Bangs mening om virkningen heraf i Jylland.*) I al fald mener jeg, at der til samme tid må ske noget ostensibelt i den anden retning og hertil mener jeg, at et reskript til kancellipræsidenten gr. K. Moltke kunde være tjenligt: antedateret Vyk, den 8. Sept. (den dag han rejste til Slesvig for at

---

*) P. G. Bang skulde være kommissarius i Viborg.

indsætte den nye regering), i hvilken omtrent med samme ord, som han brugte i kongens navn, befales ham at indskærpe regeringen håndhævelsen af det danske sprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog, med tilføjende: „og ville Du efter foregående overvejelse i det sl. h. l. kancelli foreslå os de mest passende midler for at erholde fuld vished om, i hvilke sogne af bemeldte hertugdømme almuens sprog er dansk, skønt der i fremfarne tider i samme kan være indført tysk kirke- og skolesprog, ligesom det på den anden side blev at indberette, om der nogensinde er indført dansk kirke- og skolesprog, hvor almuens sprog måtte være tysk — alt for at vi kunne gøre vore kære og tro undersåtter ret og skel i denne, ungdommens undervisning og sjælesorgen så nær angående sag.“ Herom ville De konferere med grev K. Moltke og forelægge mig koncepten i tysk sprog.

Dette reskript er udfærdiget gennem kabinettet efter den af kongen angivne ordlyd og dateret 9. Oktober (ikke 8. Sept., vistnok fordi en sådan ordre ikke var påberåbt i kancelliskrivelsen af 3. Oktober, hvad der måtte være stødende, når denne blev offenlig bekendt).

13. Okt. 1846 udkom sprogpatentet som endelig lov; det vakte denne gang ingen bevægelse, rimeligvis fordi lederne af den offenlige mening havde fået de af Flor givne oplysninger. Da stænderne åbnedes 21. Okt. afgav Nis Lorenzen den erklæring, at han forbeholdt sig „at betjene sig af det danske sprog i de tilfælde, hvor det måtte falde ham svært efter ønske at udtrykke sig i det tyske sprog.“ Posselt og Jepsen bemærkede intet i den retning; Hjort Lorenzen var død og afløst af sin tyske suppleant.

Som bekendt opløste stænderforsamlingen sig den 4. December efter et sammenstød mellem den kongelige kommissarius, regeringspræsident Scheel, og hertugen af Avgustenborg som flertallets fører.

Det nye stændervalg, i Februar 1847, bragte et udpræget dansk mindretal af seks medlemmer: tre fra Haderslev amt, og tre fra Ærø, Als og Sundved, alle med danske suppleanter (de deputerede var: Hans Kryger-Bevtoft, jur. kand. Wiimh-Slavgård, Nis Lorenzen-Lilholt, skipper Brandt-Ærøskøbing, synsmand Bladt-Tanslet og tingskriver Jepsen-Rinknes). Dertil kom som tidligere to dansksindede Flensborgere (Jensen og Schmidt). Der var nu kun to tyske deputerede fra dansktalende landvalgkredse (Tønder og Åbenrå amter), fire fra de dansktalende købstæder.

Denne stærke fremgang fra tre til seks faste stemmer gav selvfølgelig den danske sag et stort opsving, som straks viste sig i en „Slesvigsk folkeadresse“ til kongen, dateret „Nordslesvig, i begyndelsen af Marts 1847.“ Den er affattet både på dansk og tysk og dens hovedindhold er følgende.

Der udtales først en ubetinget tillid til kongen: „Vi have altid med glæde følt og med taknemmelighed erkendt, at Himlen i en ualmindelig grad har skænket D. M. et klart blik for det sande, det rette og det naturlige, og at vi derfor i vor konge ejede en oprigtig ven af folkets friere udvikling og en selvstændigere brug af dets egne kræfter.“ Derpå udtales en lige så stærk mistillid til stænderforsamlingen, hvis hele færd misbilliges, især for

så vidt som den havde til hensigt at løsne forbindelsen med Danmark og knytte den med Holsten og derigennem med Tyskland fastere.

Som deres eget standpunkt udtaler de: „vi ønske helst at blive dem vi hidtil have været, vi ønske ikke at inkorporeres i Danmark, men endnu langt mindre at inkorporeres i Tyskland.“ En nøje forbindelse med Danmark vil de dog holde på, ligesom de ved den lange vane er bleven fortrolige med den forbindelse, de hidtil har haft med Holsten — „for mange af os har den været kær“ —; dog er de nu næsten i færd med at blive kede ad den.

Adressen var anbefalet af en række kendte danske mænd fra hele Nordslesvig, deriblandt de fleste nyvalgte deputerede og suppleanter.

Omtrent samtidig fremsattes den plan at udvide arbejdet for danskhedens vækkelse til Mellemslesvig, som hidtil helt havde gået i Slesvigholstenernes ledebånd; men et brev fra Koch til Flor herom var af denne bleven tabt og opsnappet af Tyskerne, der offenliggjorde det som bevis på den frygtelige „danske propaganda“ (trykt hos Droysen og Samwer, s. 414).

Kongen skriver om disse aktstykker i sin skrivkalender, under 30. Marts, hvor der er tale om forhandlinger med greverne Otto og Karl Moltke:

„Vi behandlede desuden de af regeringspræsidenten indsendte adresser fra den nordslesvigske forening, som ånde de lojaleste følelser og hvilke jeg ikke ønsker forhindret. Mangel på trykkested har ladet dem anholde på et par steder. Ligeledes er af nogle borgere i Haderslev indsendt et opsnappet brev fra redaktør Koch til prof. Flor, som efter amtmand Johansens mening skal indeholde

højforræderske hensigter. Det kunne vi ej finde deri, skønt det er dumt affattet; også dette fortjener ej at ænses.

Scheels idé at hæve den slesvigske forening for at kunne hæve den slesvigholstenske forening [sml. s. 137] kan jeg ej bifalde; kun hvem der fortjener det, skal straffes."

Kongeligt reskript af 19. Maj 1847 angående omdannelsen af Haderslev latinskole i lighed med de kongerigske skoler, med dansk undervisningssprog.

14. Maj 1847 skriver kancellipræsident K. Moltke til kongen i en „indberetning", at denne „for nogen tid siden" mundtlig har befalet ham at sende den forestilling om en reform af de lærde skoler i hertugdømmerne, der var foranlediget af de holstenske stænders andragende 1844, til den ny organiserede regerings betænkning, og derved særlig afæske den sin mening om en omdannelse af Haderslev lærde skole til en dansk undervisningsanstalt. Skolernes tilsynsmand, etatsråd prof. Nitzsch, havde 31. Marts foreslået at lade det blive ved en del dansk i de nederste klasser, hvorefter sproget skulde overlades til „privatøvelse og læsningen af danske bøger". Da greven nu går ud fra, at kongen efter de ytringer, han har brugt, holder det for en retfærdigheds handling overfor den danske nationalitets krav at give Haderslev skole dansk undervisningssprog, vil han ikke gerne fremkalde diskussion derom i kancelliet eller regeringen, som om det var et åbent spørgsmål, og han forelægger derfor udkastet til et reskript, hvori sagen afgøres.

Dette kongelige reskript, udstedt 19. Maj 1847, be-

stemmer (efter nogle bemærkninger om at regeringens erklæring om undervisningsplanen skal indhentes) følgende:

„Derhos har vort kancelli at meddele den slesvig-holstenske regering, at det er vor allerhøjeste vilje, at hele undervisningen på Haderslev lærde skole skal meddeles i det danske sprog, dog således at ved siden af undervisningen i modersmålet undervisningen i det tyske sprog lægges til grund for den grammatiske dannelse i de nederste klasser og også fortsættes i de højere klasser. Denne indretning skal bringes til udførelse samtidig med den tilsigtede omfattende reform af de lærde skoler i vore hertugdømmer Slesvig og Holsten, og vort kancelli har derfor at nedlægge forestilling derom før 1. November, for at der kan tages hensyn dertil ved budgettets affattelse for 1848. Ligeledes har vort kancelli at nedlægge forestilling om afskedigelsen eller forflyttelsen af de lærere ved Haderslev lærde skole, uden tab i embedsindtægter, som ikke måtte være i stand til at meddele undervisning på dansk.“

Sagen om undervisningen i de lærde skoler påbegyndtes til endelig afgørelse i statsrådet den 31. Dec. og spørgsmålet om Haderslev skole blev her tilendebragt. Derefter blev referatet afbrudt ved kongens sygdom og død; forestillingen blev dateret (eller omdateret til) 28. Januar 1848. Den kongelige resolution af samme dag om dette punkt lyder således: „Med hensyn til Haderslev lærde skole skal det have sit forblivende ved det kongl. reskript af 19. Maj forrige år.“

Samme dag udstedtes et „Regulativ for de lærde skoler i hertugdømmerne Sl. og H.“; i dette optoges bestemmelsen om Haderslev som § 3 og der tildeltes de andre lærde

skoler i begge hertugdømmer to timer dansk om ugen i de fire nederste klasser (af ialt seks).

Kongelig resolution af 11. Juni 1847 om oprettelsen af et dansk seminarium i Vonsbæk (oversættelse):

„Som det allerede ved allerhøjeste resolution af 1. Maj forrige år er taget i betænkning at afhjælpe manglerne ved Tønder seminarium, således have vi nu overfor vigtigheden for det nordlige Slesvig af at have et selvstændigt dansk seminarium fundet os bevæget til at resolvere, at der for at imødekomme denne trang oprettes et selvstændigt dansk seminarium i Vonsbæk sogn på et ved lokalundersøgelse nærmere bestemmende sted. Dernæst er det vor vilje, at senest samtidig med oprettelsen af dette seminarium en forbedret indretning for seminariet i Tønder kan træde i live.“ Kancelliet skal gøre nærmere forestilling om de nødvendige udgifter herved.

Kancelliets forestilling af 28. Maj oplyser, at kongen alt under 17. Juli 1844 havde pålagt det at undersøge, om ikke Tønder seminarium kunde komme til bedre at fyldestgøre sine forpligtelser overfor den dansktalende befolkning, hvorefter der blev lagt en plan til parallelklasser på de lavere trin, dog således at det tyske sprog vedblivende betragtedes som læreanstaltens hovedsprog (resol. 1. Maj 1846). Ved referatet i statsrådet fremsatte kongen det spørgsmål, om ikke et helt dansk seminarium vilde være at foretrække. Ørsted og Criminil udtalte sig imod det. Derefter havde kongen ved reskript af 14. Oktober 1846 tilstillet kancelliet til betænkning det ovennævnte andragende fra Rødding højskoledirektion om et selv-

stændigt dansk seminarium, tilligemed en udtalelse af pastor Hagen i den anledning. Ved reskript af 29. Dec. var der fremdeles tilstillet kancelliet et andragende af provst Jansen i Haderslev, og præsterne Bojsen-Vonsbæk, Boesen-Fjelstrup, Hertel-Moltrup og Petersen-Bjert, ligeledes om et selvstændigt dansk seminarium, idet hans majestæt samtidig havde påskyndet en betænknings afgivelse. Kancelliets udførlige redegørelse for planen slutter sig i det hele til det sidst nævnte andragende, der roses for sin rolige og besindige fremstilling; den her foreslåede henlæggelse til Vonsbæk bifaldes, bl. a. også på grund af den derværende sognepræst K. K. Boisens tilbud om daglig at læse en time uden vederlag. Det foreslås at ansætte en bestyrer og førstelærer, og ikke som i kongeriget lade sognepræsten være den egenlige forstander. Pastor Hagens forslag, at lægge seminariet i den nørrejydske enklave ved Tønder, frarådes, da seminariet netop skal tage særligt hensyn til forholdene i hertugdømmet.

Senere blev M. Mørk Hansen udsét til forstander i Vonsbæk. N. L. Feilberg, som Boisen først havde tænkt på at foreslå, blev præst i Ullerup i Sundved, hvor man havde bestemt at oprette den anden højskole, for de sydligere egne.

Ved tronskiftet, 20. Jan. 1848, kaldtes Karl Moltke ind i statsrådet og fik snart her den aldeles overvejende indflydelse. Sammen med Ørsted og Bang forberedte han et udkast til den lovede forfatning, som efter kundgørelsen af 28. Januar bl. a. skulde „indeholde passende bestemmelser for at beskytte såvel det danske som det tyske sprog i de vedkommende distrikter af hd. Slesvig.“ Ud-

kastet til det tillæg til forfatningsloven, som gav de herhen hørende bestemmelser, blev fuldt udarbejdet, før gehejmestatsrådet den 21. Marts afskedigedes, og har sin store interesse for at vise, hvad man nu mente at burde indrømme det danske sprog.

Der bestemtes da, at det sprog, som er hvert steds kirke- og skolesprog, skal anvendes i alle udfærdigelser og skrivelser, domme og kendelser, i alle instanser, undtagen ved overappellationsretten i Kiel; altså indbefattet regeringen på Gottorp, overretten i Slesvig og de kongelige kollegier i København. Overappellationsretten skulde dog tage imod danske indlæg og give dom med dansk oversættelse. I kirkelig henseende skulde hertugdømmet deles i to generalsuperintendenturer, et dansk og et tysk; til det første henlægges også Tørning len, Als og Ærø. Alle embedsmænd skulde have et års uafbrudt øvelse i det sprog, de i deres embedsgerning skulde bruge, præsterne i et år have studeret og deltaget i øvelser henholdsvis ved det danske eller det tyske universitet.

Derimod blev grænserne for det officielle sprog dér, hvor de nu var, kun at stæderne Haderslev, Åbenrå og Sønderborg fik dansk skolesprog og dansk hovedgudstjeneste. Der skulde være to seminarer og to realskoler for de to sprog.

Dette viser, hvad den afdøde konge mindst vilde have krævet ved udstedelsen af den forfatningslov, som han forberedte, men det var sikkert ikke alt. Oprettelsen af de to bispedømmer, der ulykkeligvis senere blev opgivet, var alt offenlig debatteret som påtænkt af kongen, og i den slesvigske forenings møde den 4. Oktober 1847 stilledes forslag om i så tilfælde at andrage hos kongen på, at

grænsen mellem dem fastsattes efter folkesproget, ikke efter det nuværende kirke- og skolesprog (Årbøger 1890, 236). At kong Kristian VIII. vilde have sluttet sig hertil, kan der efter alt det foregående ikke være mindste tvivl om. Ligeledes kan det ansés for givet, at han vilde have optaget bestemmelser om danskens brug i stænderne.

Men Kristian VIII.'s død betegnede foreløbig en reaktion i national henseende; med ham var den eneste danske statsmand gået bort, som indtil da havde haft en klar forståelse af den danske nationalitets ret i Sønderjylland og dens politiske betydning for riget; måske den eneste danske statsmand, som overhoved har haft fuld tillid til dens egen indre kraft og selvhjælp, blik for nødvendigheden af dens gradvise emancipation og mod til at gennemføre den — mod overfor både fjender og venner.

Rettelse.

Opgivelsen angående valget paa Als i Januar-Februar 1841 (noten side 93) beror paa en fejltagelse. Als hørte endnu denne gang til de egne, der valgte tysksindede repræsentanter. Valgt blev herredsfoged Steffens med 302 st. Gårdejer Bladt (dansk) fik 213 st.

Polakkerne i Nordslesvig.

Af J. Fausbøl.

Da Kong Christian IV. døde 1648 var Landet i høj Grad medtaget af den foregaaende Krig. Alligevel erklærede hans Efterfølger, Frederik III., den svenske Konge, Karl Gustav, Krig, og denne svarede paa Krigserklæringen ved fra Tyskland at kaste sin Hær ind i Sønder- og Nørrejylland. I Begyndelsen af Aaret 1658 gik Karl Gustav med sin Hær over Isen paa Lillebælt til Fyn, drog herfra til Laaland og naaede endelig Sjælland, hvor Felttoget endte med den ulykkelige Fred i Roskilde. Denne fortrød Karl Gustav imidlertid straks efter, og han overfaldt derfor Danmark for helt at tilintetgjøre det. Denne Gang fik Frederik III. imidlertid fremmed Hjælp, idet en Hær paa 29,000 Mand, bestaaende af Brandenborgere og Polakker, i Slutningen af September rykkede ind paa Halvøen. Det er af disse Hjælpetroppers Ophold her, at der i det følgende vil blive givet en lille Skildring, som hovedsagelig grunder sig paa Fortællinger fra Nørre-Rangstrup Herred. Man faar af disse Fortællinger, som af andre Beretninger fra den Tid, Indtryk af, med hvilken Grusomhed den Tids Krige førtes. Men Polakkernes Grusomhed, Raahed og Umenneskelighed trodser al Beskrivelse. En ældre dansk Forfatter (Rhode) ønsker: „Gid Kolding Slots Kæmpetaarn havde været ti Fod højere, saa skulde de derfra alle med hinanden have været udkastede.“ —

I „Schleswig. Nachrichten“ var der for en Tid siden optaget nogle fundne Dagbogsblade, der handler om Polakkernes Ankomst. I disse hedder det blandt andet: „Den 3. Oktbr. ankom den polske General Czarniezki med en Armé paa 5000 Mand til Neumünster. Den 5. Oktbr. blev Hæren indkvarteret i Slesvig og Omegn. Hæren bestod væsentlig af polske Husarer, men desuden af nogle Kompagnier Tartarer blandet med Tyrker. I de tre Uger, Hæren laa her, ødelagde den de fiskerige Damme, uden at agte paa Fiskemesterens Indvendinger, røvede Heste og Kvæg, kort sagt, plyndrede og ødelagde alting. De fremmede Soldater skjændede Kvinderne, gamle som unge. Kom der en Pige forbi deres Kvarter, slæbte de hende ind, voldtog hende, og beholdt hende hos sig i flere Dage. — Ved Polakkernes Ankomst til Slesvig og Omegn drev Bønderne deres Heste og Kvæg ind under Gottorps Kanoner. Men det brød Polakkerne sig ikke om, de fulgte efter, og man vil sige, at Fæstningen ingen Modstand gjorde. Derfor kunde Polakkerne med dragne Sabler jage Bønderne ud i Slotsgraven og derefter tage deres Heste og Kvæg. Den 23. Oktbr. brød Polakkerne paa Skrømt op fra deres Kvarterer, og alle de af Egnens Kvinder, der under den fremmede Hærs Ophold havde søgt Skjul paa Fæstningen, søgte nu tilbage til deres Hjem. Men næppe var de ankomne hertil, før Polakkerne, der havde forstukket sig, kom frem af deres Skjulesteder, voldtog Kvinderne og røvede deres Klæder. De kunde prise sig lykkelige, som ikke havde mistet deres Ære!“

De mundtlige og skriftlige Beretninger om og fra den Tid søger at overgaa hverandre i Skildringer af den Grusomhed og religiøse Fanatisme, hvormed disse vilde

katolske Horder foer frem mod de herværende Protestanter og det er udenfor al Tvivl, at Trosforskjellen mellem Befolkningen og den fremmede Hær for en stor Del var Aarsagen til al den umenneskelige Raahed, der af Soldaterne udøvedes imod Befolkningen. — Af de temmelig troværdige Sagn, som endnu fortælles om Polakkerne, vil der i det følgende blive fremdraget nogle:

En Polak skød Branderup Præstegaard i Brand, men han angrede imidlertid denne raa Handling saa dybt, at han af Fortvivlelse gik ud paa en Nordvest for Byen liggende Eng, der var omsluttet af Skov, og skød sig. Han ligger begravet under en stor Sten, som endnu vises i en Eng, der kaldes Holm og tilhører Niels Fisker i Branderup.

Gestrup By var overfyldt af Polakker, medens største Delen af Beboerne var flygtede ind i den nærliggende Mandbjerg Skov, hvor de opholdt sig paa en godt skjult Skoveng, som kaldes Dynd. Nogle af Beboerne blev dog tilbage, og blandt dem var ogsaa Smeden, der boede Vest for Byen paa et Sted, som kaldes Susvind. Smeden, der var en meget dygtig Mand, hed Haulrig og af hans Efterkommere lever der endnu nogle i Agerskov Sogn. Smedens Bolig laa lige ved Vejen, medens Smedjen laa et Stykke tilbage nede i Kaalgaarden. En Dag kom der en Løjtnant, der laa i Kvarter i den Del af Byen, som kaldes Overby, hen til Smeden for at faa sin Hest beslaaet. Medens Smeden og Løjtnanten var i Færd med dette Arbejde henne ved Smedjen, hørte de Skrig inde fra Huset, hvor Smedens Kone var ene hjemme. Smeden, der anede, hvad der var paa Færde, spurgte Løjtnanten, om han maatte komme sin Kone til Hjælp. Han fik Tilladelsen, tog en gloende Jærnstang og løb med den ind i Huset, hvor han saa sin

Kone kæmpe med en menig Polak. Da Polakken saa Smeden med den gloende Stang, slap han straks Konen — som skjulte sig — og løb ad Byen til truende med, at han nok skulde hente Forstærkning, og ved dens Hjælp gjøre Kaal paa Smeden. Nu var gode Raad dyre. Men Smeden var ikke tabt bag af en Vogn, han griber rask sin Skohammer og løber efter den flygtende Polak. Da Vejen, denne maa følge for at naa Byen, gjør en Bøjning, snedløber Smeden Polakken og slaar ham med Hammeren midt i Planeten, saa han styrter til Jorden. Derefter begrov Smeden Synderen bag Toftediget, hvor han ligger endnu.

I Fred. Fischers: Slesvigske Folkesagn, er der blot antydet, at der haves flere Fortællinger om „De Fagsbøl Drenge", Sønner af en Familje, der boede paa Gaarden Fausbøl i Uge Sogn. Disse Fausbøl Drenge vandt i deres Kamp imod Polakkerne megen Berømmelse, og Forfatteren af denne Artikel har efter Degnen Gammelgaard i Varnæs følgende Fortællinger om dem:

De fire Brødre, man havde givet Navnet „De Fagsbøl Drenge", var tapre Karle og Polakkernes svorne Modstandere. En af dem mødte en Dag en Polak i Skoven ved Aabenraa. Polakken var næsten reden ham forbi, da han opdagede, at Fausbøl havde et Par nye Sko hængende paa Armen; dem fik Krigsmanden Lyst til. Han opfordrede derfor Fausbøl til at aflevere dem og denne efterkom tøvende Opfordringen. Men da Polakken bøjede sig ned over Hesten for at faa fat paa de nye Sko, greb Fausbøl ham i Brystet og kastede ham af Hesten, sprang selv i Sadlen og jog afsted efter Støbbæk til.

Værre gik det med en anden af de Fausbøl Drenge.

Da Polakkerne var i Færd med at drage bort, fangede de ham og en Bonde fra Uge, lænkede disse to sammen, satte dem paa en Vogn og førte dem med Sydpaa. En Nat slap de to Fanger løs oppe i det holstenske, og de søgte nu, stadig sammenlænkede, hjemad. I tre Døgn var de saaledes sammenlænkede, og de maatte vandre om Natten af Frygt for de forfølgende Fjender, medens de om Dagen holdt sig skjulte i Kornmarkerne. Endelig fandt de en Smed, der befriede dem for Lænkerne. — —

I Rurup boede der en Gaardmand ved Navn Laust Gaarde, Stamfader til en Slægt, som skiftevis har heddet Laust og Jens. Slægten bor endnu paa samme Gaard, og den omtalte Navneveksling har holdt sig indtil vore Dage. Disse Laust'er og Jens'er har altid været ivrige Jægere, og ovennævnte Laust havde da ogsaa tilegnet sig en usædvanlig Færdighed i Brugen af Bøssen. Han blev derved en farlig Fjende for Polakkerne, der snart fik at vide, hvem det var, der blæste saamange af deres Kammerater bort med sikre Skud, og han maatte da flygte fra sit Hjem, og opholdt sig fra nu af i de tætte Skove og tilgroede Moser, stadig efterstræbt af de forbitrede, fremmede Krigsmænd, der endelig ogsaa fangede ham. Da han nemlig en Gang i en Udkant af Mandbjerg Skov havde skudt paa en Flok Polakker, omringede de ham saa pludselig, at han ikke fik Tid til at faa sin Bøsse ladet paany, men kun til at faa sine Skyderedskaber skjulte. Han blev nu tagen til Fange, og de med deres Fangst meget fornøjede Polakker sammensnørede Fangens Hænder med en Rem, bandt denne til Halen paa en Hest og drog saa ad Aabenraa til, hvorfra Rejsen skulde fortsættes videre. Hvad Medfart den stakkels Fange maa have lidt paa denne Transport,

kan man let tænke sig. Henimod Aften, da det begyndte at mørknes, naaede de Rødekro, hvor de tog ind. Rytterne steg af deres Heste og begav sig paa en nær, som skulde holde Vagt, ind i Skjænkestuen. Den Vagthavende har formodentlig troet, at Fangen var sikkert bunden og at den ublide Behandlingsmaade havde gjort ham saa mødig, saa han ikke vilde eller kunde tænke paa Flugt. Hvilken nu end Grunden var, han bekymrede sig ikke om Fangen, men indlod sig i Samtale med Staldkarlen. Laust, der saa dette, benyttede sig af Omstændighederne, gnavede med Tænderne den Rem af, der sammensnørede hans Hænder, og da dette var lykkedes for ham, listede han sig bort. Han var imidlertid for medtaget til at løbe ret langt, og da han derfor var kommet over den Bro, der i kort Afstand fra Kroen fører over en Bæk, fulgte han kun Vejen et lille Stykke, hen til det Sted, hvor den gjør en Drejning. Saa kastede han sig ned paa Jorden, krøb paa Hænder og Fødder tilbage til Broen og ind under denne. For at være saa godt skjult som muligt, dukkede han sig ved en Pæl ned under Vandet, saa han kun havde Næse og Mund over Vandets Overflade. Næppe var Laust saaledes kommet i Skjul, førend Rytterne kom farende, for at forfølge ham. Da de havde set Flygtningen gaa over Broen, tænkte Anføreren, at han muligvis havde skjult sig under denne. Anføreren lod derfor en Mand gaa ned paa hver Side af Broen, for at søge efter Laust. Da imidlertid begge de Søgende erklærede, at de intet kunde opdage, sendte Anføreren sin Trup videre: nogle videre frem ad Vejen, andre til et nærliggende Krat, medens han selv blev holdende paa Broen. Da Folkene efter nogen Tids Forløb kom tilbage med uforrettet Sag,

foreslog Anføreren, at nogle paa Skrømt skulde jage efter Flygtningen, medens han selv med de andre uden Ophold vilde begive sig til Laust's Hjem, hvor denne vistnok vilde søge hen, og saaledes let kunde gribes paany. Forslaget vandt Rytternes Bifald; de delte sig og red bort i forskjellige Retninger og Laust havde saaledes heldig undgaaet Forfølgerne. Han havde hørt alt, hvad de sagde og vogtede sig vel for at gaa til sit Hjem. Han hentede sin Bøsse i Mandbjerg Skov, og begav sig derpaa, efter at han hos Bekjendte havde forsynet sig med Levnedsmidler, til Toftlund Kirke, i hvis Taarn han fandt et Skjulested.

Da Polakkerne forgjæves havde gjennemsøgt Laust's Hjem og ventet paa ham et Par Dage, blev de yderst forbitrede. De plyndrede Branderup By og dens Omegn og drog derefter Nordpaa belæssede med Bytte. Efter nogen Tids Forløb drog de atter mod Syd, for at støde til Hovedstyrken ved Ravsted. Paa denne Tur kom de en tidlig Morgenstund forbi Toftlund Kirke, og medens Anføreren lod sine Folk ride videre, red han selv ind paa Kirkegaarden, hvor han steg af sin Hest og bredte sin Rytterkappe ud paa en Ligsten. Derefter spændte han sin store Vadsæk løs og krammede dens Indhold ud — mest Sølvtøj og Mønter, han ved Plyndring havde tilvendt sig — paa Kappen, og stod saa ved Ligstenen og betragtede med glædestraalende Øjne sit rige Bytte. Efter at han i nogen Tid havde frydet sig ved dette Syn, pakkede han atter det hele ned i Vadsækken og vilde netop til at lægge den paa Hesten, da der pludselig farer Røg ud gjennem et af Taarnets Glamhuller: et Skud knalder og Polakken styrter ramt af en Kugle død ned paa Ligstenen. Da de

bortdragende Polakker hørte Skuddet, vendte nogle af dem tilbage for i fornødent Fald at hjælpe deres Anfører. Men før de naaede saa vidt, havde Laust — den dristige Skytte — fra Taarnet begivet sig ned paa Kirkegaarden, og var redet bort paa Polakkens Hest med alt Sølvtøjet og det øvrige Bytte. Da Polakkerne kom, opdagede de kun deres Førers Lig, men fandt det ikke raadeligt at forfølge Laust, der havde taget Vejen mod Nord og snart befandt sig i Sikkerhed. — Enkelte ældgamle Sølvskeer med særegne Mærker findes endnu i Laust's Familjes Eje, og man mener, at de har udgjort en Del af den polske Anførers Bytte. — — —

Præsten i Herrested, Anders Clausen, blev tyrannisk behandlet af en polsk Oberst, idet han ved Hjælp af Clausens lange Skjæg tøjrede ham til en Ledpæl. Præsten læste da den Forbandelse over Obersten, at han ikke skulde komme ud af Verden, førend han havde bedt Præsten om Forladelse. Og saaledes gik det. Mange Aar herefter maatte Obersten fra sit Hjem atter begive sig til Sønderjylland, hvor han endnu traf Præsten i Live og af denne fik den attraaede Tilgivelse og Velsignelse. Da Obersten derefter paa Hjemvejen kom forbi Toftlund Kirke, døde han pludselig, og man begravede ham i en Kæmpehøj, der laa paa Kirkegaarden. Her fandt man hans jordiske Levninger for rigelig tredive Aar siden, da Nutidens Vandalisme ødelagde tvende store og smukke Kæmpehøje — til Fordel for Vejvæsenet. — —

Ved deres Bortrejse medtog Polakkerne mange Drenge, som de formodentlig har afhændet som Slaver til deres sydlige Naboer. Saaledes frarøvede Polakkerne en Enke i Stenderup hendes to Sønner. Skjønt hun havde skjult

sine Drenge godt paa Høstænget, blev de dog opdagede af Polakkerne, der uden Barmhjertighed førte de grædende Børn bort. Enken vidste intet andet Raad end at rive det forreste Blad af en gammel Bog og stikke det i en af Drengenes Lommer, idet hun bad ham om altid at gjemme det som en Erindring om hende. — Naar hun senere bagte, lavede hun altid to smaa Kager, og naar disse lykkedes, antog hun, at det gik hendes Drenge godt. — Nu hørte man ikke mere om Drengene før i Frederik VI. Tid, da denne Konge sendte et Par Hingste fra Stutteriet i Jægersborg til Tyrkiet. Her saa Hestetrækkerne i en tyrkisk By paa et Værtshusskilt følgende for deres danske Øjne uforstaaelige Indskrift: „Anders Petersen født i Stenderup til denne syndige Verden.“ Paa videre Forespørgsel oplystes det, at Indskriften var taget fra Titelbladet paa en gammel Salmebog, og at dette Titelblad i Aarhundreder var bleven opbevaret i Familjen som en Helligdom. Hvad Skiltet angik, saa havde hver ny Ejer maattet forpligte sig til at vedligeholde det og den ovennævnte Indskrift, skjønt ingen forstod denne, førend nu disse Fremmede tydede dens Mening. Saaledes fik Folkene i Stenderup at vide, hvad der var blevet af de to Drenge, hvorom Sagnet havde fortalt.

At Polakkerne har været i Besiddelse af et særligt indædt religiøst Had ses deraf, at deres Forfølgelser navnlig gik ud over Præsterne. Rhode fortæller i sin Haderslev Amts Beskrivelse, at der i 1658 og 59 døde 28 Præster i Haderslev Amt. Og Grunden til dette usædvanligt store Antal Dødsfald blandt Præsterne var den, at de af Polakkerne enten blev helt ihjelslagne eller pinte og mishandlede i den Grad, at de ofte døde kort efter som Følge

af disse Mishandlinger. Og en Ulykke kommer sjælden alene. I Følge med Krigens Rædsler og Raaheder kom der smitsomme Sygdomme, der bortrev mange af dem, som Fjenden levnede. Rhode fortæller følgende Grusomheder om Polakkernes Opførsel:

Præsten i Gammel Haderslev, Martin Højer, gik al Kjødets Gang i det fatale Aar 1659. Jordens Afskum, Polakkerne, plyndrede endog hans Lig.

Moltrup Præst, Hr. Jens, fik Besøg af de ugudelige Polakker 1659, de jog ham ud og afbrændte Præstegaarden og alt, hvad han ejede.

Vedsted Sogn: Gert Wilhelmi døde i Haderslev det fatale Aar 1659. Efter at Polakkerne havde tyrannisk mishandlet og udplyndret ham, bandt de ham bag i en Hesterumpe og førte ham med sig.

Maugstrup Sogn: Peter Wandel havde 1659 Besøg af de Polske, de klædte ham af, saa han med Hustru maatte fly halvnøgen til Haderslev, og der døde de begge.

Andreas Petersen i Rødding og Jørgen Tørning i Skodborg blev begge ihjelslagne i Rødding Skov af de tyranniske Polakker.

Mag. Andres Lautrup led i denne Krigstid meget og døde samme Aar. — Jonas Schnell i Agerskov blev slæbt bort fra Alteret i Kirken midt under Altergangen og ført til Løgum Kloster, hvor han døde.

Provst Klyne i Højrup døde 1658 under Polakkernes Tyranni. — Som man ser, døde der mange Præster, og talrige Præstegaarde blev afbrændte.

Saa det saaledes ud for Præsterne, hvorledes stod det da til med den øvrige Befolkning? Det maa siges, at de Ulykker, som Polakkernes Ophold her medførte, med Und-

tagelse af den sorte Død er de største, der nogensinde er gaaede hen over vort Fædreland. Man faar en Forestilling om disse to Ulykkers Rækkevidde, naar man sammenligner Befolkningens Størrelse før og efter den Tid, de gik hen over Landet. Paa Valdemarernes Tid var Landbefolkningen i Danmark meget talrig. Men saa kom først den sorte Død og hærgede Befolkningen, saa næppe de blev tilbage, som kunde give Efterverdenen Oplysning om denne Landsulykke. Og da Folket atter saa nogenlunde var kommet til Kræfter igjen, faldt Polakkerne ind i Landet, og disse og de med dem følgende Sygdomme svækkede og formindskede Befolkningen i den Grad, at de faa, der var tilbage, havde nok at gjøre med at skaffe sig selve Livsopholdet. Og hvorledes saa Landet ikke ud. De fleste Huse var afbrændte og Resten tomme, ingen Besætninger, intet Saakorn. Der gik lange Tider, førend Bonden atter kom til Kræfter igjen.

Den Del af Tiendeprotokollen for Agerskov Sogn, der omfatter Aarene 1594—1696, er endnu vel bevaret. Ved at gjennemgaa den faar man et godt Begreb om Tilstanden. Fra 1658—1661 blev der ingen Kvægtiende ydet. 1661 er to Tredjedele af Tiendeyderne borte og af den tiloversblevne Tredjedel er Halvdelen nye Navne. I Byen Gestrup (Agerskov Sogn) var der omkring 1620 23 Tiendeydere med et Opdræt paa 125 Kalve og 120 Svin, medens der 1661 kun var 8 Tiendeydere med 37 Kalve og ingen Svin. Af de 8 Tiendeydere er der kun fire tilbage af dem, hvis Navne stod paa Listen 1658. — I Agerskov, Galsted og Rangstrup var Tilstandene ikke bedre. Gammelskov, der før Polakkernes Ankomst havde tre Gaarde, er nu øde og Faarhus ligeledes. Langelund

gik fra fire Gaarde ned til en, og Mellerup fra fem Gaarde til to. Derimod holdt Bovlund og Vellerup sig nogenlunde.

Som man ser, kan de Ulykker, som Polakkernes Ophold her medførte, godt maale sig med dem, den sorte Død bragte. Baade Pesten og Polakkerne gjorde alt muligt for at affolke og ødelægge Landet. Efter Polakkernes Bortrejse forfaldt mange Byer — foruden dem, som de under deres Ophold her havde ødelagt — og nedbrødes, mange for aldrig mere at rejse sig. Men værre var det med Skovene, der blev ødelagte eller afbrændte, hvorved der gik uhyre Værdier tabt. Særlig gik det ud over de store Skove paa Højderyggen, der blev saa godt som totalt ødelagte, saa kun Stednavne og spredte Skovrester staar tilbage som Minde om de forsvundne Skove. — Agre tilgroede med Lyng findes endnu paa Hederne og minder om, at her i Fortiden har været dyrkede Marker. Den Kultur, der da fandtes, maa have været betydelig, thi de forskjellige Byers Kreatur- og Svinebesætninger har endnu ikke naaet det Standpunkt, de stod paa før 1624. — Det turde efter ovenstaaende være klart, at disse Begivenheder efter de tarvelige Efterretninger, som findes herovre, ikke kan males med for stærke Farver.

Spørgsmaalet: „Hvorfor har ingen endnu givet en Skildring af Polakkernes Ophold i Sønderjylland, da denne Begivenhed dog har haft en saa gjennemgribende Betydning“, ligger nært. Mærkeligt er det, at de her foreliggende Begivenheder, hverken er blevne behandlede af ældre eller nyere Historikere. Har Begivenhederne i Kjøbenhavn og selve Danmark da i den Grad lagt Beslag paa de danske

Historieskriveres Opmærksomhed, at Sønderjylland helt er bleven glemt?

Maatte disse maaske noget dristige Spørgsmaal føre til, at de her løseligt omtalte Begivenheder blev underkastede et nøjere Studium!

Iver Ottesøn og Hr. Buske.

En Vise fra Middelalderen, meddelt af Axel Olrik.

Den efterfølgende Folkevise findes i en dansk Adelsfrøkens (Dorothea Thotts) Visebog fra 17de Aarh.; den maa være bleven til i Middelalderen og fortæller sikkert om en virkelig Tildragelse. Visen har aldrig før været trykt; og naar den nu for første Gang udgives i et sønderjysk Tidsskrift, er det fordi Personer og Indhold ved nærmere Granskning viser sig at høre herhen.

Hr. Iver og Hr. Buske de var Stalbrødre baade,
— (I haver Tak, Iver Hr. Ottesøn!)
og de trætte om deres fædrene Skov.
— (I giver os Volden over Skoven.)

„Hør du, Hr. Iver, hvad jeg siger dig:
vilt du idag faa Mad med mig?“

„Fuldvel vilde jeg faa Mad med dig,
vidste jeg, du vilde ikke svige mig.“

„Og hvor skulde Græs paa Jorden gro,
naar Broder vil ikke hin anden tro!“

„Skal jeg da tro paa dine Ord,
saa vil jeg gaa med dig til Bord.“

Den første Ret paa Bordet kom,
og det var Bolt og haarden Jærn.

Liden Kirsten og hun over Bordet tren,
og hun spændte Bolt over sin Broders Ben.

„Hør du, liden Kirsten, kær Søster min,
hvi spænder du Bolt om din Broders Ben?“

„Jeg skal jo gøre efter Hr. Buskes Begær,
om han skal være min Hjærtenskær.“

„Jeg beder dig, Hr. Buske, for Ære din:
du lad mig give bort Sjælegaver min’.

Min Moder giver jeg baade Hus og Jord,
hun bærer for mig den Sorrig saa stor.

Min Broder giver jeg baade Saddel og Hest,
han bær for mig den Sorrig allermest.

Min Søster vil jeg slet intet giv’,
hun haver forraadt mit unge Liv.

Hr. Buske giver jeg mit gode Sværd,
saa Mænd, han er det fuldvel værd!“

Hr. Iver og han sit Sværd uddrog,
— (I haver Tak, Iver Hr. Ottesøn!)
Hr. Buskes Hoved han af hannem hug.
— (I giver os Volden over Skoven.)

Visens Handling behøver ikke lang Forklaring. Iver Ottesøn og Buske fremføres som „Stalbrødre“ ɔ: svorne Brødre, og vi hører snart, at deres Forhold nærmere bestemt er Svogerskab. De er i Trætte om Arvens Deling — om „deres fædrene Skov“; Hr. Buske lokker Hr. Iver til sig med venlige Ord for saa at fange ham ved Svig. Iver skaffer sig ved List Betænkningstid, naar at gribe sit Sværd og fælder Buske. Omkvædet i Visen, der skal synges for hvert Vers, bringer Hr. Iver Tak for hans Daad, der har sikret hans Efterkommere at nyde den fra Fædrene arvede Ejendom, at have „Skoven“ i deres „Vold“.

Om de to Personer kan vi til en Begyndelse kun sige én Ting: den ene var dansk, og den anden var tysk. Selve

deres Navn røber dem. At Iver er et ægte dansk Navn, véd alle dette Tidsskrifts Læsere, saa gammelt som Lodbroksønnernes Dage og endnu ældre, og bevaret ned til vor Tid i Sønderjylland og flere Steder. Og Navnet taler meget tydelig om sin Bærers Danskhed; ti det kendes slet ikke uden paa dansk Grund *).

Buske er lige saa sikkert et tysk Navn. Jeg véd aldrig, at nogen dansk er bleven døbt med det. Derimod kan det følges mer end tusend Aar tilbage i Tiden som et udelukkende saksisk Navn; i den holstenske Adel i Middelalderen findes det som Fornavn i en enkelt Slægt, jeg snart skal omtale nærmere.

Visen handler altsaa om en tysk Herremand, der har giftet sig Gods til i Danmark, men ikke vil nøjes med hvad hans Svoger finder rimeligt, men med Troløshed vil tilrane sig mere. Vor Tanke vender sig til Sønderjylland, hvor der med „Kullegreven“ og hans Sønner trængte en Hoben holstenske Adelsmænd ind, der, støttede af de nye Magthavere, tog Luven fra den indfødte Adel ved Giftermaal eller ved store Gaver af ældre Kongegods. Gaar vi til de gamle Aktstykker, og spørger dem om der er kommen nogen Buske ind i Danmark, saa er Svaret: vi kender ikke nogen Buske nogensteds i Danmark undtagen en Buske von Westensee i Sønderjylland i Aarene 1344—48. Grev Gerts Sønner havde da faaet Landet overdraget som Pant af Hertug Valdemar, og de fortsatte deres Faders

*) Naar Iver bærer Tilnavnet Ottesøn, passer det godt nok til hans Danskhed; Ottar og Otte er gamle danske Navne, kendte i mange Egne og hyppigst brugte i Sønderjylland. Men det vidner ikke saa afgørende om sin Ejers Danskhed, da det ogsaa findes i Tysk. Det var f. Eks. almindeligt i den holstenske Adel.

Arbejde paa at gøre det holstensk; blandt deres betroede Mænd træffer vi denne Buske von Westensee. Hans Slægt havde hjemme paa en Røverborg i det nordlige Holsten, i Westensee Sogn mellem Kiel og Rendsborg; den havde svunget sig i Vejret ved at følge Grev Gert paa hans Erobrerbane, og paa denne Tid gjorde Buskes Brødre og Fættere sig kendte ved en Rovlyst og Ustyrlighed, der aldrig lod sig hæmme af givne Løfter; Slægtens Hoved, den ældste Broder Markvard, blev til sidst dræbt af Lybekkerne, der hadede ham inderlig. Buske fandt vistnok ogsaa en pludselig Død midt i sin Manddomsalder og efterlod en spæd eller faaaarig Søn, — hvad der passer til Visens Fortælling om Buskes Død. At vi ikke bagvasker denne Buske ved at tiltro ham det svigefulde Forsøg mod sin Svogers Liv, derfor borger hele Slægtens Historie*).

Hans Modstander, Iver Ottesøn, finder vi ikke i samtidige Aktstykker; men det er jo ogsaa saa forsvindende lidt, vi véd om de dansksindede Adelsmænd omkring paa sønderjyske Gaarde i denne Tid. Derimod kan vi ad en anden Vej finde Spor af Hr. Ivers og Hr. Buskes Trætte. I den danske Konges Klageskrift mod de holstenske Grever (Aar 1409) for deres og deres Tilhængeres Fremfærd mod hans Venner føres der Kæremaal over Fru Anna Ahlefeld og de andre paa Søgaard, at de har frataget Kongens Mand Jep Iversøn hans rette Arvegods paa Als og i Sundeved og fremfor alt Gaarden Holbæk, og at de med Vold har forholdt ham hans Skov og skadet ham for 100 Mark

*) Herom kan læses nærmere i „Danmarks gamle Folkeviser“, 6. Bind, hvor Iver Ottesøns Vise bliver trykt som Nr. 328. Om holstenske Adelsmænds Indvandring findes en Afhandling af Velschow i „Nyt historisk Tidsskrift“, 2. Bd., S. 259.

og deromkring ved at hugge den for stærkt; endvidere har „de paa Søgaard“ fraranet hans Søster 24 Øksne, 7 sadlede Heste, en Sum i rede Penge osv.

En Trætte om en Skov føres altsaa o. 1350 mellem Buske og Iver, og 50 Aar senere trættes Ahlefelderne med en Hr. Ivers Børn om en Skov. Der er her en ganske mærkelig Omstændighed, som synes at vise, at det er samme Hr. Iver og samme Skov, der begge Gange tales om. Der er en nær Forbindelse mellem Ahlefelderne og den Buske Westensee, vi før omtalte: Fru Anna paa Søgaard var Enke efter Klavs Ahlefeld, hvem hun havde bragt Søgaard i Medgift, og Klavs var Søn af Bent Ahlefeld, der i 1354 var Formynder for Buskes unge Søn Hartwig Westensee og hjalp ham til Mandeboden for hans Farbroder; Bent Ahlefeld har sikkert været Westenseernes Svoger eller anden nære Familie. Da senere Hartwig Westensee døde som den sidste Mand af sin Slægt, kom Godset Westensee i Holsten til Ahlefelderne paa Søgaard. Altsaa: i Visen trættes Hr. Buske og Hr. Iver om en Skov, i Klageskriftet 1409 trættes Buske Westensees Arvinger og Hr. Ivers Arvinger om en Skov; der er da al Sandsynlighed for, at det er den samme. Ahlefelderne har da arvet Hr. Buskes tvivlsomme Fordring paa Iver Ottesøns „fædrene Skov“, og de har nu — som det ses af Klageskriftet — støttede af Grevernes Besætning paa Sønderborg, først tilvendt sig Skoven og dernæst fordrevet Hr. Ivers Søn fra selve hans Gaard.

Jep Iversøns arvede Gaard, Holbæk i Adsbøl Sogn, Sundeved, har da ogsaa været Iver Ottesøns Bolig. Hans „fædrene Skov“, som Striden gjaldt om og som Ahlefelderne tilranede sig, har snarest været de store Skove

nærved Holbæk og Adsbøl, hvor de nye Ejere senere byggede Graasten.

Denne Kamp mellem danske og holstensksindede Adelsmænd, som vi kender fra Dronning Margretes og Erik af Pommerns Tid (se Sønderj. Aarb. 1889, S. 4 og 1891, S. 39), viser sig nu at være Fortsættelse af lignende Tvist i Kong Valdemars og Kullegrevens Dage.

Dette har Interesse langt ud over den enkelte Egns Historie: Forud for den Tid, hvor de dansksindede Herremænd er ved at ligge under i Fejden, under Trykket af de nye Magthavere, aabner Visen os Indblik i en Tid, hvor de baade kunde gøre Modstand og vinde Sejre, — og hvor Sejren kunde besynges i Viser paa det danske Tungemaal. — Ogsaa fra denne Side er Iver Ottesøns Vise af stor Interesse. Vi modtager med Glæde ethvert Bidrag til den rige danske Visesangs Historie; og et helt Fund er det, naar vi en sjælden Gang faar at vide, hvor og af hvem én blandt vore Hundreder af Folkeviser er digtede. Denne Vise er digtet til Ære for Hr. Iver paa Holbækgaard i Sundeved, og den er digtet i hans Børns Navn: „I haver Tak, Iver Ottesøn, I giver os Volden over Skoven!“ Den er Sønderjyllands, Sundeveds, Visebidrag fra en Tid, der var rig paa Sang i alle Danmarks Egne; Niels Ebbesøns Vise, Hr. Bugges paa Hald, og flere hører jo denne Tid til. Sangernes Yndlingsæmne er den djærve og dristige Ridderdaad; og Iver Ottesøns Vise er deri et ægte Barn af sin Tid. Men dette udelukker ikke den nationale Sejrsfølelse; ogsaa Niels Ebbesøn er i Visesangen baade Folkets og den personlige Uafhængigheds Forkæmper. Og her i vor Vise staar der bag Hr. Iver og hans Børn hele Flokken af Venner og Frænder, der gentager Visens

jublende Omkvæd og føler Daaden som sin; Aarhundreder igennem har et Kor af danske Stemmer gentaget Sejrssangen:

„I haver Tak, Iver Ottesøn,
I giver os Volden over Skoven!“

Jens Lauritzen Skau.

Af N. J. Ravn.

Den Gaard i Sommersted, to Mil nordvest for Haderslev, hvorpaa J. L. Skau fødtes, levede og døde, har i halvfjerde Hundrede Aar været i hans Families Besiddelse; den er stadig gaaet i Arv i lige Linie og ejes for Tiden af hans yngste Søns Datter. 1821 brændte Sommersted Præstegaard og med den Kirkebøgerne, hvorved et nødvendigt Materiale til det Ældre af Slægtens Historie er gaaet tabt. De historiske Efterretninger om denne Familie kan derfor kun føres tilbage til Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Paa den Tid og omtrent til 1670 ejedes den ret anselige Gaard i Sommersted af en Mand ved Navn Lauritz Nielsen. — Han var en anset og efter de Tider rig Mand; thi — som det fortælles — „han holdt tolv store Køer foruden Stude og en Mængde Ungkvæg.“ Lauritz Nielsen skulde imidlertid snart prøve Lykkens Omskiftelighed. Kong Christian den Fjerdes Deltagelse i Trediveaarskrigen og Tabet af Slaget ved Lutter am Barenberg 27. Aug. 1627 var Signalet for de kejserlige Tropper til at falde ind i Hertugdømmerne og Jylland, hvor de plyndrede, myrdede, skjændte og brændte. Kjøbstæderne maatte ved hver ny Besættelse betale „Brandskat“ og vare saa fri for Plyndring. Med Landdistrikterne gjordes der i Reglen ingen Omstændigheder; man bortslæbte Alt, hvad man kunde overkomme

og lod saa meget ofte Ilden besørge Ødelæggelsesværket paa Bygningerne, og hvad der blev tilbage. Lidt anderledes gik det i Sommersted. Hovedkvarteret var paa den nærliggende Kongsgaard, Refsø, og Egnen stærkt belagt med Indkvartering. Derfor lagde Fjenden ikke an paa ligefrem Plyndring, endnu mindre paa at brænde af, men desto mere paa Udpresninger. Lauritz Nielsen gaves Valget mellem at aflevere sin Kvægbesætning eller at betale tolv Dukater. Han valgte det sidste; men fjorten Dage efter stilledes der den Fordring til ham at udlevere den halve Besætning eller at betale en Afløsningssum derfor af samme Størrelse, som den foregaaende. Han indsaa nu, at han om føje Tid vilde være fuldstændig udplyndret og ødelagt. Han lod derfor Fjenden tage den halve Besætning, solgte den anden Halvdel tilligemed alt rørligt Gods, hvad han kunde sælge, pakkede sine Kostbarheder, navnlig en stor Mængde Sølvtøj, ned i en stor Kiste, som han begrov i Laden, og flyttede saa med sin Familie til Haderslev, overladende Gaardens Bestyrelse til en Tjenestepige. Efter otte Dages Forløb sneg han sig ved Nattetide hjem og fandt efter Omstændighederne alt vel, nemlig Kisten urørt. Fjorten Dage efter gjentog han samme Udflugt, men da var Kisten tom: Pigen havde røbet Skjulestedet for Soldaterne. Men ikke nok hermed. Skildvagterne omkring i Byen havde opdaget den natlige Vandrer. Flere Soldater satte efter ham under hans Løb fra Byen tilbage til Haderslev. Paa Sommersted Kirkegaard vare Forfølgerne ham saa nær, at han inden et Par Minutters Forløb vilde være indhentet og i sine Bødlers Vold. Da det altsaa gjaldt Liv eller Død, vovede han i den mørke Nat det Fortvivlelsens Spring at sætte over den aabne 6—7

Alen brede Brønd paa Kirkegaarden. Springet lykkedes; men den nærmeste Forfølger faldt i Brønden. Medens Krigsmændene fiskede efter deres i Vandet faldne Kammerat, begav Lauritz Nielsen sig tilbage til sin Familie i Haderslev. Efter Fredsslutningen 1629 tog Lauritz Nielsen med tungt Hjerte og brudt Mod paany sin Gaard i Besiddelse. Skatterestancer nødte ham til at sælge Halvdelen af Gaardens Marker.

Lauritz Nielsens Datterdatter blev gift med en Mand ved Navn Mikkel, som var født paa en Gaard ved Refsø Skov, hvorfor han blev kaldet Mikkel Skov. — Jens Lauritzen optog dette Navn som Familie- eller Stamnavn; men man kender ikke Grunden til, at han skrev Skau, istedetfor Skov. Mikkel Skov havde heller ingen Sønner, og Gaarden gik derpaa over til en Datter, Anna Sabine, som blev gift med Peter Frederiksen fra Slaugaard, en Parcelgaard fra Refsø. Peter Frederiksen ejede Gaarden fra 1720—1750. Sin Arvepart fra Slaugaard fik han ikke udbetalt i Penge, men i Jord, thi han var „en flink Landmand, men forstod derimod ikke den Kunst at gjemme og holde paa Penge“, nemlig to store og gode Marker nord for Sommersted, som endnu høre til Gaarden.

Peter Frederiksen besad uhyre Legemskræfter. En Aften traf han en af sine Karle i Kroen, svirende og i Begreb med at lade sig hverve til Soldat; rolig og stille hivede han ham over Bordet og bar ham hjem i den venstre Arm, medens han maatte værge sig med den højre mod Hververen og hans Medhjælpere. Et Par Gange om Aaret viste han ogsaa sin Styrke i den nordiske Skik at drikke. Forøvrigt var han en flittig og dygtig Landmand; han var, saa vidt man ved, den første i Nordslesvig, som

opdagede de heldige Virkninger af Mergling. Hans Søn, Lauritz Petersen, overtog Gaarden ved Faderens Død 1750. Han var en rolig og sindig Mand, som nød megen Agtelse i sin Kreds; han døde af en smitsom Sygdom 1805.

Hans Søn, Jens Lauritzen Skau, er født paa Fædrenegaarden i Sommersted den 28. August 1795 og var altsaa kun ti Aar gammel, da Faderen døde. Den velvise Øvrighed bortforpagtede Gaarden, solgte Besætning og Bohave samt en smuk Skov og en Del af Jorderne for — som det hed — at betale en Gjæld af — 320 Rdlr. Den unge Skau, en livlig, opvakt og lærelysten Dreng, kom i Huset hos Degnefolkene i Jægerup, som han var beslægtet med. Degnen, Eskild Lund, havde ikke seminaristisk Dannelse, men var et lyst Hoved og havde paa egen Haand forstaaet at erhverve sig en ikke ringe Mængde Kundskaber. Hans Kone, en Datter af Pastor Vedel i Maugstrup, var en huslig og dannet Kvinde. Den Første satte Myndlingen grundig ind i Regnekunsten og hvad der til den Tid var gjældende Lov og Ret samt lærte ham med Klarhed at fremstille sine Tanker skriftlig uden grammatikalske Fejl; den Sidste høvlede de fremstaaende skarpe Kanter af ham, gav ham Smag for Livets ædlere Nydelser og bibragte ham en vis Lethed og Sikkerhed i at bevæge sig blandt Mennesker i de forskellige Samfundsklasser. Efter sin Konfirmation kom han i Huset hos en Morbroder i Sommersted og overtog derpaa kun nitten Aar gammel, sin Fædrenegaard. Strax efter giftede han sig med Pigen Bodil Kirstine Ravn fra Barsbøl, en ædel Kvinde, som gjennem et langt Liv trofast fulgte ham i Lyst og i Nød og ikke sjældent holdt ham oppe, naar Modgangsbølgerne gik højt, og den stærke Mand begyndte at vakle. Inden

sit fyldte tyvende Aar udnævntes han til Sognefoged og beklædte denne Stilling til sin Død. Stillingen som Sognefoged var indtil Fredsslutningen 1864, men dog især i de Tider, her er Tale om, meget anset og betydningsfuld. Embedsmændene vare Smaakonger, under hvem Sognefogderne stode som Underkonger. Sognefogderne vare et Mellemled mellem Embedsmændene og Befolkningen; de vare det Medium gennem hvilke „Befalingerne“ gik. Paa den anden Side vare de ogsaa efter ringe Lejlighed Folkets fødte Værger og Repræsentanter. De dannede en fra alle Sider stiltiende anerkendt Korporation, vare Organer for hvad der rørte sig i Befolkningen og traadte ikke sjældent sammen for i Fællesskab at formulere og nedlægge Folkets Ønsker for Tronens eller — hvad der næsten var det samme — for Stormands Fod. Denne saa beskedne Rettighed blev af en mere velmenende end klog Styrelse frataget Folket i Halvtredserne.

Skau var i Ordets mest udstrakte Betydning en Hædersmand. Hans hele lange offentlige og private Liv var uden mindste Plet. Selv Klafferen, Misundelsen, politisk Fanatisme vovede ingensinde at drage hans Villies Renhed i Tvivl. Da han dertil var rolig og besindig, oplyst, navnlig i Lov og Ret, hvilket havde meget at sige i et Land, hvor Valdemar Sejers jydske Lov fra Aar 1240 endnu var Grundlov, og hvor Sædvane og Vedtægt saa ofte maatte træde istedetfor positive Retsbestemmelser, saa kan man forstaa, at han nød sine Medborgeres ubegrændsede Tillid, og at han aftvang sine Foresatte Agtelse, uagtet han ofte sagde dem drøje Sandheder og med Fasthed hævdede, hvad der var Ret. Øvrigheden skrev kun Tydsk til Sognefogderne og overlod saa til disse at oversætte Skrivelserne paa

Dansk for Beboerne. Med dette Arbejde var Skau gjerne beskjæftiget i Aftentimerne, og den rolige Mand kunde da undertiden fare op og udbryde: „det er haardt at skulle slide i dette tydske Kram, Øvrigheden er dog til for Folkets Skyld, men den betragter nok Folket for at være til for dens Skyld.“

Skau har en væsentlig Andel i, at Naturaltienden i Haderslev Amt afløstes af en fast aarlig Ydelse i rent Korn; det er det ejendommelige ved denne Afløsning, at den foregik sognevis og ikke for hver enkelt Ejendom for sig. Skau gav sig ikke meget af med Politiken. Efter at have hørt sin ældste Søn under Tusinders Bifaldsraab holde sin berømte Tale paa Skamlingsbanken den 18. Maj 1843, trak han sig tilbage for denne som politisk Leder. Han hørte til de 25 Mænd — almindelig kaldet „den faste Stok“ — som stiftede „den slesvigske Forening“.

Da Christian den Ottende efter Udstedelsen af det berygtede Sprogpatent af 29. Marts 1844 paa en Rejse ogsaa gjæstede Haderslev, bleve Amtets Sognefogder „tilsagte“ til at møde paa Amtshuset for at forestilles for Kongen. En tydsksindet Sognefoged, som gjerne vilde gøre sine Hoser grønne, greb da Lejligheden til at takke Kongen for Patentet. Dette var Skau for meget. Han traadte hen for Kongen og udtalte med høj Stemme de alvorlige Ord: „Deres Majestæt maa dog vide, at vi Andre ere af en anden Mening.“ En Bifaldsmumlen fra Sognefogderne bekræftede tilfulde Sandheden af Skaus Ord. Kongen studsede og følte sig aabenbart ilde berørt over den Vending, Sammenkomsten med Sognefogderne havde taget. Der var opstaaet en skurrende Dissonants og en saadan egnede sig jo ikke til at sendes „til Erklæring“; thi ellers var

den ganske vist bleven det. Kongen søgte nu at berolige Sognefogderne og at forklare Foranledningen til Sprogpatentet; men hans smidige Veltalenhed gjorde intet Indtryk paa dem: de havde tabt Tilliden til deres Konge.

I Aaret 1844, havde Skau været Sognefoged i fem og tyve Aar. I den Anledning foreslog Husfoged Fries — en dansksindet Mand — Amtmand Johannsen at indstille Skau til Dannebrogsmand. Hertil var Amtmanden meget villig, forudsat at Fries ogsaa vilde foreslaa den Sognefoged, som havde takket for Sprogpatentet, til Dannebrogsmand. Dette nægtede Fries, og Skau blev derfor først hædret med Dannebrogskorset i Halvtredserne under Amtmand Stockfleth. Sommersted Sognemænd hædrede derimod Jubilaren ved at overrække ham en smuk Sølvpokal.

Aarene 1843—48 vare for Skau rige paa Glæde og Sorg. Paa den ene Side kunde Faderhjertet kun glæde sig over den Glands, hans ældste Søn Lauritz spredte over Navnet Skau, paa den anden kunde han ikke skjule for sig selv, at Sønnens resolute og kjække Handlinger let kunde føre til et mangeaarigt Statsfangenskab eller til Landsforvisning, især da hans mægtige Fjender sandsynligvis ogsaa maatte blive hans eventuelle Dommere. Vi skulle her kun minde om Lauritz Skaus Brev af 1. Juni 1844 til Kongen. Lauritz Skau tilkommer ikke udelukkende Æren for dette Brev; men maa dele den med flere nordslesvigske Mænd, som vidnefast havde lovet for en eventuel Domstol at ville vedkjende sig at have brugt de enkelte skarpe Ytringer i Brevet.

Krigsaarene 1848—50 vare Sorgens Aar for den ikke længere unge Mand. Hans ældste Søn maatte flygte, tvende andre satte man — ikke for hvad de havde forbrudt, men

for hvad de muligen maatte faa i Sinde at forbryde — gjentagne Gange i Tyvehullerne i Haderslev, selv fik han Stuearrest og officiel Meddelelse om, at hans Gaard vilde blive afbrændt, hvis en for Slesvigholstenerne saa ulykkelig Affære, som den i Stepping, maatte gjentage sig i Nærheden af Sommersted. Desuden blev han fortrædiget af de tysksindede i Sognet. Efter Fredsslutningen 1850 oprandt der lykkeligere Tider for Skau. Den ældste Søn, Lauritz, stod paa sin Berømmelses Tinde; de andre tre kom snart i selvstændige Stillinger og gjorde Navnet Skau Ære. De nye Myndigheder forstode at vurdere Skau, og Amtmand Stockfleth skaffede ham, som allerede anført, Sølvkorset og udbrød engang til en af Sønnerne under et Møde af det nylig indstiftede Amtsraad, da en vanskelig Sag var til Forhandling, som man ikke kunde hitte ud af: „havde vi blot haft deres Fader, han havde ganske bestemt vidst Besked, thi han har stedse været vort levende Lexikon.“ 1856 afstod han Gaarden til sin yngste Søn, men vedblev at bo paa den og at være Sognefoged til sin Død.

Skau var som sine tvende nærmeste Fædre og som sine Sønner, en høj, rank og smuk Mand. Han var en skarp Iagttager, en dyb, indadvendt, reflekterende Natur, med en meget levende Rets- og Æresfølelse; han var alvorlig, men ikke tungsindig eller lunefuld. At han opdrog sine Sønner strengt, vide vi andet Steds fra. Han var i saa Henseende et Barn af sin Tid. I 1861 mistede han sin Kone. Dette Slag var den gamle Mand for stærkt, omtrent to Aar derefter, 2. Januar 1863, fulgte han hende i Graven.

N. J. Ravn.

Forfatteren af omstaaende Levnetstegning, Nis Jensen Ravn, blev født paa Lyksgaard i Sjølund, Vejstrup Sogn, Haderslev Amt, den 23. Maj 1828. Hans Fader, Jørgen Jørgensen Ravn, fødtes paa den fra Mejborg's „gamle danske Hjem“ bekjendte „Plankegaard“ i Vejstruprød 1803. Da han var én af de yngste Sønner, og Forældrene døde tidlig, kom han fra Hjemmet som Dreng, blev opdraget i Hejls hos Johannes Petersen (Broksnitter) og konfirmeret i Jægerup. 1826 blev han gift med Bodil Kjestine Skaarup paa Lyksgaard i Sjølund og overtog denne Gaard. — I en ung Alder blev han Sandemand, var med i Skamlingsbankeselskabet, i hvis Bestyrelse han sad i mange Aar, og var ligeledes med i den slesvigske Forening. Som Sandemand blev han indkaldt til Amtmanden i Haderslev og foreholdt det urigtige i, at han lod sine Sønner komme paa Rødding Højskole, men Formaningen bed ikke paa ham. Han blev Dannebrogsmand 1869 og døde 1878. — Nis Jensen Ravn gik til sin Konfirmation i Sogneskolen, men fik dog et Par Sommerhalvaar lidt Privatundervisning paa Kristiansfeldt. Derefter var han Karl hos Faderen et Par Aar, tog saa til Kjøbenhavn og fik først Præliminæreksamen og derefter Dyrlægeeksamen. Det sidste Krigsaar gjorde han med og var efter Krigen Dyrlæge ved Dragonregimentet i Aarhus. Denne Virksomhed tiltalte ham imidlertid ikke, og da han var bleven forlovet med Hanna Christine Lund i Sjølund, giftede de sig 1852 og overtog hendes gamle Selvejendomsgaard i Sjølund. Her var en vid Mark for hans Virksomhed, og han tog fat med megen Energi og Dygtighed paa Jordens Mærgling og Dræning, fik de adskildte Marker samlede ved Magelæg, Kjøb og Salg, og opbyggede Gaarden. — Samtidig tog han ivrig Del i det kommunale og offentlige Liv og gjennemgik den sædvanlige Skala af kommunale Tillidshverv.

1870—78 var han Medlem af Landstinget, blev valgt som Mellemparti's Mand, og da dette gik i Stykker, tilhørte han nærmest et venstre Centrum.

Han var Landvæsenskommissær fra 1867 til 1873 og atter fra 1886 til sin Død. — Skattekommissær ved begge Ekstra-Skatterne efter Krigen. Under Forhandlingerne om Valgmenighedsloven og den stærke Agitation i den Anledning, tog han varmt og ivrigt Del i Arbejdet for den. Fra Midten af Halvtredserne indtil 1864 skriver mange Artikler i „Dannevirke“ sig fra hans Haand, og indtil 1870 vedblev han jævnlig at skrive i „Fædrelandet“, og særlig under Indkorporationstiden fik flere af hans Artikler vidererækkende Følger. Han var en af Stifterne af saa vel Haderslev Amts som Kolding Herreds Landboforening, ligesom af Skytteforeninger, Sygekasser o. a. l. — Som han ved Fødsel, ved Giftermaal og som Gaardejer var nøje knyttet til gamle Familjer og Forhold i Sønderjylland, saa interesserede han sig meget levende for disse, og arbejdede nogle Aar paa Levnedsskildringer af betydelige sønderjydske Bønder. Men Indførelsen af Stamnavne, Kirkebøgernes Kortfattethed og ringe Rækkevidde (de gaa kun sjælden over et Par Hundrede Aar tilbage), og den ringe Interesse hos mange for Fædrenes Minde lagde ham uovervindelige Hindringer i Vejen, og han klagede ofte bittert over, at naar det kom højt, vidste en Mand Navnet paa sin Bedstefader, men saa heller ikke mere. Man manglede Forstaaelsen af, at den Slægt, som hædrer sine Fædre, hædrer sig selv. C. R.

Allerunderdanigst Fremstilling af nogle Iagttagelser paa en Reise gjennem det østlige Slesvig. *)

Dels ved Deres Majestæts Allerhøieste Understøttelse, dels ved en lignende Pengehjælp fra min høie og hæderlige Velynder, Finansministeren Grev Moltke, blev det mig muligt ikke alene at dække Udgifterne ved min theologiske Examen, men ogsaa at foretage en Reise over Kiel gjennem det østlige Slesvig, hvilket jeg længe havde ønsket, men ved mine trange Kaar var afholdt fra. De Iagttagelser, jeg har gjort paa denne Reise, vover jeg herved i dybeste Underdanighed at forelægge for Deres Majestæt, og jeg tilføier kun den allerunderdanigste Bøn i denne Henseende, at Deres Majestæt deri ikke vil se nogen Anmasselse eller overdreven Selvtillid fra min Side, men blot en oprigtig Stræben efter at udbrede Lys over mit kjære Fædrelands Forhold, saavidt mine svage Kræfter række. Vel er min Person kun ringe og mine Evner just ikke store, men den Ære har jeg endnu hidtildags forsvaret, at man aldrig har grebet mig i nogen Usandhed, og derfor have mine Ord

*) Sammenlign „Nis Hanssen: Allerunderdanigst Indberetning til Hans Majestæt Kongen angaaende Sprogforholdene i Slesvig“, „Sønd. Aarb.“ 1889, S. 297, og „Nis Hanssen Bondesøn“, samme Bind, S. 311.

havt den Vægt, som Sandheden kunde give dem. Saaledes skal jeg ogsaa i det Følgende holde mig strængt til Sandheden, og haaber derfor, at Deres Majestæt ikke vil anse denne min frimodige Fremstilling af det, jeg har seet og hørt, med Unaade.

Kiel.

I Mai Maaned sidstleden reiste jeg med det nye Dampskib til Kiel. Her opholdt jeg mig nogle Dage for at gjøre mig bekjendt med Tonen og Aanden blandt de Studerende. Den burschenschaftliche Tone er bleven meget nedstemt, og stille Flid er langt mere fremherskende ved det herværende Universitet end for nogle Aar siden. Men til min store Smerte maatte jeg erfare, at en antidansk Aand endnu hersker her baade iblandt Professorerne og Studenterne. Det hører her saa at sige til den gode Tone at betragte Danmark som Udland, og efter hvad jeg hørte af flere Studerendes egen Mund, maa jeg antage, at denne Tone næres og udgaaer fra selve Lærestolene. Det var derfor vist meget at ønske, at hele Skolens Undervisningsvæsen underlagdes een Overbestyrelse, for at en Enheds- og Samdrægtighedsaand kunde gjennemtrænge samme i alle dets Grene. Det vover jeg saa meget mere at fremhæve, som Deres Majestæt allerede har paatænkt en Forandring med Overbestyrelsen for Undervisningsvæsenet i Kongeriget. Senere paa min Reise erfarede jeg, at den unge Professor Mau i Kiel af Deres Majestæt blev hædret med Dannebrogsordenen; jeg tvivler ikke paa, at Hr. Mau har været indstillet til denne Hædersbevisning af sine Foresatte, og at Deres Majestæt har anseet ham værdig dertil, omendskjøndt han endnu hverken som Lærd eller som Lærer har forskaffet sig Navn og Anseelse. Dog

være det langt fra mig at anmasse mig nogen Dom derover, men jeg bør ikke fordølge for Deres Majestæt, at flere tydsksindede Herrer netop hoverede over, at denne unge Mand blev foretrukken de ældre Professorer Flor og Paulsen, der ere lige saa nidkjære i deres Embede, som de ere det kongelige Hus inderlig hengivne. Skulde disse Mænd, som hver i sit Fag have virket til Videnskabens Fremme, vente paa et saadant Hæderstegn, indtil deres Foresatte indstille dem, saa blive de aldrig værdige dertil, eller ogsaa Aanden ved Universitetet maatte blive en ganske anden. Deres Majestæt ville Allernaadigst undskylde denne min private Frimodighed; intet Menneske skal høre den af min Mund. Jeg veed, hvad jeg skylder min Konge, hvis Naade og Tillid er mit Livs højeste Lykke. Det gjorde mig saa inderlig ondt at høre hine Mænd forsmaaede, fordi de sætte deres Ære i at vise Hengivenhed for det danske Kongehus og modarbeide enhver Bestræbelse til Statens Opløsning.

Ekernførde.

Fra Kiel til Ekernførde er Veien, med Undtagelse af det lille Stykke Chaussee ved Stranden, yderlig slet, hvilket desværre kan siges om næsten alle Veie i hele Hertugdømmet Slesvig. Jeg havde hørt Meget om den „Aufregung“, der skulde herske overalt i Slesvig og især i Kjøbstæderne. I Kiel læste jeg en Skrivelse fra en høitstaaende Mand i Deres Majestæts nærmeste Omgivelse til en derværende Embedsmand, og af denne Skrivelses Indhold maatte jeg drage den Slutning, at Deres Majestæt vist tidt maa høre tale om denne „Aufregung“. Lige fra Ekernførde af har jeg derfor nøie givet Agt paa Borgern

e

og Bøndernes Stemning, og jeg kan med Haanden paa Hjertet forsikre, at den eneste „Aufregung“, der finder Sted, er den Utilfredshed, enkelte Embedsmænd vise med de Skridt, Deres Majestæt har gjort til Gunst for den dansktalende Almue i Nordslesvig. I Ekernførde lærte jeg en af Deres Majestæts talentfuldeste Embedsmænd i Medicinalvæsenet at kjende, nemlig Dr. Manicus, Læge ved Pleiehuset. Han fremhævede, at der nu i Ekernførde var et Embede ledigt for en af de nordslesvigske Embedsmænd, der mest modsætte sig Sprogreskriptet af 14. Mai 1840.

Slesvig.

Denne By er Hovedsædet for det eensidig tydsksindede Parti i Hertugdømmerne. Det nylig udkomne efterladte Værk af Lornsen, hvilket unægtelig er skrevet med stort Talent, men desværre med endnu større historisk Eensidighed, ansees her af Mange for et politisk Evangelium, der bringer det glade Budskab om Hertugdømmernes nærforestaaende Adskillelse fra Danmark. Det er af denne Grund letforklarligt, hvorfor netop fra Byen Slesvig en saa energisk Modstand mod Sprogreskriptet udgaaer, thi det indsee de Mænd, der sværme for Staten „Nordelbingen“ saare vel, at Intet vil være dem til mere Hinder end Opretholdelsen af dansk Sprog og Folkelighed i Nordslesvig. Der gives een politisk Sætning, som er den eneste, jeg befatter mig med, og som jeg gjerne helliger mit Livs bedste Virksomhed, den nemlig, at vor lille lykkelige Stat maa blive forskaanet for yderligere Deling og Sønderlemmelse. Er der nu fremtidig Udsigt til denne Sætnings Realisation, saa vil Deres Majestæt bedre end nogen Anden indse Vigtigheden af at gjenindsætte det danske Sprog

i dets naturlige Rettigheder. Jeg indseer tilfulde, at Deres Majestæt vil møde megen Modstand hos mange tydskdannede Embedsmænd, men denne Modstand vil være forbigaaende og snart tabe sig, naar blot ingen tilbagevigende Skridt gjøres. Den Aand, der hersker i Slesvig, og det store Antal af Embedsmænd, der her have deres Virkekreds, gjør det mere end ønskeligt, at Stænderne ikke oftere samles der, hvor de ere udsatte for altfor megen Indvirkning udefra. Dette fremhævede ogsaa flere af de slesvigske Stænderdeputerede, som jeg samtalede med, iblandt andre Nis Lorenzen fra Lilholt, med Tilføiende: at de slesvigske Advokater roste sig af, at Stænderforsamlingen igrunden kun var et Ekko af deres Meninger. Og sammenligner jeg dette Udsagn med Stændertidendens Indhold, maa jeg give Manden Ret. Flensborg vilde være langt mere passende Samlingssted for Stænderne, eller ogsaa Husum, hvor Slottet maa frembyde et passende Lokale. — Paa min Reise fra Slesvig til Flensborg maatte jeg med Smerte iagttage, at det danske Sprog Aar for Aar trænges mere tilbage. Dersom altsaa Deres Majestæt har isinde at sikkre vort smukke Modersmaal dets naturlige Grænser ved noget afgjørende Skridt, saa beder jeg ydmygt, at det maa ske jo før jo heller. De Egne, hvor Almuesproget endnu er en god dansk Dialekt, men Kirke- og Skolesproget derimod tydsk, burde, synes mig, snarest muligt have dansk Kirke- og Skolesprog. Den nuværende Tilstand foraarsager en sørgelig Uvidenhed i de lavere Folkeklasser, hvorom jeg atter paa denne Reise har havt gjentagen Leilighed til at overtyde mig. Jeg traf f. Ex. en fattig Ungdomsven, der havde ægtet en Husmandsdatter fra Ubjerg Sogn, og han fortalte, at han maatte lære sin

Kone „Fader Vor“ paa Dansk, fordi han mærkede, at hun ikke engang forstod denne Bøn paa Tydsk. Og Konen erklærede selv for mig, at hun aldrig havde forstaaet en tydsk Præken, men at hun derimod nok forstod de danske, som hun nu hørte. Der findes ikke ti Mennesker i hele Ubjerg Sogn, der nogenlunde kunne forstaa og tale Tydsk, og dog anmeldte Provsten i Tønder i disse Dage Degne-Embedet i Ubjerg, ligesom for kort Tid siden Præste-Embedet vakant med den simple Bemærkning: „Die Sprache des Unterrichts ist die deutsche.“

Flensborg.

I denne herlige, driftige og velhavende Handelsstad ere de eensidig tydske Tendenser nu overvundne, og man hylder den bestaaende Statsforbindelse. Flensborg kunde maaske blive et overordenlig vigtigt Midtpunkt for den danske Handel, dersom en Jernbane satte Byen i Forbindelse med Havnen ved Husum eller Tønning. At Havnen ved Husum maa være ret god, kan man deraf slutte, at allerede 3 store Vestfarere her ere løbne ind og have udlosset deres kostbare Ladninger. Ialfald kan man her let komme Naturen til Hjælp. Flensborg ligger ret i Hjertet af Staten, trindt omgivet af de frugtbareste Provinser. En Jernbane herfra til Nordsøen vilde derfor, om og ikke strax, saa dog om føie Tid svare Regning, og uberegnelig vilde dens Indflydelse være paa Landets indre industrielle og kommercielle Liv og Udvikling. Direkte kan Deres Majestæt af høiere Hensyn vel ikke understøtte denne Sag med særdeles Kraft, men indirekte kunde Deres Majestæt vist ogsaa gjøre meget derfor. Kommer den store, i den seneste Tid omtalte Dampforbindelse mellem Rusland og Nord-

amerika over England og Danmark istand, da synes Husum og Flensborg at være langt at foretrække for Glückstad og Kiel, fordi Handelsstrømmen over de førstnævnte Byer kom til at gaa lige igjennem Statens Midte. Vor Beliggenhed berettiger os til store Forhaabninger, og jeg vilde ret ønske, at den hidkomne engelske Ingeniør Holmes fra høiere Steder blev opfordret til ogsaa at tage Banelinien mellem Flensborg og Husum samt Havnen ved sidste By i nøiagtigt Øiesyn. Dog hvorfor skulde jeg herom tale vidtløftigere? Deres Majestæt vil have gjennemskuet disse Forhold langt klarere, end jeg formaaer at skildre dem. — Hvad der især har bidraget til Stemningens virkelige Forandring i Flensborg, er det af Bogtrykker Kastrup udgivne, i det Hele velredigerede Blad, som nu ogsaa begynder at vise sin Virkning udenfor Flensborg. Omendskjøndt jeg ikke vil nægte, at dette Blad, ligesom ogsaa „Dannevirke", har optaget mangen Artikel, der hellere maatte være forbleven i Forfatterens Gjemme, saa maa det paa den anden Side tages i Betragtning, at Grænserne for disse Blades Udtalelser ere meget indskrænkede. Det har tidt bedrøvet mig og mange andre Fædrelandsvenner, der ere Deres Majestæt oprigtig hengivne, at de „schleswig-holsteinische" Blade, som næsten paa hver Side præke Statens Opløsning, have saa frie Raaderum, medens de, som bekæmpe denne Retning, indskrænkes i deres Virksomhed paa mange Maader. I femten Maaneder maatte Kastrup vente paa Postforsendelsesret, medens „Kieler Correspondenzblad" og „Itzehoer Ugeblad" forsendtes med Posten over hele Landet. For at Deres Majestæt kan kaste et sikkert Blik ind i Kastrups blide og uskyldige Karakter, hidsætter jeg et Brudstykke af et Brev, jeg forleden mod-

tog fra ham, og hvis Indhold er aldeles privat: „De maa „ikke tro Andet, kjære Hanssen, end at jeg fuldelig paa„skjønner og er Kongen samt enhver Anden, der har bi„draget dertil, taknemlig for det mig Tildelte. Men sæt „Dem i mit Sted med Hensyn til de evige Ubehageligheder „med Niemann. Jeg er i en trykkende Stilling og maa „sætte Penge til ved det, jeg havde gjort mig Haab om „at fortjene lidt ved. Fra Regjeringen i Slesvig er der „blevet mig kommuniceret, at saafremt jeg ikke holdt mig „mit Privilegium efterrettelig, kunde jeg vente, at det blev „taget fra mig. Jeg synes, at Kongen gjerne, uden at „krænke hverken den Ene eller den Anden, kunde give mig „Tilladelse til at udgive et Blad af Indhold som Kieler „Bladet og andre, og ikke indskrænke mig til „Handel „und Gewerbe“ alene, saa vare alle disse Ulemper hævede „og mig givet en friere Haand. Aldrig skulde jeg „misbruge Kongens Naade, og vilde jeg under „Privilegiets øieblikkelige Fortabelse forbinde „mig dertil. Som det nu er, kommer jeg aldrig videre, „og maa om kort Tid opgive det Hele.“ — En anden Gjenstand, der har Krav paa Deres Majestæts Opmærksomhed, er den danske Kirke og dens Gudstjeneste i Flensborg. Jeg besøgte den danske Præst, der ogsaa hører hjemme i Tønder-Egnen, og ledsaget af ham undersøgte jeg Kirken for inden og for uden, fra øverst til nederst. Udvendig er Kirken nu bleven lidt oppudset og seer ret anstændig ud, naar undtages de yderst slette Vinduer, hvorigjennem Blæst, Regn og Sne har fri Passage. Indvendig derimod er Kirken meget forfalden, dog ikke med Hensyn til de kostbare Dele. Uhrværket er godt, men har af Mangel paa Tilsyn ikke været i Gang i lang Tid.

Orgelet behøver blot en lille Reparation og Afpudsning for at være Kirken en sand Prydelse. Altertavlen og Prækestolen ere begge af smukt gammeldags Arbeide. Det er altsaa kun Gulvet og Kirkestolene, der trænge til Hovedreparation, men denne er ogsaa saare nødvendig, da man mange Steder stamper i den bare Jord uden al Brolægning, og mange Stole hænge saa skjæve og se saa brøstfældige ud, at Ingen kan vove at sætte sig derpaa. I et Brev af 3. August sidstleden opfordrer Præsten mig til at tale Kirkens Sag, men jeg vil hellere lade Manden selv tale: „O nu, kjære Ven! en Klagesang. Man har nemlig, som „De veed, her alvorlig fattet den Plan om til en anden „Brug at nedbryde den danske Kirke og at henlægge „Gudstjenesten til Klosterkirken og anbringe Præsten, Gud „veed hvor. Sagen er allerede rykket saa vidt frem, at „Magistratens gunstige Beretning allerede er afgivet i For„aaret, og nu foreligger den til Beretning af den her„værende Geistlighed, hvilken Beretning ingenlunde kan „blive saa gavnlig. Thi efter min Mening er her Spørgs„maalet: skal her holdes dansk Gudstjeneste? og tør man „nedbryde den dertil bestemte Kirke? Min Forstand og „min Følelse siger Nei. At nedbryde Kirken er lige saa „godt som at udtale Dødsdommen over den danske Guds„tjeneste, der desuden har Vanskeligheder nok at kæmpe „med. Thi at forlægge Gudstjenesten til Klosterkirken, „der ligger i en afsides Krog bag Latinskolen og er be„stemt til den tydske Gudstjeneste i Klosteret, kan kun ud„øve en skadelig Indflydelse paa Kirkebesøget. Hospitals„forstanderne ere i deres Ansøgning rigtignok af modsat „Mening. Hvilken behagelig Følelse paa et fremmed Sted „at kunne sige: ogsaa her er for Dig et Gudshus! De

„Tydske have jo i Kjøbenhavn deres Gudshus, og der „tænker vist ingen Danske paa at nedbryde samme. De „har jo selv, kjære Ven, taget Kirken i Øiesyn og vil ind- „rømme, at i det Mindste paa Landet næppe findes en „bedre Kirke, dersom Hospitalsforstanderne ikke havde „ladet den saa skammelig forfalde. Dog den Bygning, „som religiøs Begeistring opførte, har trodset Tidens Tand, „og en lidt efter lidt foretagen Forskjønnelse vilde just ikke „blive saa kostbar. Dog jeg haaber, at vor vise og fromme „Konge ikke vil tillade hint Skridt for at yde Klosteret „en ringe Fordel. Er der Spørgsmaal om, hvilken af de „to Kirker, som Klosteret underholder af sine rige Ind- „tægter, helst maatte nedlægges, saa maatte det være „Klosterkirken; thi den benyttes blot om Sommeren, da „Gudstjenesten om Vinteren holdes i en stor Sal i Klosteret, „og det er desuden i corpus statutorium bestemt, at Kloster- „kirken skulde indrettes til Boliger for Fattige. Kan De „gjøre Noget til Forsvar for denne danske Grænsekirke, „saa vil Gud se ned paa Deres Idræt med Velbehag.“ — Saavidt Præsten. Deres Majestæt vil vist ikke tillade, at dette faste Guds Tempel nedrives. Snarere var det at ønske, at der organiseredes en ordenlig dansk Menighed i Flensborg, saa at der tillige oprettedes en dansk Borger-skole, ved hvilken Kirkens Betjente kunde være Lærere. En Realskole med en dansk Lærer i dansk Sprog, fædre-landsk Historie og Geografi kan ansees for meget ønskelig i en saa folkerig og driftig Handelsstad som Flensborg, men der er sandelig Plads nok til Realskole-Bygningen udenfor Tomten af den danske Kirke.

Bov.

I Bov ved Flensborg besøgte jeg den gamle erfarne Landsbypræst, Pastor Jensen, og han gjentog for mig sin ofte udtalte Beklagelse over de mislige Sprogforhold der i Byen, hvor hver Mand taler Dansk, men Tydsk alene høres i Kirke og Skole. Jeg har i Forening med Præsten oprettet et dansk Almuebibliothek i Sognet, og Bøgerne benyttes flittig. Vi samtalede længe om Folkelærernes vanskelige Stilling i denne By, hvorved jeg stadig saae mine forhen udtalte Anskuelser stadfæstede.

Sundeved.

I dette frugtbare og yndige Landskab, hvor man sporer en almindelig Velstand, opholdt jeg mig i flere Dage iblandt Bønderne. Disse Bønder, som ifjor tolkede for Deres Majestæt deres Taknemlighed for Sprogreskriptet, beklagede, at deres Øvrighed var ligesaa tydsk som hidindtil. I Broager saae jeg hos Provst Stephensen et ret mærkeligt Dokument. Det var nemlig en Ansøgning, underskreven af nogle faa Mænd, der ikke engang alle forstaa Tydsk, om at Menighedens Diakonus maatte tilholdes at præke Tydsk. For at Antallet af de underskrivende Familier maatte synes des større, havde baade Herredsfogden og hans Kone særskilt underskrevet Begjæringen!

Sønderborg.

Her havde Borgerne Hovedet fuldt af et Projekt, der sikkert, ifald det lader sig udføre uden alt for store Bekostninger, vil være til stor Gavn for Byen. De ville nemlig bygge en Bro over det smalle Sund mellem Als og Sundeved. En stor Hindring vil dels Vandets store

Dybde, efter Sigende 40 til 50 Fod, dels den stærke Strømning frembyde. Dog hører jeg til min store Glæde, at min gode Ven, Kaptain Steenstrup, allerede skal have udkastet en Plan til en Flaadebro, og at en sagkyndig Mand er afsendt til at undersøge Sagen paa selve Stedet. — Med Hensyn til Sproget paa Als er desværre Alt ved det Gamle. Embedssproget er aldeles tydsk og alle Bønderne aldeles danske. En væsenlig Forbedring til en bedre Ordning af Sprogforholdene i en anden Retning kan med Tiden udgaa fra Als, naar nemlig det derværende lille Bispedømme udvidedes over hele den Del af Slesvig, der for Fremtiden skal have og beholde dansk Kirke- og Skolesprog. Det gjorde mig ret ondt baade for Manden og for Sproget at høre den fromme og ærværdige Superintendent Callisen i Slesvig ved sit Ukjendskab til det danske Sprog i de danske Kirker gjøre sig latterlig istedetfor ved sin ærværdige Personlighed og sit kristelige Foredrag at opbygge Menigheden. Saaledes hørte jeg selv i Gammel Haderslev Kirke af hans egen Mund iblandt andre fordreiede Udtryk: „Den rette og lefende Tro schal være fragtsomerlig paa chore Cherninger.“ At Andagten ved Sligt forstyrres, er lige saa naturligt, som det er beklageligt, at vore slesvigholstenske Theologer ikke gjøre sig bedre bekjendte med det Sprog, der endnu tales af omtrent 200,000 Mennesker i Hertugdømmet Slesvig.

Aabenraa.

Denne lille smukke og velhavende By har især i den senere Tid tiltaget i Flor og Velstand ved det omfangsrige Skibsbyggeri, som her er fremelsket ved et Par driftige Rhederes og dygtige Skibsbyggeres forenede Bestræbelser.

Omendskjøndt man klagede over, at Bestillinger udenbys fra ikke indløb saa hyppig som før, saa stod dog sex store Handelsskibe under Bygning paa de forskjellige Værfter. De herlige Skove, hvoraf Byen omgives, og den udmærkede Havn ville stedse sikkre Aabenraa en høi Rang blandt vore Søstæder. — Med stor Anstrængelse og betydelige Opofrelser har Professor Flor i Kiel endelig faaet et dansk Ugeblad for Aabenraa sat i Stedet for det excentriske tydske, som her forhen blev udgivet af Kopperholt. Men den nuværende Udgiver af Bladet, Uhrmager Fischer, er en fattig Mand, der uden Deres Majestæts Bistand umulig kan bestaa. Han maa nødvendig have Lov til selv at trykke sit Blad, da Bogtrykkeren, fordi han er den eneste i Byen, opskruer ham Trykkeudgifterne efter Behag. De andre Bladudgivere i Hertugdømmerne have ogsaa for det meste deres eget Trykkeri, hvilket er nødvendigt for Blade, der have et saa ringe Antal af Læsere, som et lille Lokalblad kan vente at have. Jeg vil meddele, hvad Fischer i et nylig fra ham modtaget Brev ytrer om sin Stilling som Bladudgiver: „Hvad mine egne Anliggender angaaer, „da kan jeg ikke Andet end ønske mig et eget Trykkeri, „hvorved jeg efter et temmelig sikkert Overslag vilde spare „et hundrede Daler Courant om Aaret. Bogtrykkeren har „i de halvandet Aar, jeg udgiver Bladet, faaet eller skal „have ellevehundrede Mark Courant for sit i Sandhed „magelige og let udførte Arbeide, og naar jeg regner Alt „til Alt, saa er mit Facit, at jeg er kommen tohundrede „Mark i Gjæld. Regningerne ligge specificerede for mig, „og jeg kunde gjerne meddele Dem samme, hvis jeg ei „frygtede for, at De skulde miskjende min Adfærd og kjede „Dem ved de idelige Jeremiader. Blot saa meget maa jeg

„anføre, at jeg har ugenlig atten Mark Courant Udgift „til Trykkerløn og Papir og ikkun Avertissementer for „80 til 90 Mark Cour. Kvartalet, engang endog kun for „64 Mark, og dertil det ubetydelige Abonnement af 150 „Læsere. Naar De nu betænker, at jeg ikke kan foretage „synderligt Noget ved mit Haandværk de tre første Dage „i Ugen, hvilke hengaa til Bladets Redaktion, saa vil De „vist indse, at jeg, som med en Læredrengs Hjælp maa „ernære en Familie af ni Personer, ikke har kunnet ud„bringe et andet Facit, og at det er Deres og andre „Venners høimodige Hjælp, der alene har frelst mig fra „Undergang. Tillige maa jeg bemærke, at mine Fjenders „Anfægtninger ogsaa have gjort mig megen Afbræk i min „Haandtering." — Heraf vil Deres Majestæt kunne bedømme Mandens daarlige Forfatning, hvilken jeg har søgt at lindre, saa meget min egen Armod tillod. — Det er mig ligesaa ubehageligt som smerteligt, at jeg ikke kan forlade Aabenraa uden at føre velbegrundet Klage over en Embedsmand, der i mange Henseender fortjener min fulde Agtelse. Denne Embedsmand er Provst Rehoff. Jeg var i Tvivl med mig selv, om jeg skulde føre Klage over ham her umiddelbar for Deres Majestæt eller offenligt vise det Urigtige i hans Fremgangsmaade. Følgende Grunde bestemte mig til det Første. Jeg troede, at Deres Majestæt ad den kollegiale Vei maaske til mindre Krænkelse for Manden kunde lade ham paaminde om hans Pligt. Tillige er det min Grundsætning, ikke at angribe nogen Mand offenlig uden at nævne mit eget Navn, saa at den Angrebne veed, hvem han har at holde sig til. Men da jeg for længere Tid siden har trukket mig tilbage fra al Polemik i Bladene, saa ønsker jeg ikke uden bydende Nød-

vendighed atter at betræde dette Gebet. Jeg anklager imidlertid ikke Provst Rehoff i Aabenraa efter mit eget personlige Omdømme alene; nei! jeg har her, ligesom ellers, forskaffet mig troværdige Mænds Vidnesbyrd for min Paastand, for at den ikke skal synes Deres Majestæt eensidig og mindre vel begrundet. Sagen er, at Provst Rehoff af alle Kræfter modarbeider det danske Sprog i sit aldeles danske Provsti, hvor han selv er den eneste Præst, der holder tydske Prækener. Han viser sig ved alle Leiligheder som en af de værste „Dänenfresser“ i Hertugdømmerne, og istedetfor at holde sig Deres Majestæts Sprogreskript efterrettelig, opfordrer han sine Skolelærere til at undervise i Tydsk i de sædvanlige Skoletimer og forlanger at Børnene færdigen skulle kunne læse Tydsk i de danske Skoler paa Landet. En anseet Lærer i Flækken Lygum-Kloster i Aabenraa Provsti skriver mig under 31. Juli dette Aar Følgende: „Provst Rehoff i Aabenraa, en ægte tydsk Propagandist, interesserer sig saaledes for det tydske Sprog, at han anholder med Skolelæreren, ei alene heri Byen, men ogsaa paa Landet, om at der gives i de sædvanlige Skoletimer Undervisning i det Tydske, og forlanger tillige af ham, at Børnene med Færdighed maa kunne læse Tydsk. Omendskjøndt nu Børnene ved stadig Øvelse have bragt det saavidt paa Landet, at de temmelig kunne læse det, saa har jeg dog selv hørt, at de ei forstod, hvad de læste for Provsten ved Visitatsen. — Fra en Præst i Provstiet har jeg modtaget følgende Oplysninger: „Her i „Skolen blev kun læst Tydsk uden Oversættelse, og „Provsten, der kun taler Tydsk, kalder det meget godt. „Det blev strængt befalet, at alle Børn skulde anskaffe „tydske Læsebøger, og de, som ikke havde Evne dertil,

„skulde have en Bog af Kommunen; at en dansk Læsebog „hidindtil mangler i vor danske Skole, saa Bibel og Psalme-„bog maa træde i Stedet, blev derimod overseet. Det „ærgrede ham, at jeg nu fører mine Embedsprotokoller paa „Dansk, og tilføiende, at Præsten ikke egenmægtigen maatte „foretage sig Noget, spurgte han, hvem der havde sagt „mig, at jeg skulde føre Protokollerne paa Dansk. Jeg „svarede ham, at den kongelige Forordning om Sprogsagen „var baseret paa Kirke- og Skolesproget, saa at Proto-„kollerne uden Tvivl maatte føres paa Dansk. Ogsaa vilde „jeg ved forlangte Extrakter gjengive Almuen Original-„attesten, ligesom den af Almuen dikteres til Protokols. „De simple Folk forstaa ikke den tydske Oversættelse. „I Nørrelygum blev ligeledes kun læst Tydsk i Skolen. „Fire Børn læste, men det femte erklærede allerede, at „det ikke kunde, og da det første blev opfordret til at „fortælle, hvad det havde læst, gav det intet Svar.“ — Denne Maade at holde Provste-Visitation paa i en aldeles dansk By kan umulig være til Velsignelse, men jeg haaber, at Deres Majestæt vil vide paa det Eftertrykkeligste at sætte Grænser for en saa eensidig Bestræbelse. Hvad jeg har sagt om Hr. Rehoff, er den nøgne Sandhed, som jeg kan belægge med fuldgyldige Beviser.

Haderslev.

Hele Haderslev Provsti var i Bevægelse angaaende Naturaltienden. Det er sørgeligt, at denne for Bonden saa vigtige Sag udhales saa længe. Men Feilen ligger i, at den nuværende Kommission umulig kan have Bøndernes Tillid, fordi deres Medlemmer selv ere interesserede i Sagens Udfald. Dersom en ny Kommission, hvis Medlemmer ikke

stod i nogen Berørelse med den fælles Kirkekasse, blev udnævnt, saa vilde en Overenskomst med Bønderne let kunne træffes til disses fulde Tilfredshed. Og hvorfor skulde Bønderne i Haderslev Provsti ikke ligesaa godt som i det øvrige Slesvig selv kunne bestyre deres Kirker under Visitatorernes Overopsyn, saa de endelig engang kunde fritages for den forhadte Naturaltiende? Jeg har talt med Bønder fra alle Egne af Provstiet, og jeg har derved vundet den Overbevisning, at alle Forhandlinger ere spildte, som ikke sigte til at ophæve den fælles Kirkekasse, gjengive Sognene deres Kirker og afskaffe Naturaltienden. — Latinskolen i Haderslev burde omdannes til en dansk lærd Skole, hvor Tydsk kun læstes som fremmed Sprog. Skolen i Kolding kunde saa maaske forlægges til Sønderborg, istedetfor at nedlægges, som der har været Tale om. — Iøvrigt har jeg paa denne Reise seet min forhen for Deres Majestæt udtalte Mening stadfæstet, at, dersom dansk Sprog og Nationalitet skulle bestaa ukrænkede i Hertugdømmet Slesvig, saa maa Folkeundervisningen i de dansktalende Kjøbstæder Haderslev, Tønder, Aabenraa og Sønderborg meddeles gjennem det danske Modersmaal.

Dette er en kort Beretning om de Iagttagelser, jeg gjorde paa den omtalte Reise. Jeg beklager kun, at mine faa Reisepenge ikke tillod mig at dvæle noget længer paa enkelte Steder i videnskabelige Øiemed. Justitsraad Molbech har flere Gange opfordret mig til at udkaste nogle ethnografiske Skitser af enkelte Dele af Slesvig, f. Ex. Angel eller Eidersted, og jeg har ogsaa samlet en Del Materialier dertil. Jeg nærer for Øieblikket det levende Ønske, at kunne gjøre en antikvarisk-geografisk Reise gjennem det sydvestlige Jylland og det vestlige

Slesvig, men om jeg kan foretage samme, vil afhænge af Deres Majestæts Naade og Godhed.

Allerunderdanigst
Nis Hanssen, cand. theol.,
Squaldergade Nr. 230.

Til
Hans Majestæt Kongen.
Kjøbenhavn, d. 7. August 1841.

Godske Rantzov og Selvejerne i Løg Herred.

Et Bidrag til den vestslesvigske Bondestands Historie.[1])

Af cand. theol. M. H. Nielsen.

I Visby Sogn, godt og vel halvanden Mil nordvest for Tønder og omtrent en Mil fra Vesterhavet, ligger den gamle Herregaard Trøjborg. Denne Gaard havde lige fra Dronning Margretes Tid tilhørt Kronen, men var i Tiden før Reformationen pantsat til Bispestolen i Ribe. Efter 1536 var der forskellige kongelige Lensmænd paa Trøjborg, indtil Kongen i Aaret 1579 mageskiftede Gaarden til Peter Rantzov, som i de sidste ni Aar havde haft den i Forlening. For Trøjborg fik Kronen Peter Rantzovs Gods Vamdrupgaard med tilhørende Gods. Efter Peter Rantzovs Død i Aaret 1602 førtes der i nogen Tid Strid om hans efterladte Gods imellem Arvingerne: hans Enke Margrete Rantzov, der til Enkesæde fik det holstenske Gods Arensburg, og Brodersønnerne Godske Rantzov til Neuenhof og Tønnies Rantzov til Emkendorf samt Lensmanden paa

[1]) Hvor Kildeangivelse savnes, er benyttet: J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden. C. Christensen: Agrarhist. Studier. Sønderjydske Aarbøger I. B. Historisk Tidsskr. 5. R. 6. B., 6. R. 2. B. Aarbog for dansk Kulturhist. 1894. Juridisk Tidsskr. XVIII. o. fl. a.

Gottorp Henrik Bukvold til Sierhagen, der var gift med en Søster til de to sidstnævnte. Ved et Forlig imellem Arvingerne tilfaldt Trøjborg 1604 Godske Rantzov [1]). Med Margrete Rantzov vedvarede Striden endnu nogle Aar [2]).

Peter Rantzov havde, samtidig med at han købte Trøjborg, faaet Ballum Birk i Forlening. Fra Bønderne her indløb der jævnlig Klager til Kongen over den ilde Medfart, de led under Peter Rantzovs Regimente. Især klagede de over alt det Hoveri, de maatte gøre, ikke blot til hans egen Gaard (navnlig i den Tid, da Slottet, som P. Rantzov lod bygge, var under Opførelse), men ogsaa til andre Gaarde der i Lenet, som ikke var bortfæstede, og som Bønderne maatte drive [3]). Forholdet til hans egne under Trøjborg hørende Bønder var paa ingen Maade bedre, men af en eller anden Grund synes de misfornøjede at have tiet med deres Klager, saalænge P. Rantzov selv levede. Til Gengæld strømmede Klagerne saa meget des livligere ind efter hans Død. Og det var ikke blot over Efterfølgeren Godske Rantzov, Bønderne klagede, men ligesaa meget over P. Rantzovs tidligere Færd imod dem, saa Brodersønnen paa flere Maader kom til at lide Straffen for Farbroderens Brøde. At disse mange Klager altid skulde have været berettigede — eller i hvert Fald altid lige berettigede — er der næppe Grund til at antage. Bøndernes Klager har sikkert lidt af den for de fleste Klager fælles Fejl, at de har været overdrevne. Overgreb

1) Ifølge et Brev fra Godske Rantzovs Svigerfader Didrik Blome, Lensmand paa Tønder, til Kansleren Kristian Fris. Voss. Excerpter A. LVII. 7.

2) Jydske Tegn. 10. Juni 1608. V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme II 191.

3) Saml. til jydsk. Hist. og Top. VII 107—10.

fra den ene Part fremkalder jo ofte Overgreb ogsaa fra den anden Part, og der er ingen Tvivl om, at Bønderne her ofte er gaaet ud over Stregen for, hvad Lov og Ret var. Selv om dette maa indrømmes, kan det dog vist næppe være anderledes, end at den almindelige Sympati maa være paa Bøndernes Side i denne deres Kamp for at hævde de fra Fædrene nedarvede Friheder.

Baade med Fæstebønderne og med Selvejerne førte Godske Rantzov Strid. Den mest langvarige og vel ogsaa den mest haardnakkede var den Strid, han havde med Selvejerne, og det er den, vi i det følgende nærmere skal dvæle ved.

Selvejernes eller de jordegne Bønders Antal var gennem det 16de og det 17de Aarhundrede i stadig Aftagen, og hertil bidrog i en væsentlig Grad de mange Mageskifter imellem Kronen og Adelen. Kun yderst faa, og maaske slet ingen, jordegne Bønder besad deres Gaarde aldeles frit. Som oftest havde Kronen en saakaldet Herlighedsret eller Overhøjhedsret over dem. Ved Ejerskifte betaltes der en vis Kendelse til Herlighedsejeren i Lighed med men ganske vist mindre end den Indfæstning, som betaltes ved Tiltrædelse af en Fæstegaard. De fleste Selvejere maatte ogsaa yde Herlighedsejeren Landgilde og andre Afgifter samt Hoveri om end i Almindelighed mindre end det, Fæstebonden maatte yde [1]). I Frederik II.'s Tid

[1]) Undertiden var Selvejernes Landgilde og øvrige Afgifter af Jorden omtrent lige saa store som Fæstebondens. Saaledes ydedes der 1579 af to jordegne Bøndergaarde i Lovrup: 2 Mk. lybsk Landgildepenge, 2 Dlr. Gæsteri, 1 Svin, 1 Fodernød, 6 Sk. Havnepenge, 4 Læs Ved, 7 Snese Stager, 3 Boelspenge. Af fire Fæstegaarde sammesteds svaredes de samme Afgifter med Undtagelse af, at der i Stedet for Landgildepengene svaredes 3 Ørter Rug, og at der ingen Havnepenge svaredes. P. Rantzovs Mageskiftebrev paa Trøjborg i Rigsark.

mageskiftede eller bortskødede Kronen sin Herlighedsret over ikke mindre end 870 Selvejergaarde til Adelen [1]. Og med denne Overdragelse af Herlighedsretten fulgte i de fleste Tilfælde ogsaa en Tilladelse for Herremanden til „aldeles frit og ubehindret at købe og tilforhandle sig og Arvinger“ Ejendomsretten — tiltrods for det siden Valdemar Atterdags eller Dronning Margretes Tid ofte gentagne Forbud imod, at Adelen og Gejstligheden købte frit Bondergods. Havde Adelen først Herlighedsretten, saa lykkedes det den i Almindelighed snart ogsaa at faa Ejendomsretten. Men adskillige Steder indledes der dog ved denne Overdragelse af Herlighedsretten en lang og haardnakket Kamp mellem Selvejerbonde og Herlighedsejer — en Kamp, der næppe mange Steder førtes med større Kraft end mellem Selvejerbønderne i Løg Herred paa den ene Side og deres Herlighedsejer paa den anden.

Da P. Rantzov kom i Besiddelse af Trøjborg med tilliggende Gods i Løg og Højer Herreder, fik han tillige Kronens Herlighedsret til 14 jordegne Bøndergaarde, næsten alle sammen i Døstrup Sogn. Som sædvanlig tillades det ogsaa ham at tilforhandle sig Ejendomsretten til de nævnte Gaarde [2]. Allerede Aaret efter sælger de jordegne Bønder ham ogsaa deres Gaarde, rigtignok, som de selv senere sagde, „mere af Frygt end egen Villighed.“ Det var saaledes ikke med deres gode Vilje, at Bønderne afstod Ejendomsretten til deres Gaarde, og det synes, som om de kun ventede paa P. Rantzovs Død for at forsøge paa igen at afkaste det Aag, som de nødtvungne var gaaet ind under.

---

[1]) Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. 82.

[2]) L. Laursen: Kronens Skøder. I. 216.

Den 27. Septbr. 1602 dør P. Rantzov [1]), og allerede samme Efteraar indgaar Bønderne med Klage til Kongen. Det erfarer vi af et Brev, dat. Gottorp den 3. Jan. 1603, som Arvingerne, Tønnies og Godske Rantzov samt Henrik Bukvold, har skrevet til Kongen, og hvori igen de klager over, at en Del af Bønderne ved en Proces vil frigøre sig for den sædvanlige Pligt og Tjeneste, som de har ydet i Peter Rantzovs Tid [2]). Det siges ikke, hvad Bøndernes Klage gik ud paa, ligesom det heller ikke nævnes, hvem Bønderne var. Men det var utvivlsomt Selvejerne, som netop i de følgende Aar føre Proces med Godske Rantzov og de andre af P. Rantzovs Arvinger. Først føres Sagen for Herredsting og Landsting, og endelig i Aaret 1605 indstævner Bønderne de nævnte Arvinger for Kongens Retterting, som efter Bestemmelsen skulde holdes i Kolding i December Maaned. Imidlertid blev den paatænkte Herredag og det dertil knyttede Retterting udsat til det følgende Aar i Marts Maaned og holdtes da i København [3]).

Her mødte Bønderne frem med deres Klager. Tiltalen imod Godske Rantzov gik først og fremmest ud paa, at det Brev, som P. Rantzov havde udgivet til dem paa Trøjborg den 24. Febr. 1580, da han købte deres Gaarde, ikke var blevet holdt. Brevet lød saaledes: „Jeg P. Rantzov til Trøjborg kendes og gør alle vitterligt udi dette mit aabne Brev, at jeg haver handlet med mine Tjenere, de Selvejerbønder i Løg Herred, om deres Bøndergrund og Ejendom, hvilke de nu haver opladt og overgiven mig og

[1]) Voss. Exc. XXVII.

[2]) Voss. Exc. A. XIX. 10.

[3]) Jydske Tegn. 22. Nov. 1605, jvf. Kr. Erslev: Aktst. til Rigsr. og Stænderm. Hist. I 136.

mine sande Arvinger fra dennem og deres rette sande Arvinger efter deres Bekendelse og Tingsvidnes Lydelse udi saa Maade, at de og deres Hustruer skal nyde og bruge samme deres Gaardes Brugelse udi deres og deres Hustruers Livstid uden Fæste, og naar de og deres Hustruer dør og afgaar, da skal deres Børn og Arvinger nyde saadan deres Gaardes Brugelse for tilbørlig Indfæstning og ej fæstes dennem fra Haande, uden at de selv forbryder og forkaster det. Sammeledes forpligter og forbinder jeg mig og mine Arvinger at holde dennem og deres Arvinger fri for Selvejer Bønderskat [1]), saa at de skal ikke give mere til Kongeskat end som andre Fæstegods udi Løg Herred.“ Det var — hed det videre i Bøndernes Indlæg — „mere af Frygt end egen Villighed,“ at de havde fraskrevet sig deres og deres Forældres gamle Friheder, men, hvad værre var, P. Rantzov havde ikke opfyldt sin Forskrivning, „men derimod ikke aleneste samme deres Friheder forkrænket, men ogsaa Skyld og Landgilde 3 eller 4 dobbelt forhøjet og med stor utilbørlig Trældom og Arbejde til Trøjborg dennem besværet, til med laante dennem bort til fremmede Herskab at maatte føre Ris af Trøjborg Stavn, Grund og Kær til de Friser deres Dige, saa de ikke haver vidst dennem nogen Frihed uden Træl og Arbejde,“ og da de efter hans Død „ingen Forbedring fornumme,“ saa havde de maattet søge deres Ret til Herredsting og Landsting. Ved fremlagte Tingvidner vistes: J. Jensen i Vinum havde været en jordegen Bonde og under én Redsel, nu maatte han give tvende Redsel og tvende Skyld og 30 Dlr. Stedsmaal, endog hans Moder endnu levede;

[1]) Selvejerne betalte som oftest dobbelt Landeskat imod Fæstebønderne.

J. Hansen og den Vestergaards Bol i Harris havde været fri Bøndergaarde og hver gjort én Redsel, men deraf er gjort 3 Bol med Skyld og Tyngsel saa høj som i det ganske Herred; $^1/_2$ Otting Jord, som tilhørte Vestergaard i Harris er taget derfra og lagt til en Fæstegaard. De i Lovrup besværede sig over, at $1^1/_2$ Otting Jord var dem frataget og bortfæstet til andre Fæstegaarde, deres gamle Skyld var forhøjet, o. s. v. De fremlagde et Register over, hvad Landgilde der var opsat og forhøjet paa deres Gaarde, som beløb sig til en stor Sum, og desuden paa de Jorder og Enge, som var taget fra deres Gaarde og lagt til hans Fæstegaarde. Da P. Rantzovs Brev ikke var blevet holdt, saa paastod de, „at P. Rantzovs Arvinger maatte have forbrudt den Rettighed, han sig vilde tilegne i samme Bøndergaarde, og de komme til deres Arilds Frihed igen og blive Selvejere som tilforn med Skat og Pligt som andre jordegne Bønder.“ — I det Indlæg, som G. Rantzov ved sin Fuldmægtig lod fremlægge, hævdedes, at Bønderne frivillig havde opladt hans Farbroder deres Frihed og Bonderettighed, saa de ikke havde anden Ret end Fæstebønder. Den Jord, som var frataget dem, var bleven betalt, saa de havde ingen Grund til at besvære sig. Da de først beklagede sig efter P. Rantzovs Død og ikke kunde bevise, at han (G. R.) havde forurettet dem i nogen Maade, burde han være kvit for deres Tiltale, og de give Kost og Tæring. Dommen, der gav Bønderne Medhold, lød saaledes: Efterdi de Selvejerbønder udi Løg Herred haver opladt afgangne P. Rantzov deres Gaarde, paa det de maatte nyde den Frihed der paa, som hans Brev omformelder . . . og ikke de haver maattet det nyde efter samme Brevs Lydelse, men befindes ikke aleneste, at Ejendommen er taget fra

deres Bøndergaarde og lagt til andet Fæstegods, Landgilden paa deres Gaarde forhøjet, og en Part til fremmede og ikke til de rette Arveejere at være bortfæstet, da sagde vi derpaa saaledes af for Rette, at forne Selvejerbønder ikke ere pligtige at holde hvis Forhandling, de udi saa Maade haver med P. Rantzov indganget, men bør derfor frie at være, og deres Bønderejendom dennem selv ubehindret at følge.“ [1])

En Enke, Ane Madskone i Vollum, hvis Gaard efter Mandens Død af P. Rantzov var bleven bortfæstet til en anden, havde i længere Tid ligeledes ført Sag mod G. Rantzov. Dennes Fuldmægtig havde i ovennævnte Indlæg hævdet, at hendes Gaard var bleven bortfæstet til en anden, fordi hun paa Grund af sin store Armod og Gæld ikke kunde holde den ved Magt. Men de Breve og Tingsvidner, hvormed man havde fortrængt hende fra Gaarden, var ved Viborg Landsting kendte magtesløse, og G. Rantzov faar ved Kongebrev, udstedt otte Dage efter hin Dom, Befaling til at lade Enken faa sin Gaard igen. [2])

Det er sikkert et ret enestaaende Tilfælde, at Selvejerbønder efter at have solgt Ejendomsretten til deres Gaarde igen efter mange Aars Forløb kommer i Besiddelse af denne. Men det var jo ikke andet, end hvad ret og billigt var, naar de til Salget knyttede Betingelser ikke bleve opfyldte [3]). At imidlertid G. Rantov ikke har været

[1]) V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme II 50 f.

[2]) Jydske Tegn. 22. Nov. 1605 og 21. Marts 1606.

[3]) Det var ikke første Gang, Selvejerbønderne havde baaret Sejren hjem i Kamp mod deres overordnede. Lensmanden Vulf Pogvisk tiltalte dem 1551, fordi de ikke vilde give Indfæstning af deres Gaarde. De frikendtes, fordi „bemeldte Bønder vare frie Bønder og boede paa frit Bondegods.“

ret vel tilfreds med dette Udfald, er forklarligt, efter som det jo egentlig var ham, der maatte bøde for sin Farbroders Synder. Og vi se da ogsaa, at han ikke var synderlig villig til at efterkomme Dommen.

Som Følge deraf indgik Selvejerne snart efter igen med Klage til Kongen, og den næstsidste Dag i Aaret udgik følgende ret hvasse Kongebrev til G. Rantzov: Vor Gunst tilforn. Vider, at efter som nogle vore Undersaatter, selvegne Bønder udi Løfherred der udi vort Land Sønderjylland til Trøjborg liggendes, underdanigst haver ladet os andrage og klageligen foregive, hvorledes de udi gemene med Ægt og Arbejde til for^{ne} Trøjborggaard at gøre videre og ydermere skal besværes, end dennem i forrige Tider (der de svarede og tjente til Danmarks Riges Krone) have været anmodet, og det, som de formener, og ej skal være ubevisligt, imod udgangne for rum Tid siden den Sag anrørendes kongelige Breve og Domme. En Del (dennem og i Synderlighed trende Mænd udi Lorup boendes) højligen sig haver at besvære og beklage, at dennem ikke er tilstedt deres Ejendom igen at bekomme, hvilken dennem saavel som andre flere deres Medbrødre ved adskillige Midler og Handlinger udi afgangne P. Rantzovs Tid og siden er bleven frahendiget, uanset vor og vores elskelige Danmarks Riges Raads Dom i næst forleden Herredag (der den Sag blev forhørt) afsagt, dennem for^{ne} Ejendom igen at skulle erstediges, tilholdes med større og ikke ringere Tribulats, dennem af eder (formedelst Forfølling fra et Ting til et andet og i andre Maader) mere og ikke mindre end som tilforn sket er skal tilføjes, hvilket os fast fremmed, sælsomt og uformodeligt forekommer for^{ne} vor og vores elskelige Danmarks Riges Raads Dom og endelig Sentens

af eder ikke mere at skulle agtes eller anses, det os er ulideligt. Thi bede vi eder og ville, at I endnu (denne vores naadigste Erindring anset) tiltænker for[ne] Supplikanter, af eder hidindtil besværede, for al utilbørlig Tyngsel og Besvær herefter endelig og fuldkommeligen at lade være utribuleret og forskaanet, som det for[ne] sidste Dom, den Tvist endelig og udførlig besluttendes, kan være gemes, førendes eder til Sinde og tagendes Var, at I ej udinden bemeldte vores naadigste Doms Foragt (som forberørte eders Forhavende ej ubefindelig synes at udvise) eder mod vores Højhed forgriber, saa fremt vi ikke dertil skulle tænke andre Midler, med hvilke de billigen til Rette skulle blive forhjulpen.“ [1])

Dette Brev, der unægtelig udmærker sig ved en vis Strenghed i Tonen, forblev ikke uden Virkning. Ikke lang Tid efter, den 28. Marts 1607, tilbyder G. Rantzov ved sin Skriver Baltzar Alteneck paa Løg Herredsting Selvejerbønderne i Lovrup at betale dem den dem med Urette frarebede Bønderjord. Han vil betale Jorden med rede Penge efter uvildige Mænds Tykke, og er de ikke tilfredse hermed, saa vil han ogsaa lade Markerne opmaale og skaffe dem saa meget igen, som hans Fæstebønder havde faaet, af alle Slags Jord baade ondt og godt. [2])

Bønderne valgte at faa deres gamle Jordtilliggende igen, og ifølge et Tingsvidne udstedt d. 27. Juni modtog de al den „Ager og Eng, Forte og Fælle, Hede og Mose“, som tidligere havde været deres Bøndergrund. Nu havde de „deres Otting tilfulde og de Fæstebønder haver ogsaa

[1]) Jydske Tegn. 30. Dec. 1606.

[2]) Løg Herreds Tingbog 1607.

nu deres tilfulde, som de haver haft af Arilds Tid paa begge Sider." [1])

Men ikke blot med de Lovrup Bønder sluttedes der Fred. Med samtlige Selvejerbønder var der kommet et Forlig i Stand. Den 13. Juni opfordrede G. Rantzov ved sin Skriver Baltzar Alteneck Selvejerne til at fremkomme med en skriftlig Fortegnelse over, hvad hver enkelt krævede. Den 30. Juni forsamler han saa alle Selvejerne paa Trøjborg, og her tilstiller han dem „deres Pendinge og Betaling, eftersom de tilforn selv haver æsket og unødt, uombedet beregnet, ... udi én Summa for deres Fæsteskyld, Omkost og Tæring efter deres Æskningsbrevs Lydelse." Hver af dem modtog sin Anpart tilfulde, „saa at de alle samtlig og hver særdeles haver ladet sig orve og nøje, og takkede hannem godt for gode Betaling, og vare hermed fuldkommeligen tilfredsstillet for de Sager og Punkter, som Rigens Dele og Breve kunde paabyde, som de taget haver, udi alle Maader, saa at Selvejerbønder, som nu lever heller deres Efterkommere aldrig til nogen Tid skulle igen oprykke den Sag og tale derpaa eller begynde nogen Trætte og Rettergang i nogen Maader. Hvorpaa Selvejerbønder skulle ogsaa nu straks godvilligen overantvorde og til Hænde stille velbaarne Gosk Rantzov alle Rigens Breve og Besked, som de efter Rigens Dele over hannem taget haver, saa at de paa alle Tider om denne og udi denne Sag ere venligen forligt i alle Maader." Som Vitterlighedsvidner havde Kristoffer Rosenkrands til Koxbøl, Præsten i Visby Her Ebbe, Præsten i Døstrup Her Mikkel Andersen, Herredsfogden Peder Tygesen i Randerup o. fl. a., som ogsaa var

---

[1]) Findes i en Pakke af Dokumenter, som af Godsejer Knudsen til Trøjborg er skænket til Rigsarkivet.

tilstede, underskrevet dette Brev. To Selvejerbønder Lauers Nielsen i Harris og Tammes Andersen i Døstrup bekræftede ogsaa Brevet ved deres Underskrift. [1])

Dette „venlige Forlig" kom imidlertid ikke til at danne Indledningen til en evig Fred imellem G. Rantzov og Selvejerne. Da disse igen fik Ejendomsretten til deres Gaarde, mente de, at de gamle Forpligtelser, som før 1580 eksisterede imellem Herlighedsejer og Selvejer, atter maatte træde i Kraft paa alle Punkter. Men der var et Punkt, med Hensyn til hvilket der siden den Tid paa dette Gods som paa saa mange andre var sket en Forandring. Det var med Hensyn til Hoveriet. Hoveri var jo ingenlunde ukendt i tidligere Tid, men Avlingshoveriet var og maatte ifølge Sagens Natur den Gang være af ringe Omfang. I Middelalderen kendte man nemlig ikke samlede Godser med store Jordtilliggender. Herremandens Gaard var i Regelen ikke større end det dobbelte af en almindelig Bondegaard. Kronens og Kirkens saavel som Adelens Gods laa spredt som Strøgods ud over mange Sogne og Herreder, undertiden over hele Landet. Men fra Middelalderens Slutning fremtræder der en Bestræbelse efter ved Køb og navnlig ved Mageskifter at samle det spredte Gods sammen til større Hovedgaarde. Denne Bevægelse fortsattes gennem det 16de og 17de Aarhundrede, men havde for Danmarks Vedkommende sin mest gyldne Periode under Fredrik II. Med holstenske Adelsmænd kom Bevægelsen til Slesvig.

En uheldig Konsekvens af denne Bevægelse — Overgangen fra smaa Jordbrug til Godsdrift i stor Stil — var

---

[1]) Tingbogen.

for Adelens saavel som for Kronens Bønder „ulideligt Hoveri og Trældom.“ Tidligere havde Bøndernes Hoveripligt været begrænset til, „hvad der fra Arilds Tid havde været Egnens Skik og Brug“, men saadanne Grænser ophøre med Udgangen af det 16de Aarhundrede. Godsejeren anses nu for berettiget til af Bønderne at kræve saa meget Hoveri, som er nødvendigt til hans Gaards Drift. Dette forøgede Hoveri maatte de jordegne Bønder — trods ofte gentagen Protest — efterhaanden finde sig i at tage deres Del af.

Angaaende dette Punkt — Pligten til at gøre Hoveri — var det, at Striden mellem G. Rantzov og Selvejerne snart efter blussede op paa ny. At det var Hovedpunktet i den nye Strid, er uden for al Tvivl, selv om der maaske ogsaa har været andre mindre væsentlige Tvistepunkter. Den 12. Septbr. 1607 æsker nemlig G. Rantzov paa Herredstinget Dom i det Spørgsmaal: „Om de Selvejerbønder bør ikke at gøre Ægt og Arbejde saavel til Trøjborg som de Fæstebønder.“ Herredsfogden turde ikke give noget Svar paa dette Spørgsmaal, før han havde set begge Parters Breve. Selvejerne svarede hertil, at deres Breve havde været „til Herredsting og Landsting og ind for Kongen i Danmark.“ De begærede ikke atter Dom paa deres Breve, men „de vilde staa paa dennem.“ [1]) Disse Breve har G. Rantzov næppe villet respektere. Thi kort Tid efter tyer Selvejerbønderne i Lovrup atter til Kongen og beklager sig — „som paa underskellige Tider tilforn“ — over den „Overvold og Tyranni dennem udi alle ubillige Maader tilføres.“ Det er deres Agt at føre Sag imod

[1]) Tingbogen.

G. Rantzov til Herredsting og Landsting. I den Anledning udgaar der til Landsdommerne i Nørrejylland et Kongebrev, hvori det befales disse, „dersom kanske Herredsfogden ikke vil den rette Vej ud," saa Bønderne foraarsages at indstævne Sagen for Landstinget, at de da „med største Flid og Grandgivelighed bemeldte Selvejere deres Sager betragter og overvejer og siden deres Herskab og dennem ved en endelig og retmæssig Dom og Sentens adskiller, havendes derhos udi Agt, det at være ukristeligt og for Gud uforsvarligt, at bemeldte G. Rantzov under de Privilegiers Skin, vore Undersaatter udaf Adelen herudi Riget ere givne, saa ganske tyrannisk og utilbørligervis imod fattige Folk skulde procedere og fortfare, dennem udi Længden til største Undergang. [1])

Om Bønderne er naaede frem til Landstinget med deres Sag, ved vi ikke, men saa meget synes at være sikkert, at det virkelig i nogen Tid er lykkedes Selvejerne at slippe fri for at gøre Hoveri lige med Fæstebønderne. Dette fremgaar af nogle Udtalelser, som G. Rantzov selv fremkom med i Aaret 1608, da hans Fæstebønder havde indstævnet ham for Kongens Retterting. Blandt disses mange Klager over deres Husbonde var ogsaa den, at de nu besværedes med mere Hoveri end tilforn. Som Grund hertil angav G. Rantzov, der selv mødte og førte sin Sag, at Selvejerne før havde gjort Ægt og Arbejde til Trøjborg, men da de nu havde gjort sig fri og ingen Ægt eller Arbejde vilde gøre „videre end deres gamle Breve tilholdt," saa var derved Fæstebøndernes Hoveri blevet forøget. [2])

Ret mange Aar lykkedes det dog ikke Selvejerne at

[1]) Jydske Tegn. 24. Dec. 1607.

[2]) Secher: Rettertings Domme II 195.

nyde denne Frihed. I Aaret 1613 indstævnede G. Rantzov dem for Kongens Retterting og tiltalte dem, fordi de vægrede sig ved at gøre Ægt og Arbejde lige med Fæstebønderne. De henholdt sig til to gamle Stadfæstelsesbreve, givne dem af Christian III., som lød paa, at de skulde være fri for Ægt og Arbejde til Trøjborg, indtil han eller Efterkommere blev anderledes til Sinds. Men dette stred imod Frederik II.'s Mageskiftebrev paa Trøjborg. Herredsfogden havde, da disse Breve var imod hinanden, ikke villet være Dommer i den Sag, og det havde Viborg Landsting stadfæstet. Ifølge to Tingsvidner fra 1608 havde en Part af Herredsmændene vidnet, at, „saalænge som nogen af dennem kunde mindes," havde Selvejerne gjort lige Ægt og Arbejde med Fæstebønderne — det burde de ogsaa fremdeles gøre. — Indstævnede lod berette, at de havde faaet Kongens Missivebrev til G. Rantzov (jfr. foran S. 234), at han endeligen skulde lade dem være ubehindret og ikke tilføje dem noget mod deres Selvejerfrihed og Benaadninger. De burde være kvit for G. Rantzovs Tiltale.

Men nu nyttede det ikke længere noget med de gamle Frihedsbreve. Dommen faldt ud fuldstændig i G. Rantzovs Favør. Den lød saaledes: „Efterdi P. Rantzov haver bekommet Trøjborg med der tilliggendes Bønder af vor Her Fader med lige slig Rettighed, som det hans Kærlighed og Kronen fulgt havde, og under den Frihed, som Adelen her udi Riget deres Gods haver, og Haandfæstningen i det 6. Kap. formelder, at Adelen skulle nyde deres Jordegods og Tjenere fri til evig Tid med Hals, Haand og al anden Herlighed og Rettighed, som vi og vore Forfædre, Konninger udi Danmark, vor og Kronens Gods haver og

friest haft haver, og Recessen udi den 34. Artikel tillader hver Riddermandsmand at gøre sig sit eget Gods saa nyttigt, som han kan; det og er brugeligt her udi Riget saavel iblandt Adelen som Kronens Tjenere, at alle jordegne Bønder gøre Ægt og Arbejde, da ere de Selvejerbønder til Trøjborg jo saavel som Fæstebønder sammesteds pligtige at gøre G. Rantzov Ægt og Arbejde.“ [1])

Hermed var Striden om Hoveriet imellem de to Parter dog ingenlunde til Ende. Faa Aar efter, i Aarene 1618—19, føres den igen med fuld Kraft, og den havde næppe nogensinde helt hvilet. I Begyndelsen af det sidstnævnte Aar indstævnede G. Rantzov atter sine Selvejerbønder for Kongens Retterting og fik Kongens og Rigens Dom over dem. Som G. Rantzovs Fuldmægtig mødte Fogden paa Trøjborg Hans Resenberg. Dennes Indlæg gik ud paa følgende: Hans Husbonde havde været foraarsaget at tiltale og forfølge Selvejerne, fordi de, skønt de var lovligen tilsagt at gøre Ægt og Arbejde, havde siddet overhørig. G. Rantzov havde erhvervet 3 Herredstings Domme over dem, men da de ikke havde stillet ham tilfreds, havde han lovligen ladet dem fordele til deres Værneting, hvilket bevistes ved 3 fremlagte Fordelsbreve; hvorefter de ogsaa var blevne fordelt til Viborg Landsting, hvilket atter bevistes ved 3 fremlagte Fordelsbreve af Viborg Landsting. Bemeldte Herredstings Domme og Dele var indstævnede for Viborg Landsting og der ved Magt fundne ved to Domme af 26. Septbr. 1618, som fremlagdes. En af de tiltalte, Hans Nielsen i Harris, havde til Landstinget indstævnet Herredsfogden i Løg Herred, fordi denne havde dømt ham

[1]) Secher: Rettertings Domme II 494—95.

ligesom de andre til at stande G. Rantzov til Rette for Uhørsomhed og derefter udstedt Dele over ham. Herved mente Hans Nielsen sig at være forurettet af Herredsfogden, men Landsdommerne stadfæstede ogsaa her Herredsfogdens Dom. Da Bønderne heller ikke havde efterkommet Landstingets Domme og Dele, men ogsaa siddet disse overhørig, var hans Husbonde foraarsaget dem videre ved Retten at søge og havde udbragt tvende Kongens og Rigens Lovdagsbreve over dem, hvilke alle til deres Værneting lovligen fandtes brudt, læst og forkyndt at være efter Rigens Ret. Men imod disse Lovdagsbreve havde Bønderne taget Genbrev for derved at forhindre hans Husbondes lovlige Proces og Forfølgning. Derved var saa endelig G. Rantzov bleven foraarsaget med Kongens og Rigens Stævning at indstævne bemeldte Bønder for Kongens Retterting.

Paa Selvejerbøndernes Vegne mødte førnævnte Hans Nielsen i Harris og Hans Madsen i Nør-Vollum og fremlagde følgende skriftlige Indlæg: de beklagede sig over ikke at maatte nyde Kongens og Rigens Raads Dom, som formelder, at de skulde gøre lige Ægt og Arbejde ved jordegne Bønder og Fæstebønder til Trøjborg. Men „den gode Mand lader oppebære aarligen af de allerfleste Bønder og af fem jordegne Bøndergaarde Frihedspendinge, og tiltrænger dennem, som er syv jordegne Bøndergaarde og Tjenere at opholde al Gaardsens tilfaldende Ægt og Arbejde baade Pløjning og Harven paa øde Gaardes Jorder, som ikke tilforn sædvanligt haver været, og lader dennem tilsige somme med to og somme med tre Plove af hver Gaard, saa og med megen utallige Ægt og Arbejde, hvilket de beretter, de syv Gaarde ikke muligt er at udstaa, men

nu og altid er overbødig gerne at ville udrede og gøre lige ved de andre Tjenere efter vor Doms Lydelse eller og at give Frihedspendinge ligesom de andre, og som de paa to Aars Tid tilforn udgivet haver, hvilket deres Husbonde dog ikke vilde anse. Og dersom deres Bøder her kunde paakendes, for hvis deres Ulempe i saa Maade kunde befindes, da vare de overbødig foruden videre Forfølgning straks deres Bøder at ville udrette.“ Hertil svarede Hans Resenberg, at de havde haft Tid og Respit nok, siden Dom og Forfølgning var dem overgaaet, at de kunde have rettet for sig og stillet deres Husbonde tilfreds. G. Rantzov burde komme til Rigens Forfølgning over dem.

Atter her gik G. Rantzov af med Sejren. Dog fik han en Paamindelse om at forlige sig med de syv Bønder paa billig Vis. Dommen lød saaledes: „Efterdi vi befinder Domme og Dele at være forne Selvejerbønder og Tjenere overgangne til Løg Herredsting og Viborg Landsting for Ulydighed med Ægt og Arbejde at gøre til Trøjborg, og de derfor er blevne tildømt at stande deres Husbonde bemeldte G. Rantzov til Rette og lide Tiltale, hvilke Domme og Dele endnu staar ved deres Fuldmagt og er ustævnede, og de endnu ikke for sig rettet haver, da sagde vi derpaa saaledes af for Rette, at forne G. Rantzov bør videre at komme til vor og Rigens Forfølgning over forne Selvejerbønder, som han den nu sluppet haver, emeden og al den Stund forne Domme og Dele staar ved deres Fuldmagt. Dog ville vi have forne Godske Rantzov forelagt, at han skal lade dennem vide billig og lidelig Middel at stille hannem tilfreds, som han vil være bekendt, hvis sig belanger, at Bønderne dennem beklager, at de med Ægt og Arbejde fast ydermere besværes og betynges, end som de

billigen burde at gøre eller kunde afstedkomme. Derover gange for sin tilbørlig Dommer, hvis Ret kan være." [1])

Forinden denne Dom faldt, eller rettere sagt, forinden Sagen blev indstævnet for Kongens Retterting, var et Par af Selvejerne, som ogsaa havde været stævnede til Herredsting og Landsting, fordi de havde siddet deres Husbonde overhørig med Ægt og Arbejde, faldne fra. Det var Laurens Laurensen i Sønder-Vollum og Hans Lassen i Drengsted. De havde nu givet efter og „venligen og vel forligt" sig med G. Rantzov. Men Betingelsen for dette Forlig var for de to Selvejeres Vedkommende, at de „med velberaad Hu og Sinde, unødt og utvungen" skødede og oplod G. Rantzov deres Ejendom til „Fæstegrund evindelig." De skulde betale Skyld og Landgilde „lige ved andre deres Naboer og Fæstetjenere udi Byen" og i det hele taget for Fremtiden „nyde og undgælde lige ved andre Fæstetjenere." Forud havde de to Mænd, saaledes som Jydske Lov krævede det, lovbudt deres Gaarde paa tre forudgaaende Tingdage. [2])

Endnu havde G. Rantzov og Selvejerne ikke skiftet det sidste Ord med hinanden for Retten. Samme Aar indstævnede Bønderne G. Rantzov for Kongens Retterting, og denne Gang var det dem, der gik hjem med Sejren. Denne sidste Strid var dog tildels af ældre Dato, Anledningen til den gik tilbage til 1614, men i et Punkt angik den ogsaa den sidst fældede Dom. Den 11. April 1614, netop da Striden om Hoveriet imellem de to Parter var paa sit Højeste, skulde de jordegne Bønder i Løg Herred have været tilstede paa Trøjborg. Og der skulde saa

[1]) Rigens Dombog 10. Marts 1619.

[2]) Tingbogen 1619.

G. Rantzov have faaet disse til — „paa det de maatte være uden Klammer og Trætte og nyde med Ægt og Arbejde lige med hans egne Fæstetjenere“ — at underskrive en Kontrakt, der efter hans Fuldmægtigs Fremstilling for Retten havde følgende for Selvejerne lidet heldige Indhold:

„Først da skal hver Selvejerbonde af hvert fuld Gods give for^{ne} G. Rantzov et halvt Hundrede Rigsdaler udi rede gode Pendinge, og skal samme Summa erlægges til tvende Tider, som er nu først om Skyldtide eller om Jul 25 Rigsdlr. af hvert hele Gods og siden om Jamling heller andet Aars Skyldtide de sidste 25 Rigsdlr. af hvert Gods udi rede Pendinge og foruden al Modsigelse, Trætte og Rettergang udi alle Maade. Og dersom nogen findes herudi forsømmelig og ikke til for^{ne} Tider erlægger og betaler for^{ne} Summa, da skal og vil hver særdeles af menige Selvejere, som findes brødelig, have deres Bønderejendom og B[onde]rettighed forbrudt til for^{ne} deres kære Husbonde foruden al Trætte og Modsigelse.

Dernæst skal og vil vi for^{ne} Selvejere af hvert hele Gods give Fru Anna Rantzov en Kvie saa god som seks Rigsdlr., eller da saa mange Pendinge i Steden derfore. Og samme Kvie skal nu førstkommendes S. Mikkels Dag paa Trøjborg drives og overantvordes saa gode som forskrevet staar. Endelig skal og vil vi for^{ne} Selvejerbønder gøre vor kære Husbonde en lang og [en] stakket Ægt, item bjerge efter Antal som Fæstetjenere udi Høbjerring, naar dennem derom tilsigendes vorder. Og skal de af hvert Gods give deres Husbonde Frihedspendinge, som er af hvert Gods otte Rigsdlr., og de samme ud at lægge og betale, naar andre Fæstetjenere deres Frihedspendinge udgiver.“

Ved Kontraktens Affattelse var tilstede Her Ebbe i Visby, Her Mikkel i Døstrup, Peder Nielsen Foged i Ballum og Herredsfogden Peder Tygesen i Randerup, som „og alting for deres Forbøns Skyld nydt og bekommet haver.“ — Da Bønderne ikke havde holdt Kontrakten, havde G. Rantzov indstævnet dem for Viborg Landsting. Dette vidste ikke noget imod Kontrakten at sige og havde dømt Bønderne til at lide Tiltale, fordi de havde siddet den overhørig. Han burde være kvit for deres Stævning.

Bønderne hævdede derimod, at Kontrakten var falsk. Kun en Del af dem havde af Vankundighed underskrevet den, og ved Tingsvidner vistes, at Størsteparten af dem ikke havde været paa Trøjborg den Dag, da Kontrakten blev oprettet. Endelig berettede de med Hensyn til Dommen af 10. Marts, at Rigens Kansler deri havde dømt, at deres Husbonde „ved billig og lidelig Middel skulde lade sig nøje og tilfredsstille, hvilket de fattige Mænd ikke havde maattet nyde, men uden al Naade havde maattet udlove af 7 vores Bøndergaarde et Tusinde og femten Rigsdaler for nogen faa Dages Arbejde, hvilken Summa de ikke kunde afstedkomme, ej heller de maa nyde med Ægt og Arbejde ved hans Fæstetjenere, eller med Frihedspendinge lige ved dennem, men eftertragter dennem slet i Grunden at ødelægge og fordærve.“

Dom: „Efterdi det befindes, at udi denne Kontrakt, som for^{ne} G. Rantzov haver ladet skrive imellem sig og sine Bønder, hvilken han selv haver underskreven, er indført at have samtykt og underskreven samme Kontrakt en Part, som ikke da haver været udi Landet, en Part, som haver ligget paa deres Sygeseng, og en Mand, som haver været ved Døden afgangen, der samme Kontrakt gjort er,

da bør samme Kontrakt, som dog udi sig selv er for stræng og ubillig, død og magtesløs at være, og Bønderne for samme Kontrakt saavel som og for det Tusinde Daler, de til hannem udleverede haver, kvit at være; og forne G. Rantzov pligtig at give enhver af de Bønder, som hannem havde hidstævnet, et halvt Hundrede Rigsdaler. Dog ville vi have os naadigst forbeholden, hvis Tiltale vi til G. Rantzov kunde have udi denne Sag." [1])

I Henhold til de sidste Ord i denne Dom blev G. Rantzov kort Tid efter indstævnet for den første almindelige Herredag. Men førend denne blev holdt, indgik G. Rantzov til Kongen med en Supplik, hvori han i høje Toner beklagede sig over den ham overgaaede Dom. Da han hørte Dommen, blev han først saa bestyrtet, at han ej med Ord kan udsige det, men snart trøstede han sig dog ved Tanken om sin egen Uskyldighed og om Kongens Kærlighed til Retten, og ved at mindes Ordsproget: qvod fata caballina non stant ad vota canina [2]), som han fandt træffende og sandt i Forholdet mellem ham og hans ondskabsfulde Bønder. Disse havde lige fra den Dag, han fik Trøjborg i Eje, gjort ham Livet „bittert, surt og svært" nok, men værst havde det dog været i de sidste tre Aar, i hvilke de havde nægtet ham næsten al Lydighed. Hvad han havde faaet af dem af Arbejde i disse tre Aar var „mindre end intet". Det havde været hans Agt selv at have givet Møde for Retten, men deri var han bleven forhindret paa Grund af en stor Ildebrand paa hans Gaard Westensee i

[1]) Herredagsdombogen 1619. S. 226—30.

[2]) „Det staar ikke til Hunde, at Hors dø". P. Lolles Ordsprog ved Nyerup. Nr. 361.

Holsten. Det var Bønderne selv, som havde ønsket at faa en Kontrakt oprettet. Da de ikke havde overholdt Kontrakten, saa havde han vel haft Magt til at kassere denne, om han havde villet, hvad han dog ikke havde gjort. Endelig bad han Kongen om, at denne vilde udnævne nogle Rigsraader eller Adelsmænd til nærmere at undersøge Sagen ved at tilkalde de tre Mænd, som havde været Underhandlere mellem ham og Bønderne (den fjerde, Præsten i Visby, var imidlertid død).

I dette Ønske føjede Kongen G. Rantzov. Faa Dage efter faar Rigsraaderne Iver Jul og Otto Brahe Befaling til at undersøge Sagen. Efter deres Stævning mødte G. Rantzov og de tre Underhandlere i Viborg d. 25. Septbr. 1619. Mikkel Andersen, Hovedmanden ved Underhandlingerne, vidnede her, at det var Bønderne selv, som havde bedt ham om at hjælpe dem til Forlig med deres Husbonde. Det var ham, der havde skrevet Kontrakten (senere var den renskreven af G. Rantzovs Dreng). For fraværende Bønder undertegnede Brødre eller Sønner; paa den afdøde Jes Bundtzens Arvingers Vegne havde hans „Gaardmand“ Jes Nielsen været tilstede og undertegnet Kontrakten med sit Mærke. Af ren Uagtsomhed var den afdøde Mands Navn indført i Kontrakten. Denne var i det hele taget ikke til større Fordel for G. Rantzov end for Bønderne. — Lignende Vidnesbyrd aflagde de to andre Underhandlere.

Den 12. Juni 1620 fremkommer G. Rantzov saa med en ny Supplik til Kongen. Da det ved de afhørte Vidners Udsagn er blevet „saa klart som Solen ved Middagstid,“ at han hverken selv har forfattet nævnte Kontrakt eller har haft den ringeste Viden om den afdøde Mands Under-

skrift, saa bønfalder han Kongen om at kassere den mod ham udgaaede Stævning og at tillade ham ad Rettens Vej at forfølge sine modvillige Bønder. — Om Stævningen er bleven kasseret, ved vi ikke, men det er rimeligt. Om det derimod er lykkedes ham at komme de genstridige Selvejere til Livs, er maaske tvivlsomt, da han døde allerede i Begyndelsen af Aaret 1621. [1])

Rimeligvis har det hængt saadan sammen med den meget omstridte Kontrakt, at Bønderne virkelig er gaaede ind paa den under Trykket af den dem nylig overgaaede Dom, der fuldstændig gav G. Rantzov Medhold. Senere hen har de da ment at kunne frigøre sig for den, faa den kendt magtesløs, paa Grund af en formel Fejl, som fandtes i den, hvilket jo ogsaa lykkedes.

I den lange Kamp var 4 af Selvejerne bukkede under, var fra Selvejere blevne Fæstebønder. 1579 var der ialt 14 Selvejere: i Harris 2, i Medolden 1, i Døstrup 2, i Vinum 2, i Lovrup 3, i Drengsted 1 og i Vollum 3. I Aaret 1622, Aaret efter G. Rantzovs Død var der kun 10 tilbage, i Aaret 1649 kun 9. [2])

Men var nu denne Ejendomsret til Gaardene saa værdifuld, siden man kæmpede saa haardt for at bevare den? I de fleste Tilfælde kan der vist svares Nej paa dette Spørgsmaal. Flere Steder var, som allerede tidligere berørt, Selvejerens Jordebogsafgifter lige saa store som Fæstebondens. Dette var netop Tilfældet her. Vi har et tydeligt

---

[1]) Jydske Tegn. 14. Juli 1619. Indkomne Breve til danske Kancelli 25/9 1619. Her findes ogsaa begge G. Rantzovs Breve til Kongen.

[2]) Trøjborgs Jordebøger 1622 og 1649 i Rigsark.

Bevis herpaa i den Omstændighed at der, da P. Rantzov 1580 købte Selvejernes Gaarde, ikke for en eneste af disse Gaardes Vedkommende skete en Forhøjelse af Landgilden. Dette fremgaar ved en Sammenligning imellem P. Rantzovs Mageskiftebrev og Trøjborgs Jordebog for 1582. Som Fæstebønder betalte de kun halv Landeskat og slap endvidere for at betale Leding — i dette Tilfælde Havnepenge.[1]) Den Afgift, Husbondhold, som Selvejerne betalte ved Tiltrædelsen af en Gaard, var ganske vist mindre end Fæstebondens tilsvarende Indfæstning, men den eneste virkelige Fordel, den jordegne Bonde havde fremfor Fæstebonden, var dog den, at hans Gaard gik i Arv. Men ret besét var det i Virkeligheden ogsaa en betydelig Fordel. Selvejeren vidste, at naar han forbedrede Gaardens Bygninger eller Drift, saa kom det hans egen Slægt eller hans egne Arvinger tilgode.

Naar G. Rantzov klagede over, at de trøjborgske Bønder havde gjort ham Livet surt, saa var det sikkert sandt. Han synes at have kunnet gøre de Ord til sine, som en fynsk Lensmand tredive Aar senere anvendte om Selvejerne i Nyborg Len: „Der findes ingen saa genstridige som disse jordegne Bønder.“ Men denne Bøndernes Genstridighed og Trods imod Undertrykkelsen forblev ingenlunde uden Betydning. Naar det ikke lykkedes Rantzoverne at overføre de fra de holstenske Godser kendte og for Bondestanden saa sørgelige Tilstande til Vestslesvig, saa skyldtes det Bondens egen haardnakkede Modstand. Og naar Forvalteren paa Trøjborg, Kancelliraad Hansen, i Aaret 1768 kunde skildre de trøjborgske Bønders Kaar paa

---

[1]) Jeg antager nemlig, at disse Havnepenge, som Selvejerne her betalte, maa være en Ledingsafgift.

en saadan Maade, at de godt taalte Sammenligning med deres Frænders mod Nord, i „det for Bønderne lyksalige Haderslevhus Amt,“ [1]) saa skyldtes det blandt andet ogsaa denne Selvejernes Kamp i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

---

[2]) Søren Kleestrup: Betænkninger i Anl. af Gehejmeetatsraad Wedel-Jarlsbergs Vejledn. o. s. v. Kbhvn. 1782. S. 4.

Ungdomsminder fra vort Modersmaals sydligste Grænseegne.

Af L. Petersen, Skoleinspektør i Allinge paa Bornholm.

Dette Tidsskrift har i de senere Aar indeholdt saa mange interessante Afhandlinger om Forholdene paa vort Folks og vort Modersmaals Sydgrænse, at det vel kunde synes overflødigt at skrive endnu mere derom. Naar ikke des mindre en Mand, der nu hører til den ældre Slægt og i mere end en Menneskealder kun har staaet i fjærnere Forbindelse med den Egn, hvor han tilbragte sin Barndom og første Ungdom, her forsøger at meddele lidt af sine Minder fra Tiden mellem 1840 og 1860, da er det væsentlig foranlediget ved Hr Pastor emer. C. Mules Afhandling i „Aarbøger“ for 1891, hvis Læsning vakte den Tanke hos mig at føje nogle Træk til det meget sympathetiske Billede, som der (Side 261) er givet af en gammel Hædersmand, og dertil at knytte nogle af mine egne Livserindringer, hvorved der muligvis kunde fremkomme et lille Tidsbillede fra hine bevægede Aar.

Fjolde[1]) Sogn var omkring Midten af dette Aar-

[1]) Jeg bruger her overalt den sædvanlige Skrivemaade af Sognets danske Navn, men maa dog bemærke, at den ikke gjengiver dette saaledes, som den virkelige Udtale er og i det mindste meget længe har været der paa Stedet, men snarere saaledes, som det udtales i Nabosognene Jørl og Hjoldelund og længere nordpaa; i selve Sognet udtales det nemlig med langt og

hundrede det sydligste Sogn i Mellemslesvig, der endnu kunde betegnes som væsentlig dansktalende. En Menneskealder tidligere havde det samme været Tilfældet med Nabosognene mod Sydvest, Syd og Øst, nemlig Olderup, Svesing og Jørl; men allerede før det skæbnesvangre Aar 1848 var Tydsk bleven det overvejende Talesprog i disse Sogne, ligesom tydske (schleswigholsteinische) Sympathier utvivlsomt vare meget mere udbredte der end i Fjolde Sogn. Om det danske Talesprog i denne Grænseegn skal her blot bemærkes, at det i de tre Sogne Fjolde, Svesing og Olderup i alt væsentligt er ens og meget ejendommeligt, ikke alene med Hensyn til Bevarelsen af mangfoldige ældgamle Ord, men navnlig ogsaa med Hensyn til Udtalen, der slet ikke ligner de omliggende Sognes, men har adskilligt tilfælles med den færøiske (søndenfjords [1]) og den skaanske Dialekt, hvorfor det heller ikke er saa forunderligt, at den bekjendte frisiske Sproggransker, Pastor N. Outzen i Breklum, kunde falde paa den Tanke, at Indbyggerne i Fjolde skulde være en „dansk Koloni" fra Skaane, [2]) — en Mening, der næppe vil finde Tilhængere blandt de Sagkyndige. Saasnart man derimod kommer til Nabosognet mod Nord, Hjoldelund, faar Sproget straks et mere „nordligt", men „jydsk" Præg, og i Nabosognet mod Øst, Jørl, begynder det at ligne „Angeldansk". Jeg maa

---

meget aabent o; nærmest = dansk aa) og med „mouilleret" l, medens Endelsens e slet ikke høres; det bør altsaa ved Lydskrift gjengives Fjål.

[1]) Jeg vil her blot henlede de Sagkyndiges Opmærksomhed paa den ejendommelige Udtale af det lange å, hvor dette er oprindeligt (i „Aa", „blaa" osv.)

[2]) I hans bekjendte Prisskrift om det danske Sprog i Slesvig, Side 98.

her dog gjøre opmærksom paa, at der i Fjolde Sogn er den for fremmede Sproggranskere meget uheldige Omstændighed tilstede, at naar Mænd, der ikke ere indfødte „Fjoldinger“, give sig til at tale Dansk med Beboerne, ville disse altid søge at pynte paa Sproget ved at give det et mere „nordligt“ Præg, idet de synes at mene, at Sproget i de nordligere Egne ubetinget maa være bedre Dansk end deres eget; dette er Grunden til, at de Sprogprøver, der foreligge fra denne Egn, ofte — trods kjendelig anvendt Umage — lade adskilligt tilbage at ønske; saaledes indeholder den af C. F. Allen meddelte Prøve fra Fjolde („det danske Sprogs Historie i Sønderjylland“, 2. Bind, Side 698—99) flere Fejl i Henseende til Ord og Ordformer netop i den angivne Retning. — At Folkesproget her i 1840—50 allerede havde optaget en stor Del Ord og Vendinger baade fra Plattydsk og Højtydsk, er bekjendt nok og kunde efter Omstændighederne vel ikke godt være anderledes; disse Ting hørte imidlertid ikke med til Sprogets Kjærne, men dannede snarere en Skal, et løst Paahæng til samme. Gamle Folk i min Barndom vidste ogsaa Besked om mange gode gamle danske Ord, der allerede dengang vare gaaede af Brug, og sikkert ere nu atter flere Ord forsvundne, som endnu brugtes for en Menneskealder siden. [1]) — Et mærkeligt Vidnesbyrd om det danske Folke-

[1]) Med Hensyn til det danske Sprogs Udbredelse i Fjolde Sogn i de allersidste Aar kan jeg henvise til Hr. H. V. Clausens Afhandling i „Aarbøger“ for 1892 og det tilhørende Kort; hans Resultater stemme godt med mine Iagttagelser under et kort Besøg for faa Aar tilbage. Det glæder mig, at min lille Fødeby med Rette er betegnet som den mest dansktalende i Sognet (hele 80 pCt.); men jeg skulde næsten tro, at Forholdet for flere af de andre Sognes Vedkommende er lidt gunstigere, end Clausen angiver.

sprogs Livskraft i disse Egne haves deri, at de tydske Kolonister fra Rhinegnene, der omtrent 1760 indkaldtes for at opdyrke Hederne, og hvoraf nogle nedsatte sig i Sognets nordlige Del, allerede i det næste Slægtled vare ligesaa danske som de andre Beboere. [1]) — Som bekjendt havde Tydsk dengang i Aarhundreder været det offentlige Forretningssprog samt Kirke- og Bogsprog; men man maa dog ikke tro, at der aldeles intet Kjendskab fandtes til det danske Bogsprog. Enkelte af Beboerne havde Familieforbindelser nordpaa i de Sogne, hvor der prædikedes Dansk, enkelte havde som Soldater ligget i Garnison i Kjøbenhavn eller andetsteds i Kongeriget, og ad disse og maaske mange andre Veje havde allerede før 1848 enkelte danske Bøger forvildet sig saa langt sydpaa; i mit Fædrehjem havde vi saaledes (dog nok kun som Laan) Stykker af en gammel dansk Salmebog (formodentlig Ægidius's) og af en Bibelhistorie, hvilke jeg i min Barndom læste med megen Interesse og ret godt kunde forstaa, skønt jeg ikke havde faaet mindste Vejledning i dansk Skriftsprog.

Sognets Beboere ere ofte blevne omtalte med Ros, og det i flere Henseender. Allerede Dr. Jensen („Kirchliche Statistik", Side 753) betegner Menigheden som meget kirkelig sindet og bemærker, at den „lever meget afsluttet for sig selv, har bevaret mange Ejendommeligheder og viser stor Tarvelighed, Sparsommelighed og Arbejdsomhed; ingen Slags Udsvævelser finde Sted, men et stille og alvorligt Væsen er fremherskende; et offentligt Fattigvæsen haves ikke, men der ydes frivillig Understøttelse til de

[1]) Jeg har endnu kjendt een af dem, der var kommen herind som et lille Barn, selv nedstammer jeg paa mødrene Side i fjerde Led fra en af de indvandrede Kolonister.

Trængende; disses Tal er ikke stort, derimod findes der hos mange en vis Grad af Velstand, hvor man ikke skulde formode det.“ Denne Skildring passer meget godt paa Tiden 1840—48; senere er der vistnok sket en Del Forandringer i disse Henseender og det ikke til det bedre; dog maa det siges, at de sociale og særlig de sædelige Forhold der i Sognet endnu den Dag idag ere bedre end i de fleste Nabosogne og meget bedre end mangensteds i Kongeriget. Da jeg for fire Aar siden sidste Gang besøgte Egnen, fortalte man mig, at man for nogle Dage siden havde begravet Sognets næstsidste egentlige Fattiglem, og at offentlig Fattighjælp nu væsentlig kun ydedes til Opdragelse af „nogle faa“ uægte Børn. Jeg havde da for nylig havt meget Arbejde med Fattigvæsenets Bestyrelse i den lille Kjøbstadkommune, i hvilken jeg bor, og maatte vel udbryde: „Lykkelige Sogn!“

Man har Grund til at antage, at der gjennem hele det forrige Aarhundrede har hersket megen Sans for aandeligt Liv og kristelig Oplysning i Fjolde Sogn; derom vidner bl. a., at der mangensteds i Husene findes temmelig betydelige Bogsamlinger, indeholdende især gode opbyggelige Skrifter fra 17de og første Halvdel af 18de Aarhundrede, ofte i en noget pietistisk Retning. Enkelte af disse Bøger ere bevislig Dele af den store Samling, som den bekjendte rige Bonde og Legatstifter Lorenz Jensen i Landsbyen Kollund [1]) ejede, og som efter hans Død i 1807 blev solgt „i flere Læs“. Og naar Dr. Jensen beretter (Side 58) efter gamle Dokumenter, at det allerede Aar 1612 blev

---

[1]) Det var at ønske, at denne Mands mærkelige Levnedsløb maatte blive nærmere beskrevet, end det hidtil er sket; han skal have efterladt sig en interessant Dagbog.

gjort Kapellanen („Diakonus“) til Pligt, at han „ligesom hans Fader og Formand“ skulde holde Skole for Ungdommen, og at det seks Aar derefter gjentoges i Eftermandens, Florus Florentius's Bestalling, at han om Vinteren skulde undervise Ungdommen „i Læsning, Skrivning og andre Dyder“, saa ser man tydeligt, hvor tidlig man der havde faaet „Øjet aabnet for Folkeoplysningens Betydning især for det kristelige, men ogsaa for det borgerlige Liv. Det er ogsaa bekjendt, hvorledes Pietismen i sin tidligste og reneste Skikkelse fik betydelig Indgang i Sognet, især ved den meget fortjente Frederik Petersen, som i over tredive Aar og lige til sin Dødsdag (1664—95) var først personel Kapellan („Adjunctus“) hos den gamle residerende Kapellan (nævnte Florus Florentius), siden selv Diakonus, samtidig med at Paulus Fabritius var Sognepræst (1648—1703). Sidstnævnte var den første, der prædikede Højtydsk her i Kirken, og faar iøvrigt det Vidnesbyrd, at han „har stiftet meget godt“, uden at vi dog faa at vide, i hvilken Retning hans Virksomhed gik. [1]) Desto mere kjendte vi til Frederik Petersen (Fridericus Petri). Denne var fra Hersbøl paa Nordstrand, en af de Byer, som gik under i den store Vandflod 1634, hvilken Begivenhed han selv maa have oplevet; han var iøvrigt nær beslægtet med den bekjendte urolige Frederik Brekling, af hvem han rimeligvis var stærkt paavirket. [2])

---

[1]) Et godt udført Billede af ham og et af en anden samtidig Gejstlig (saavidt jeg mindes af Florus Florentius) hang endnu i 1855 i Kirkens Chor og hænger der maaske endnu den Dag idag.

[2]) Se: „Fredrik Brekling, et Bidrag til Pietismens Udviklings Historie“, af L. J. Moltesen. (Kbhvn. 1893.) Side 118.

Som Kapellan i Fjolde mærkede han snart, at der ikke kunde udrettes meget ved en Prædiken, som de Enfoldige ikke kunde forstaa (væsentlig vel paa Grund af det uvante højtydske Sprog), hvorfor han saameget ivrigere lagde sig efter Katekisationen efter Søndagsprædikenen, hvorved han rimeligvis har benyttet sig af det mere jævne og folkelige Plattydsk, maaske endogsaa af det danske Folkesprog. [1]) Disse Katekisationer kunde de kirkelige Myndigheder ikke lide, hvorfor de forbød ham at katekisere efter Prædikenen; han tog da fat paa Gjerningen tidlig om Søndag Morgen i god Overensstemmelse med den gamle Kirkeorden. [2]) Alle Sognets „Skolemestere“ maatte da møde i Kirken tilligemed deres Skolebørn, for at lade sig undervise i Børnelærdommen af den „studerede“ Degn, hvilket efter Tidens Lejlighed var i sin rette og gode Orden; thi disse „Skolemestere“ vare i Virkeligheden ikke andet end store Børn, unge Mennesker paa omkring en Snes Aar, der som Omgangs- eller Vinterlærere holdt Skole i Sognets mange (15) Landsbyer, af hvilke næsten enhver havde en lille Skole. I Kirkekyen skulde Degnen (Kapellanen), som anført, selv besørge Skolen, men de følgende Degne gjorde det vistnok i Reglen ved en antagen Hjælpelærer, der underviste under deres Tilsyn; Fr. Petersen forestod imidlertid selv sin Skole, men forsømte derfor ikke sin gejstlige Embedsgjerning; han besøgte flittig sine Sognefolk og bragte

---

[1]) I min Barndam fortalte man Anekdoter, der aabenbart vare meget gamle og kunde tyde hen paa Folkesprogets Brug i Kirken, uden at de dog just kunde henføres til en bestemt Tid.

[2]) Sammenlign Palladius's Visitatsbog, ved Sv. Grundtvig, Side 67.

det saa vidt, at enhver Familie i Sognet ejede det nye Testament, og mindst Halvdelen af dem hele Bibelen; vare Folk saa fattige, at de selv ikke kunde skaffe sig disse dengang endnu meget kostbare Bøger, saa vidste han Raad til at skaffe dem som Gave, uagtet han selv levede i stor Fattigdom. [1])

Denne pietistiske Paavirkning varede længe, ja i Form af flittig Bibellæsning og stadig Kirkegang holdt den sig gjennem Rationalismens Tider lige til henimod Midten af dette Aarhundrede og er vel heller ikke uddød endnu. Ogsaa for almindelig menneskelig Oplysning var Sansen ikke ringe i min Barndom; mange læste gjærne Rejsebeskrivelser og historiske Skildringer, ligesom der endnu fandtes en levende Tradition om gamle Begivenheder, der havde berørt denne Egn, saaledes om „Stenbokskrigen“ og om „Moskovitterne“ (1713—14), der siges at have afbrændt en af Sognets Landsbyer (Paabøl) paa en eneste Gaard

[1]) Medens Sognepræstens Embede („Højtjenesten“, som det kaldtes af Sogneboerne) var ret godt lønnet, var det modsatte Tilfældet med Diakonatet. For dog at bøde noget paa de smaa Indtægter var der lige fra 1612 af tillagt Kapellanen et Privilegium paa Krohold; dog synes det, som om derved oprindelig kun forstodes Ret til at udskænke (hjemmebrygget?) Øl for fremmede Gæster (altsaa næppe for Sognets egne Folk), hvilket Kapellanens Kone passende kunde besørge. Denne Rettighed vedvarede længe, vistnok lige til Diakonatets Ophævelse i 1813, men var dog i den senere Tid stadig overdraget til en Privatmand, hvis Hus derfor kaldtes Degnekroen „e Køsterkro“). — En ejendommelig Kirkeskik kan her passende omtales. Hver Søndag, naar man sang Højmessesangen, gik en af Sognets 12 „Ældste“ (han kaldtes „e Krokikker“) fra Kirken ned i begge Kirkebyens Kroer for at se efter, om der fandtes siddende Gjæster i Skjænkestuen; fandtes saadanne, bleve de mulkterede. Denne gamle Skik overholdtes endnu i 1861, og vel ogsaa senere.

nær, ligesom de Gamle kunde fortælle meget om Franskmændene i 1808 og Kosakkerne i 1813—14. Ogsaa paa andre Omraader kunde Folk være med; enkelte havde et betydeligt mathematisk Talent; man kunde træffe Bønder, som væsentlig ved Selvstudium havde bragt det temmelig vidt i almindelig Regning og Algebra; en anden (da afdød) Bonde havde lært sig selv at blive en duelig Urmager osv. Husfliden var meget betydelig, især blandt Kvinderne, og det hørte derfor ogsaa til de store Sjældenheder i dette Sogn at træffe Folk, der ikke gik klædt i hjemmevirket Tøj.

Skolevæsenet var efterhaanden bleven omordnet og væsentlig bragt i Overensstemmelse med Anordningen af 1814. Kapellan-Embedet var bleven nedlagt, saa at Sognepræsten nu var Sognets eneste Gejstlige; i Kirkebyen ansattes en Seminarist som Degn og Skolelærer, ligeledes i Sognets største By Bjerndrup; i Stedet for de øvrige mange smaa Skoler indrettedes fire Distriktsskoler og to Vinterskoler, men til disse seks Embeder, som kun vare meget tarveligt lønnede, maatte man som oftest nøjes med Lærere uden Seminarie-Dannelse, ofte indfødte Fjoldinger. En af disse var Jens Petersen, som vi nu skulle sysselsætte os noget nærmere med.

Han var født Aar 1799 i Sognets vestligste By Nordsted, hvor hans Fader Thomas Petersen dengang var Gaardmand; tidligere havde han været Smed, og Rygtet vilde vide, at han dengang havde misbrugt sin Kunst til Fabrikation af falske Penge, hvad man iøvrigt ikke regnede for nogen stor Misgjerning, da mange af de i Omløb værende tydske Smaamønter ogsaa kun vare lidet „ægte“, og Statens egne Seddelpenge vare jo som bekjendt saa

„falske“ som vel muligt. Forhaabentlig har der dog ikke været megen Sandhed i dette Rygte, thi Thomas Petersen blev ingen rig Mand; ved sin Død (han blev henimod 100 Aar gammel) efterlod han sig saa lidet af jordisk Gods, at hans Enke, der overlevede ham i mange Aar, maatte ty til gode Menneskers Barmhjærtighed for at have sit tarvelige Livsophold. Af hans fem Sønner bleve de to Skolelærere; den ældste af disse, Hans Petersen, blev Seminarist i Tønder 1817 og siden ansat som Lærer i Husum, hvor han naaede til at blive Overlærer ved en af Borgerskolerne og Kantor ved Byens Kirke; han vandt særlig Berømmelse som Geografilærer, og vi ville siden komme tilbage til ham. Broderen Jens derimod begyndte som Tømmermand og Snedker, men om Vinteren, naar dette Arbejde standsede, tog han fat som Skolelærer i Bondelum, den mærkelige lille By, der endnu stadig danner ligesom en dansk Oase helt nede i Sydøst henimod Træaaen. Efter at have tjent Kongen som Soldat i Nyborg voksede hans Lyst til Lærergjerningen; han tog dog ikke paa noget Seminarium, men fik Ansættelse ved Distriktsskolen i Løvnsted,[1]) hvor han nu virkede som Lærer

[1]) Navnet er her skrevet nøjagtigt efter den stedlige Udtale; Generalstabskortets „Løvested“ og den tydske Skrivemaade „Löwenstedt“ ere begge lige urigtige, og naar Johs. Kok skriver „Lovnstej“, saa retter han sig ogsaa her efter de nordligere Sognes Udtale, ikke efter Stedets egen. — I nyere Tid finder man af og til skrevet „Lyngsted“ (saaledes H. V. Clausen); denne Form stemmer med gamle Dokumenter fra 1295 og 1354 og er altsaa vistnok den oprindelige; hermed kan sammenlignes, at den nærliggende Bro over Østeraaen endnu hedder „Lungvadbro“, hvor der i ældre Tid kun var et bredt Vadested, „Lungvad“. Det maa dog bemærkes, at Ordet „Lyng“ ellers ikke mere kjendes i Sognets danske Folkesprog, idet baade Lyngplanten og den dermed bevoksede

baade Vinter og Sommer i 28 Aar (1828—56). I denne lange Tid blev han efterhaanden Lærer for mange Børn, deriblandt ogsaa for nærværende Meddeler, som søgte hans Skole i Aarene 1845—54, i de sidste Aar dog nærmest kun om Vinteren. Skolegangen var nemlig saaledes ordnet, at om Sommeren mødte næsten kun de mindre Børn i 6—9 Aars Alderen, og disse kunde da lære de første Begyndelsesgrunde under Lærerens personlige Vejledning; om Vinteren derimod, naar alle de store Børn, der om Sommeren vare sysselsatte med Vogtning eller Arbejde i Mark, Eng og Mose, kom tilbage til Skolen, steg Antallet ofte til 50 à 60 Børn i alle Aldere fra 6 til 16 Aar, og Arbejdet maatte da blive uoverkommeligt selv for den dygtigste Lærer; hans Virksomhed maatte væsentlig omfatte de ældre Børn, der havde været borte om Sommeren, og de yngre maatte som oftest overlades til nogle af de flinkeste blandt de ældre til en Slags „indbyrdes Undervisning“, som dog ingenlunde foregik efter Kunstens Regler med Skilt, Stokke, Piber osv., men paa en langt mere naturlig Maade.

Selvfølgelig var Undervisningssproget det tydske, og i dette Sprog vare alle vore Skolebøger skrevne; men ligesaa selvfølgeligt var det, at Børn i 6 til 7 Aars Alderen, som altid talte Dansk i Hjemmet og der kun meget sjælden havde Lejlighed til at høre Plattydsk, end sige Højtydsk, næsten intet forstod af det fremmede Skolesprog, som de lærte at læse, og at de meget ofte maatte forbinde de

---

Mark kaldes „Hede“ („e Hi'e“, ligesom i Jylland; Klokkelyng kaldes mærkeligt nok „hollandsk Hi'e“), — og at Byen nu kun har et meget lille Lyngparti liggende i Nærheden, derimod en meget stor Lyngmark i betydelig Afstand.

besynderligste Forestillinger dermed, naar de saa jævnlig traf paa et tydsk Ord, der kunde have en nærmere eller fjærnere Lydlighed med et Ord af det danske Folkesprog, som det dog stod grumme langt fra med Hensyn til Betydningen. Der kom det nu Jens Petersen til overordentlig stor Nytte, at han var en indfødt „Fjolding“, der ikke skammede sig ved at bruge sit Modersmaal ikke blot som dagligt Omgangssprog med Beboerne, men ogsaa i Skolen, saa vidt det var ham tilladt. Vistnok var det oftere bleven paalagt Lærerne i disse Sprogets Grænseegne i deres Samtaler med Børnene kun at benytte det officielle Undervisningssprog; men der fandtes dog heldigvis mange Præster, selv blandt dem med udelukkende tydsk Dannelse, der ikke havde det mindste imod, at Læreren talte med de mindre Børn i Egnens Folkesprog, for at han derved lidt efter lidt kunde forberede Overgangen til det tydske Skolesprog, hvorved der dog kom nogen Forbindelse i Stand mellem Hjem og Skole. Saaledes var det ogsaa med Præsterne i Fjolde i hine Aar, baade N. C. Stuhr (til 1831), J. H. Deckmann (1832—45) og især H. Hansen (1845—51); den mellemste af disse havde vistnok kun ringe Kjendskab til det danske Folkesprog, men han optraadte ikke fjendtlig derimod (hans Hustru var dansk født), og den sidstnævnte havde afgjort Sympathi for Folkesproget og talte gjærne Dansk med Folk, som daarlig kunde tale Tydsk. — Naar det altsaa jævnlig forekom, at Skolelærerne i Fjolde og Nabosognene ikke selv brugte et eneste dansk Ord i Skolen, ej heller taalte, at Børnene indbyrdes talte Dansk, saa var dette næppe altid Tilsynets Skyld, men laa vel oftest deri, at Lærerne vare fra sydligere tydske Egne og ikke ansaa det for nødvendigt, ja næppe engang for rigtig sømmeligt

at lære det ringeagtede „fattige“ Folkesprog at kjende. De berøvede derved sig selv et Hjælpemiddel af stor Vigtighed, ved hvis fornuftige Anvendelse de kunde have gjort sig deres møjsommelige Arbejde meget lettere og Undervisningen meget behageligere for Børnene, og selvfølgelig kunde have opnaaet et langt bedre Resultat. — Jens Petersen talte altsaa i Begyndelsen altid Dansk (naturligvis i Sognets Dialekt) med de smaa Børn, fortalte dem endogsaa de første bibelske Historier paa dette Sprog, og først naar de saaledes havde faaet et lille Forraad af religiøse Begreber gjennem Modersmaalet optaget i det barnlige Sind, begyndte den mere systematiske Undervisning, idet de som Tilhørere og Deltagere traadte ind i Række med de større Børn og fik det samme udførligere paa Tydsk. Det faldt i min Lod i flere Somre at vogte vore Kreaturer paa den tæt op til Skolen stødende Udmark, og mangen en Gang kunde jeg da, 12—14 Aar gammel, en Morgen- eller Eftermiddagstime staa tæt op til Skolens østre Gavlvæg og stille høre til paa hans ligesaa fornuftige som enfoldige Undervisning af de ganske smaa Børn. Naar Pastor Mule ved at omtale denne Hædersmand blandt Sognets Lærere siger, at „Følgen af denne hans praktiske Fremgangsmaade var da ogsaa den, at hans Skole indtog en fremragende Plads blandt de øvrige,“ da har han vistnok Ret; men man maa da vel spørge: Hvorfor gjorde ikke alle de andre Lærere, der kunde tale Folkesproget, det samme som han? Thi af saadanne Lærere fandtes der dog flere, ogsaa i Fjolde Sogn, navnlig den iøvrigt særdeles dygtige Hans Jessen i Bjerndrup; mon det var, fordi de ved deres Uddannelse paa et tydsk Seminarium vare blevne fremmede for Modersmaalet, eller

var det maaske snarere Politiken, der var med i Spillet? Sandsynligvis var det sidste Tilfældet.

Thi det var noget, som alle fremsynede Folk, ogsaa i Fjolde Sogn, i Aarene 1844—47 nok kunde mærke, at det trak op til et Uvejr; enhver politisk Artikel i „Itzehoer Wochenblatt“, et Blad, der læstes af mange Bønder, virkede som en fjærn Tordensky med varslende Glimt, der ikke lignede Kornmod, men virkelige skarpe Lynstraaler. „Det bliver Rebellion!“ plejede den ivrig dansksindede Bonde Thomas Jessen i Bondelum at sige, naar han disputerede alvorlig med Broderen, den ovennævnte Lærer i Bjerndrup, om „Hertugdømmernes Rettigheder“ og de Danskes mangfoldige Krænkelser af dem. Og det blev Rebellion. Jeg mindes endnu tydelig, hvorledes en Løverdag Middag, netop da vi skulde gaa hjem fra Skolen, Budskabet om Christian den Ottendes Død naaede derhen, og en af de første Skoledage derefter, da vi skulde skrive Stil, fortalte Jens Petersen os paa Dansk noget om den afdøde Konges Planer, for saa vidt de berørte denne Egn (Jernbanen fra Flensborg til Husum, Havneanlægget ved denne By, Anlægget af en stor Plantage paa Horsted Hede m. m.), og hvorledes man nu ventede og haabede, at den nye Konge vilde optage og fuldføre disse og flere vigtige Foretagender, — hvilket vi saa skulde gjenfortælle skriftligt paa Tydsk. Men Begivenhederne udviklede sig jo desværre ganske anderledes. Vistnok berørte den treaarige Krig direkte kun lidet Fjolde Sogn, det nærmeste Slag foregik ved Solbro (24. Juli 1850), og kun en eneste Gang havde vi i Sognets nordlige Del prøjsisk Indkvartering i et Par Dage; men en meget stor Del af den værnepligtige Ungdom blev (til Dels ved Tvangsforanstaltninger) tagen til Tjeneste i

den schleswig-holsteinske Oprørshær, og iblandt Befolkningen opstod en stærk Spænding mellem „Dansk“ og „Tydsk“ i mere end sproglig Betydning, hvilket skilte Brødre og tidligere Venner fra hinanden og paa mange Maader havde onde og sørgelige Følger. Naar Pastor Mule udtaler, at Schleswig-Holsteinismen kun havde faaet meget liden Indgang i Fjolde Sogn, vel ikke hos mere end 5—6 af de derværende Familier, da turde det dog nok være, at den velvillige Bedømmer har set altfor mildt til sine Sogneboere; Antallet af tydsksindede Familier i Sognet var virkelig ikke saa ringe i Krigsaarene og nærmest derefter; jeg kunde med Lethed opregne mere end det dobbelte Antal alene i Sognets tre nordligste Byer, hvor jeg var bedst kjendt med Forholdene, og den sydlige Del af Sognet var nok endda gjennemgaaende mere ikke blot tydsktalende men ogsaa tydsksindet end den nordlige. Men vistnok holdt mange af „Tydskerne deres Sympathier saa temmelig skjulte, og kun meget faa optraadte som „Wühlere“; i denne Henseende dannede Fjolde en heldig Modsætning til de omliggende Sogne. Af ægte dansksindede Folk var der heller ikke faa, selv midt under Krigen, da Udsigterne kun vare trange og mørke; men kun faa havde Mod til at fremtræde som Bekjendere, f. Ex. ved deres Omgang med Friserne og med de tydske Borgere i Bredsted (Husumerne vare meget mere moderate), da det let kunde bringe dem i Livsfare, hvad man havde et Exempel paa med en Bonde fra Nordsted. De fleste dansksindede Fjoldinger foretrak at tie og taale, at se Tiden an i det Haab, at den retfærdige Gud nok tilsidst vilde give den retfærdige Sag Sejer.

Hvorledes stod nu Jens Petersen i denne Kampens

Tid? Ja, han stod nok saa temmelig ene, som den eneste virkelig dansksindede Mand blandt Sognets Lærere; muligvis var der een eller to af de andre, der stod noget tvivlraadige om, til hvilken Side de vilde hælde, men de fleste vare afgjort tydsksindede. Jens Petersen blev imidlertid ved med at tale Dansk baade udenfor Skolen med de Voksne og i Skolen med de mindre Børn (ja, naar det kneb, ogsaa med de større og største), ligesaa fuldt under Krigen som før samme, og han lagde aldeles ikke Dølgsmaal paa, at hans Hjerte hang ved Danmark. Det kunde jo under disse Omstændigheder ikke fejle, at flere af hans tydsksindede Naboer, der ellers intet kunde have at udsætte paa „den gamle Skolemester“, benyttede den Lejlighed, som Politikken gav dem, til paa mange Maader at drille ham; men han forstod at tage sig Sagen let. Heldigvis havde han hele Tiden en kraftig Støtte i Præsten Hans Hansen. Denne var under hele Krigen Danmark tro, iøvrigt Demokrat i bedste Forstand, altid rede til at antage sig de Ringes og de Forurettedes Sag, selv om han derved mangen en Gang maatte faa Sognets Storbønder til Modstandere. Under Krigsaarene vakte hans politiske Prædikener et stærkt Røre i Sognet; han blev et „Modsigelsens Tegn“ for Mange, og selv hans bedste Venner fandt det i Grunden ganske naturligt, at nogle af Bredsteds ivrigste Schleswigholsteinere en skjøn Dag belejrede Præstegaarden, tog Præsten til Fange og førte ham til Rendsborg, hvorfra han dog et Par Maaneder efter igjen vendte tilbage til sin Menighed. — Jens Petersen led nu vel ingen personlig Overlast for sin Troskab mod Konge og Fædreland; men Politikken bragte ham i et spændt Forhold til hans ældre Broder, den før nævnte Hans Petersen

i Husum, der allerede længe før Krigens Udbrud havde begyndt at give efter for det stærke Tryk søndenfra. Det er bekjendt af Allens Værk (2det Bind, Side 415 og flg.), hvorledes denne iøvrigt dygtige Lærer før 1840 udgav en Danmarks-Beskrivelse og i Forening med et Par andre Lærere en Danmarks-Historie, begge paa Tydsk men i dansk Aand, hvorimod han efter 1840 udgav tilsvarende Bøger i aldeles modsat Aand; disse Bøger saavelsom hans Kort over det danske Monarki, hvorpaa Hertugdømmerne udtrykkelig vare betegnede som „deutsch", vare ogsaa blevne anskaffede til Skolen i Lyngsted og bleve af Jens Petersen benyttede ved Undervisningen; men han forstod nok som Bien at udsuge Honningen og lade Giften blive tilbage. Jeg mindes godt, at han engang begyndte en Geografitime, — efter at vi vare blevne færdige med en Oversigt over Europas geografiske Forhold i Almindelighed, — omtrent med disse Ord: „Nu skulle vi særlig sysselsætte os med vort eget Land, som vi se afbildet paa dette Kort (over Danmark med Slesvig, Holsten og Lauenburg); vistnok er det nu i de fleste Skoler her rundt omkring bleven Skik og Brug at regne Tydskland som vort Fædreland i videre Betydning; men vi ville her indtil videre holde os til den gamle Skik og regne Kongeriget Danmark med til vort Fædreland," — og i denne Aand fortsatte han.

Det var dog ikke blot i Henseende til Geografien, at „den gamle Skolemester" var en konservativ Natur; det samme gjaldt om hans religiøse Standpunkt. Her var han strengt rettroende og bibeltroende, og han læste derfor helst gode gamle Bøger fra det forrige Aarhundrede. Jeg veed, at han ogsaa ejede enkelte Bøger, der gik i moderne rationalistisk Retning; han læste disse, for at han kunde

lære af dem i formel Henseende, med Hensyn til Lærestoffets methodiske Behandling; men af Indholdet tog han intet med, hvad der ikke stemmede med hans personlige Opfattelse af Kristendommen. — I enkelte Retninger førte dog Konservatismen ham utvivlsomt altfor vidt. Medens der saaledes i de fleste Skoler som Læsebog brugtes en eller anden „Kinderfreund“ af almindeligt fortællende og belærende Indhold, vilde Jens Petersen ikke bruge andre Bøger til Læseøvelse end Bibelen og Salmebogen, ligesom han ved Sangen ikke brugte andre „Lieder“ end Salmer. I begge Dele havde han vistnok Flertallet af Beboerne paa sin Side, men Undervisningen vandt ikke derved, og jeg tror ogsaa at have bemærket, at han i sine sidste Aar ansaa dette Standpunkt for uheldigt, [1]) men han var da altfor fastgroet i Vanen til at foretage en Vending.

Treaarskrigen fik da omsider Ende, og det var utvivlsomt en stor Lettelse for Jens Petersen og mange andre dansksindede Fjoldinger, at de nu vare sig bevidste at høre til det sejrende Parti. Men snart efter fulgte der som bekjendt en Foranstaltning, som kom til at gribe dybt ind i disse Egnes aandelige Livsforhold og maatte blive en Forargelsens-Klippe for mange. Vi sigte naturligvis til Sprogordningen fra 1851, hvorved bl. a. de fire Sogne Fjolde, Hjoldelund, Olderup og Svesing kom til at høre med til det „blandede Sprogdistrikt“, med fuldstændig dansk Skolesprog (undtagen fire tydske Timer ugentlig) og afvekslende dansk og tydsk Gudstjeneste. Der er skrevet

---

[1]) I de sidste Aar af min Skoletid gav han saaledes ofte os større Drenge interessante og lærerige Stykker af sine egne Bøger til Gjennemlæsning, ja endog passende Artikler af den dansksindede „Flensburger Zeitung“, som da paa mange Steder var traadt i Stedet for „Itzehoer Wochenblatt“.

meget om denne Sprogordning, ogsaa i dette Tidsskrift; her skal kun tales ganske kort om Sagen, der nu maa overlades til Historiens Dom, som sikkert nok i det hele vil falde nær sammen med Biskop Martensens.[1] Var en lignende Ordning bleven gjennemført dengang, da den var paatænkt af Frederik den Sjette i 1810—11, vilde det hele vistnok være gaaet med stor Lethed; 40 Aar senere var det desværre mangensteds forsilde. Om Fjolde Sogn gjælder dette dog efter min Mening ikke ubetinget,[2] men vistnok burde der tages fat med stor Varsomhed, og netop det før fortalte turde indeholde et og andet Fingerpeg i saa Henseende. Kunde man ikke overalt, baade med Gamle og Unge, have begyndt omtrent paa lignende Maade, som Jens Petersen begyndte med sine Skolebørn, og saa lempelig gaa over fra Folkesproget — ikke til det højtydske men til det danske Skriftsprog? Naturligvis maatte man da have søgt at faa Skolelærere — og saa vidt muligt ogsaa Præster —, der hørte hjemme i den paagjældende Egn; for Lærernes Vedkommende maatte dette ogsaa kunne være naaet i Løbet af ganske faa Aar, for Præsternes Vedkommende noget senere; men havde det ikke ogsaa været heldigere, om Fremgangen var sket lidt langsommere?

---

[1]) „Af mit Levned", 2den Afdelings 1ste Bind, Side 153 og flg.

[2]) Da jeg i Foraaret 1862 kom til Bornholm, gjorde jeg Bekjendtskab med en der nylig ansat gammel Embedsmand, Forstraad Roggenbau, en født Lauenburger, tydsktalende, men loyal dansk Helstatsmand, godt kjendt med Forholdene i Mellem- og Sydslesvig. Talen kom paa Sprogforholdene; hans Mening var, at Fjolde burde være det sydligste „blandede" Sogn; i Angel vilde en Omordning af Sprogforholdene i dansk Retning være umulig at gjennemføre, „denn da wirkt die Anziehung des grösseren Körpers auf den kleineren gar zu stark."

Mon ikke hele Bygningen vilde have vundet i Soliditet derved? Og kunde man ikke nok have indrømmet Folkets Selvbestemmelsesret et noget større Spillerum?[1]) — Dette maa nu ikke betragtes som blot „Bagklogskab"; jeg mindes godt, at Pastor Hansen engang i Sommeren 1851 udtalte sig paa lignende Maade hos mine Forældre. Han holdt et Par Gange en dansk Prøveprædiken i Fjolde Kirke; det sagdes, at han lempede sig meget efter Folkesproget (jeg havde ikke selv Lejlighed til at høre disse Prædikener), og vist er det, at Fjoldingerne strømmede til for at høre den folkelige Mand tale Guds Ord paa Modersmaalet. Men som bekjendt faldt han straks efter i Unaade hos de nye Myndigheder, blev vel endogsaa betragtet som „tydsksindet" og var fra nu af en Modstander af Sprogordningen.

Saa skulde der da begyndes paa Indførelsen af Dansk i Sognets Skoler. Et Par af Lærerne, indfødte yngre Mænd, iøvrigt af meget tvivlsomt dansk Sindelag, gik ind paa at undervise paa Dansk, hvorved de beholdt deres Embeder og fik Udsigt til Forfremmelse; de øvrige afgik efterhaanden og erstattedes af „danske" Lærere. For Jens Petersens Vedkommende stillede Sagen sig paa en ganske ejendommelig Maade. Jeg er tilbøjelig til at tro, at hans nærmeste Foresatte helst vilde beholde ham i Embedet, og der var heller ikke det mindste i Vejen for, at han kunde have begyndt at undervise paa Dansk, naar det maatte ske med List og Lempe. Men han var en konservativ Natur, nu over de Halvtreds, og — det var maaske Hovedsagen — ved at komme paa Pension havde han Udsigt til at komme i en bedre økonomisk Stilling

[1]) Sammenlign hermed C. Appels Udtalelser om „Klosterpolitikken" i „Aarbøger" for 1893, Side 78 og flg.

end ved at blive i Embedet. Vi maa her kortelig omtale, hvorledes en fortjent Lærer som Jens Petersen blev lønnet for sit Arbejde. Han havde, om jeg mindes ret, 100 Mark Courant i Skoleløn og 200 Mark i Kostpenge, desuden et lille Værelse i Skolehuset og formodentlig frit Brændsel, naar han boede der; han benyttede dog ikke den yderst tarvelige Bolig, thi han havde giftet sig ind paa et lille Parcelsted i Byen, hvor han i sin Fritid drev en lille Jordlod. I Grunden var der ved Udskiftningen tillagt Skolen en temmelig stor Jordlod, mest bevokset med Lyng, tæt ved Skolen, og desuden en noget fraliggende meget god Englod; men Byens Beboere havde foretrukket at beholde disse Lodder som en Fællesejendom for Byen, hvilken de aarlig bortlejede til Indtægt for Byens Kasse, og hvorfor de bl. a. hvert Efteraar kunde gjøre sig en glad Aften. Det var først flere Aar efter den gamle Skolemesters Afgang fra Embedet, at disse Lodder bleve anvendte efter deres Bestemmelse, og at Embedet blev saaledes lønnet, at en Familie nogenlunde kunde leve deraf. Det maa nu vistnok siges, at de fleste Beboere i Egnen vare vante til stor Tarvelighed og derfor maaske syntes, at 300 Mark Courant (= 160 Rbdaler. = 360 Mark Rm.) om Aaret var mange Penge for en Landsbyskolelærer; men det er ligefuldt et Vidnesbyrd om, at Folk, der iøvrigt nok vide at værdsætte en god Undervisning for deres Børn, ikke desmindre have paafaldende tungt ved at paaskjønne dette i Gjerningen lige overfor de Personer, der maa opslide deres Livs bedste Kræfter ved at meddele en saadan Undervisning.

Man kan da nok forstaa, at der for den gamle veltjente Lærer ikke var noget særlig tiltrækkende ved at

forblive længere end nødvendigt i et saa ringe lønnet Embede. Myndighederne bestemte da omsider, at han skulde have Afsked i Naade og hele sin Gage i Pension, saasnart man kunde faa Embedet besat med en duelig dansk Seminarist. Men dermed kneb det, thi der var i hine Aar just ikke Overflødighed af Seminarister, og de duelige vilde tilmed ikke gjærne saa langt ned mod Syd og til saa smaa Embeder. Dette var Grunden til, at Jens Petersen maatte vedblive at fungere indtil 1856. Det skal nu siges til hans Ros, at han heller ikke i disse sidste Aar stod ledig paa Torvet. Kunde han end ikke gjennemføre Sprogforandringen, saa kunde han dog i flere Henseender forberede den, og det gjorde han med Glæde. Som ung havde han under Garnisonslivet i Nyborg havt nogen Lejlighed til at lære det danske Skriftsprog og det dannede Talesprog at kjende; som ældre Mand begyndte han nu — ligesom iøvrigt ikke saa faa andre Fjoldinger, selv enkelte med tydske Sympathier — med megen Flid at læse danske Bøger, nærmest vel kun for sin egen Fornøjelse, men til Dels dog ogsaa for sin Skolegjernings Skyld; saaledes fortalte han os undertiden Stykker af Hjorts „Børneven“ til fri Gjenfortælling paa Tydsk. Der blev anskaffet danske Landkort og danske Regnebøger med Rigsmøntberegning, og den aldrende Mand veg ikke tilbage for det Bryderi, som disse nye Undervisningsmidler maatte volde ham. Et ret karakteristisk Træk fra denne Tid fortalte han os engang i Skolen. Den Regnebog, der indførtes, var ret god med Hensyn til Indholdet, men dens Sprog var meget skjødesløst behandlet; den var nemlig en daarlig Oversættelse af en tydsk Original (Grünfeldts) og overfyldt med Trykfejl. Da Kirkevisitatoriet nu for-

langte den indført i alle Sognets Skoler, ogsaa i Jens Petersens, uagtet Undervisningssproget der endnu var det tydske, gik han meget villig ind derpaa, men bad blot om, at der til hans eget Brug maatte blive anskaffet et Exemplar af den tydske Original, da han uden den ikke overalt kunde forstaa den danske Udgave og altsaa heller ikke kunde forklare den for Børnene. Til dette beskedne Forlangende bemærkede den ene af Visitatorerne: „Aa hvad, ved Regningen kommer det jo ikke an paa Ordene, men paa Tallene!“ — og troede naturligvis dermed at have rettet et knusende Slag imod den stakkels bondefødte og ulærde Skolemester. [1]) Men denne viste, at han ikke havde glemt sit ellevte Bud; han svarede ganske „gelassen“: „Jo, undskyld, Deres Høj— —, naar Børnene skulle lære at regne med Grundighed, kommer det fuldt saa meget an paa Ordene som paa Tallene!“ Den høje Herre maatte vel give ham Ret, og han fik den forlangte Bog.

Omsider lykkedes det dog at faa en Seminarist — rigtignok uden Examen — til at afløse ham, og den gamle Skolemester kunde nu trække sig tilbage i Stilhed. En Plejesøn, han længe havde havt i Huset (selv havde han ingen Børn), forestod hans lille Avlsvæsen, saa han havde det mageligt, vistnok altfor mageligt, paa sine gamle Dage. Jeg besøgte ham flere Gange, naar jeg kom der paa Egnen, sidste Gang i 1871. Meget var da forandret i Fjolde Sogn, men Jens Petersens danske Sind var endnu uforandret; med megen Interesse hørte han paa, hvad jeg

---

[1]) Herpaa kan anvendes, hvad H. V. Clausen siger i „Aarbøger“ for 1894, Side 88: „Naar nu Embedsmænd hernede vilde opdrage Bønderne, lagde de selv undertiden Mangel paa Opdragelse for Dagen.“

kunde fortælle ham om det fjærne Bornholms Mærkværdigheder, hvorom han iøvrigt havde læst adskilligt i sine danske Bøger, som han ikke havde ophørt med at bruge. I de følgende Aar begyndte hans Sanser stærkt at svækkes, og i 1882 afgik han ved Døden.

Han var en af de Stille i Landet, og mindst af alt havde han vel drømt om at blive omtalt mange Aar efter sin Død i et dansk Tidsskrift; men en af hans fordums Disciple har troet at burde rejse ham denne lille Bautasten.

Indbydelse.*)

Enhver dansk Mand føler vistnok, hvor nødvendig det er, at det Sprog, som vi have arvet fra Fædrene, som er os ligesaa vigtig for Sjælen, som de enkelte Lemmer for Legemet, holdes i Agt og Ære, og nyder den Anerkjendelse, som det fortjener. Derfor er vor Glæde stor over, at et Samfund af ansete Mænd i Kongeriget fortiden offentlig opfordre deres Medborgere til at fremme Oprettelsen af høiere Dannelses-Anstalter i Hertugdømmet for den danske Befolkning. Tydskerne have nok; de have Universitet, Latinskoler, Seminarier; de oprette Realskoler, Bondehøiskoler o. s. v. — Vi have til vort store Uheld intet af Sligt, og maa enten sende vore Sønner og Døttre, som skulle lære noget meer end deres Katechismus, ad Tydskernes slibrige Skolevei, eller lade dem opvoxe i Uvidenhed om det Meste af hvad ethvert Menneske bør ønske at kjende. Men imedens vore mange Brødre i Kongeriget saaledes ile os til Hjælp i vor aandelige Trang, maa vi ikke selv lægge Hænderne i Skjødet; vi ville ellers miste den Agtelse, den Kjærlighed og den Bistand, vi modtage, og hjemfalde til Vankundighed og Verdens Foragt.

---

*) Denne Indbydelse, der blev vedtaget og underskrevet af „Den slesvigske Forening"s Medlemmer den 12. Juni 1843, altsaa samme Dag som Foreningen blev oprettet, og som i sin Tid vakte stor Opsigt, aftrykkes her efter Originaldokumentet for ikke at gaa i Glemme. Red.

Vi, Undertegnede, have troet, at der kun behøves en offentlig Opfordring til vore slesvigske Landsmænd, for at give dem Leilighed til, paa en virksom Maade at vise deres Deeltagelse for saa skjøn en Sag. Derfor have vi været forsamlede idag, og have besluttet, ved Folkets lovlige Organ, Dannevirke, at indbyde Enhver, som mener det ærligt og redeligt med Folkets Oplysning, til at yde sit Bidrag, lidet eller stort, til sammes Fremme. Vi ere alle villige til, enhver især, at modtage Tilsikkringer om Gaver, eller Gaver selv, enten som aarlige eller een Gang for alle, og gjennem vor Formand, Gaardmand Hans Nissen i Hammelev, aflevere dem til vor Casserer, Sognefoged Nis Steffensen i Hammelev, som under vor Garanti vil gjøre dem midlertidig muligst frugtbringende, indtil de tilsigtede Anstalter kunne kaldes ilive. Vi ville desuden sætte os i Forbindelse med de omtalte Folkevenner i Kongeriget, overveie og tage fælles Beslutning med dem angaaende de i Kongeriget og Hertugdømmerne indkommende Midlers mest hensigtsmæssige Anvendelse. Offentlig detailleret Regnskab skal til sin Tid blive aflagt. Ogsaa andre Andragender eller Meddelelser bedes indsendte til vor Formand.

I den Slesvigske Forening, Haderslev, d. 12. Juni 1843. Hans Nissen, Gaardmand og Sandemand i Hammelev; Formand. Nis Steffensen, Gaardmand og Sognefoged i Hammelev; Casserer. Lauritz Peter Skau, Gaardmand i Sommersted; Secretair. Iver Jochimsen, Gaardmand og Sognefoged i Kafdrup. Bertel Hansen, Gaardmand i Taarning. Iver And. Ravn, Gaardmand i Grønninghoved. Jørg. J. From, Gaardmand, Sandemand og Sognefoged i Fjelstrup. Conrad Iversen, Gaardmand og Sognefoged i Fredstrup. L. Lo-

renzen, Kromand i Høkkelbjerg. Nis Lorenzen, Gaardmand i Lillholt. Peter Raun, Gaardmand i Kjelstrup. Paul Terkilsen Samsøe, Kromand i Sommersted. Bertel Peter Schmidt, Gaardmand i Fredsted. Hans Madsen Schau, Gaardmand i Styding. Peter Nissen Petersen, Gaardmand i Styding. Christian N. Degn, Gaardmand i Maugstrup. Jørg. Petersen, Gaardmand og Sognefoged i Sjølund. Hans Petersen, Gaardmand i Veistruproj. Hans Rudbeck, Gaardmand og Sandemand i Grarup. Nicolai Rudbeck, Gaardmand i Flauth. Nis Jørgen Skøtt, Gaardmand i Erlev. Jacob Hansen Friis, Gaardmand i Fredsted. F. Petersen, Gaardmand og Sognefoged i Stenderup. A. T. Fromm, Gaardmand og Sognefoged i Soed. Jens Lauritzen Skau, Gaardmand og Sognefoged i Sommersted.

To Dokumenter vedkommende Tyreholdet i Stendrup By i det 16de Aarhundrede.

Meddelte af Cand. jur., Proprietær Thygesen af Lykkesgaard ved Kolding, tidligere af samme i 1885 meddelte til Samlinger til jydsk Historie og Topografi.

Aar 1575.

(Originalerne bevares paa Stenderupgaard.)

Vi efterskrevne Magnus Jørgensen i Stubbum, Herredsfoged i Tyrstrup Herred, Iver Pedersen i Stubbum, Hans Dinsen i Gammelby, Sandemænd i forskrevne Herred, kundgjøre, at Aar efter Christi Fødsel 1575 den Tirsdag næst før St. Hansdag Midsommer, da var skikket for os og menige Herredsmænd, som den Dag Ting søgte, beskeden Dannesvend Jens Pedersen i Stendrup *) Sandemand, bedes, fik og fremledte et fuldt Tingsvinde af otte trofaste Dannemænd, som vare Jørgen Iversen i Sigling, Peder Jepsen i Hvindrup, Jep Markvardsen, Jens Persen i Bjert, Nis Mikkelsen, Jes Nielsen i Hejls, Jep Knudsen i Vonsild og Jørgen Hansen i Simmersted, hvilke forskrevne otte Dannemænd udginge og velberaadte igjen indkomne, vunde alle samdregtelig paa Tro, Sjæl og Sandhed, at de forskrevne Dag saa og hørte, at blev vunden inden Ting, at alle Stendrup Bymænd var bleven tilens med hverandre

*) et af de inkorporerede slesvigske Sogne.

om tre Tyre at holde baade Vinter og Sommer, og det Stykke Eng, som haver været dertil af Arilds Tid, som kaldes Tyre-Mader, det skal blive dertil, som det haver været, item efterdi at samme Eng er ikke nok til at holde tre Tyre udaf, da haver hver Mand i Byen bevilliget, at der skal udlægges en Ager udi Trind Lykke fra Byen og ud til Loftskou Dam(?) over hver Mands Jord otte Alen bred, saa den kan erjes (pløjes) otte Alen bred ud fra Gaarden, og skal samme forskrevne Eng og Jord skiftes udi tre Parter mellem de tre Mænd, som Tyrene holder, saa at den ene kan ske saa godt Skjel som den anden; ydermere blev det ogsaa talet, at saamange Køer, som hver Mand haver flere end fire til hver Otting, dem skulde de give 2 Sk. lübs. af hver Ko og Inderster to Skilling lübs. af hver Ko, thi de lægger ingen Jord ud; men Præsten skal være fri uden med den Ager, som forskrevet staaer; der skal de bruge tvertover hans Jord ligesom over de andre Bymænds, som forbemeldt er. Item skal og alle 3 Tyre følge Hjorden om Sommeren, men om Vinteren maa de skifte dennom det imellem enten efter Ottingstal eller efter Køerne, som hver Mand haver til; men kunne de ikke selv enes derom, da skal tolv af de ældste Bymænd sige dem det imellem, det skal være tre Mænd af hver Fjerding. Item skal samme tolv Mænd sige paa, om der klages, at Tyrene ikke vare enten saa skikkelige eller saa fødte, som der sig burde; da skulle de lægge andre dertil, som dennem baade kunne og ville føde og holde, som det sig burde og ret kunde være. Item blev og saa talet, at ingen Mand skal have mere Kræ til Græs om Sommer end som han kan føde om Vinteren paa sit eget Foder, fordi at de kan ikke lægge deres Græsgang

paa dette Enemærke, og paa det sidste blev det ogsaa „gcluderitt“, at hvilken som ikke vilde holde alle forskrevne Punkter, thi det er hver Mands Gavn, da skal han give min naadigste Herre 1 Gulden og Lehnsmand 1 Mark og Fogden en Mark lüb. og alle Bymænd en Tønde Øl. — Datum ut supra.

1586.

Vi efterskrevne, Peder Pedersen i Strarup, Herredsfoged i Tyrstrup Herred, Hans Dinsen i Gammelby og Jens Nielsen i Sjølund, Sandemænd i samme Herred, evindelig med Gud kundgjøre vi, at Aar efter Christi Fødsel 1586, Tirsdag, som var den 31te Maj, da var skikket for os og menige Herredsmænd, som den Dag Ting søgte, ærlige Dannesvend Jens Pedersen i Stendrup, Sandemand i forskrevne Herred, der da bedes, fik og fremledte et fuldkomment Tingsvinde af 8 trofaste Dannemænd, som vare Laue Kock i Groninghoj (Grønninghoved), Jerk Persen, Jens Andersen i Sjølund, Iver Nielsen, Jerk Jespersen i Heils, Eskel Gregersen, Hans Nielsen i Vorgaard og Knud Pedersen i Bigvra (?) *), hvilke forskrevne 8 Dannemænd udginge og velberaadte igjen indkomme, vunde og sagde paa deres gode Tro, Sjæl og Sandhed, at de saa og hørte inden Tyrstrup Herreds fire Tingstokke for Dom og Ret, at Jens Persen i Stendrup lod læse en Grand-Vide inden Tinge, som Stendrup Bymænd havde alle vedtagen, som var udgiven i det Aar, som man da skrev 1575, Tirsdagen næst for St. Hans Dag Midsommer, udi hvilken Grandvide de havde vedtagen at holde 3 Tyre i Stendrup By, og var benævnt, hvad de skulde have derfor, som dennem

---

*) I et andet Dokument nævnes Bygvraa.

holdt, og saa havde de vedtagen, at Ingen i Stendrup skulde have mere Kræ til Græsning om Sommeren, end som han kunde føde paa hans eget Forindh om Vinter og derpaa begjærede Jens Pedersen i Stendrup en Dom af Peder Pedersen Herredsfoged, om de burde ikke at holde samme Grandvide, som er vunden og bestanden inden Tinge og „forseldh“ (forseglet). Da efter slig Bevist og og efter deres egen Grandvide og Vedtægt, da fandt Peder Pedersen Herredsfoged de Stendrup Bymænd til at holde saavidt som deres eget udgivne Brev og Segl formelder og indeholder og imedens samme Breff og Segl og Grandvide stander ved sin fulde Magt, som Stendrup Grand- og Bymænd haver selv vedtagen at holde. Actum ut supra.

En preussisk Dom fra Anno 1895.

Det tidligere Hertugdømme Slesvigs ældgamle historiske Navn er bleven forbudt indenfor Preussens Grænser ved den flensborgske Landrets Kjendelse af 19. September 1895. Da denne Dom har vakt berettiget Opsigt i vide Kredse, aftrykker vi her dens Motivering, der har Krav paa historisk Interesse. Dommen motiveredes med følgende

Gründe:

Die Angeklagten haben gegen das Urtheil des Königlichen Schöffengerichts zu Apenrade vom 19. September 1895, durch welches sie wegen groben Unfugs zu je 20 ℳ Geldstrafe ev. 5 Tagen Haft verurtheilt sind, frist- und formgerecht Berufung eingelegt.

In der Hauptverhandlung vor dem Berufungsgerichte wurde auf Grund der Angaben der Angeklagten folgendes festgestellt:

Die Angeklagten Hanssen, Petersen und Matzen sind Verleger bezw. Redacteur und Drucker der in Apenrade erscheinenden dänisch geschriebenen periodischen Zeitschrift „Hejmdal“. Hanssen ist ausserdem Verleger und Redacteur der periodischen Zeitschrift „Søndagsbladet, Ugeblad for Sønderjylland“. Diesen Titel führt das letztgenannte Blatt auch in den Nummern 29 und 30 des vierten Jahrgangs vom 21. und 28. Juli 1895. In den Nummern 169 bis 174 des „Hejmdal“, 17. Jahrgang, von 1895 findet sich eine Rubrik mit der Ueberschrift „Fra Sønderjylland“, welche Tagesneuigkeiten aus dem zwischen Eider und Königsau belegenen Theile der Provinz Schleswig-Holstein, dem Herzogthum Schleswig enthält.

Die bezeichneten Nummern der beiden Blätter sind in gewöhnlicher Weise hergestellt und verbreitet.

Die Anklage hat hierin den Thatbestand des groben Unfugs gefunden.

Die Angeklagten geben zu, dass sie die Aufnahme

des Wortes „Sønderjylland“ in die genannten Blätter gewusst, Hanssen und Petersen auch, dass sie dieselbe gewollt haben. Matzen behauptet, er habe keinen Einfluss auf den Inhalt des Blattes, als Drucker müsse er aufnehmen, was ihm von der Redaction im Manuscript übersandt werde. Die Angeklagten bestreiten sämmtlich, sich der Verübung groben Unfugs schuldig gemacht zu haben. Sie haben übereinstimmend ausgeführt, dass der Begriff „Sønderjylland“ hier nicht in politischem Sinne gebraucht werde. Dies sei der älteste Name für das Herzogthum Schleswig und werde dem heutigen dänischen Sprachgebrauche entsprechend in diesem Sinne angewandt. Im Sonntagsblatt insbesondere sei die Bezeichnung als Wochenblatt für Südjütland nur deshalb gewählt, weil die Post eine Unterscheidung der für Schleswig erscheinenden Ausgabe desselben von der für das Königreich Dänemark bestimmten verlangt habe. Die Angeklagten geben die Möglichkeit zu, dass diese Bezeichnung auch eine politische Bedeutung haben könne, z. B. wenn sie in einem polemischen Artikel stände, davon sei hier aber nicht die Rede. Dass insbesondere eine Beunruhigung des Publikums nicht angenommen werden könne, gehe schon daraus hervor, dass die inkriminirte Bezeichnung seit Jahren unbeanstandet von ihnen und anderweitig gebraucht sei und noch gebraucht werde.

Es sind aber diese Einwendungen der Angeklagten ohne Grund. Was zunächst die Gebräuchlichkeit der von ihnen für Schleswig gewählten Bezeichnung betrifft, so ergiebt die Geschichte dieses Ausdrucks die Haltlosigkeit ihrer darüber aufgestellten Behauptung.

Nachdem Kaiser Conrad II. das Land zwischen Eider und Schlei an Dänemark abgetreten hatte, gehörte das ganze heutige Schleswig zur dänischen Provinz Jütland. Alte Chronisten bezeichnen es bald ohne besondere Unterscheidung als Jütland, bald der geographischen Lage entsprechend als Südjütland. Diese ältesten Bezeichnungen blieben zunächst auch dann noch bei, als durch Errichtung des dänischen Lehnsherzogthums Schleswig, welches seit 1115 einer Nebenlinie des Königshauses angehörte, für das Land zwischen Eider und Königsau eine besondere staatsrechtliche Stellung geschaffen wurde. Ursprünglich nannten sich die Landesherren duces Iutiae, doch kommt auch der Titel eines Herzogs von Südjütland vor, z. B. in der im Urtexte allerdings nicht erhaltenen berühmten Con-

stitutio Waldemariana von 1326. Allmählich war es jedoch üblich geworden, das Land auch nach der aufblühenden Hauptstadt Schleswig zu benennen. Diese jüngere Bezeichnung wurde zur officiellen unter dem Grafen Gerhard dem Grossen von Holstein, welcher das Herzogthum 1320, zunächst allerdings nur zeitweilig, für das Haus Schauenburg erworben hatte. Nach dem Bericht des dänischen Generalmajors Baggesen, vgl. Den danske Stat, Kopenhagen 1860/61 S. 5, eines gewiss unverdächtigen Zeugen, verwarf dieser Herrscher den Gebrauch des Namens Südjütland und nannte sich Herzog von Schleswig. Wie derselbe Verfasser berichtet, wurde diese Bezeichnung allmählich die gewöhnliche und ist nach seinem Urtheil die einzige staatsrechtlich gültige. Sie ist auch seit Christian I. von sämmtlichen dänischen Königen gebraucht worden und wird noch gegenwärtig nach Ausweis des Gothaischen Hofkalenders im grossen Titel des Königs von Dänemark geführt. Zwar verschwand der alte Name nicht sofort. So nannte sich Gerhards Sohn, Graf Claus, zur Bezeichnung seines Anspruchs auf Schleswig „dominus Sonder-Iutiae". Noch im Artikel I des Kopenhagener Vergleichs vom 2. Mai 1658 abgedruckt in Falck: das Herzogthum Schleswig, Kiel 1816 S. 57 und im Artikel XXVII des Kopenhagener Friedens vom 27. Mai 1660 wird vom „Herzogthum Schlesswig oder sonst Süder-Jütland genannt", gesprochen. Bald darauf verschwindet die ältere Bezeichnung auch in dieser sekundären Bedeutung aus den öffentlichen Urkunden. So kennt das Rendsburger Patent vom 30. Mai 1684, vgl. Falck a. a. O. S. 67 ff. und bezüglich späterer Urkunden daselbst S. 81, 82; S. 85—87; S. 88, 89; S. 90—92; S. 92, ferner die Mittheilung aus einem Manuscript des königlichen Historiographen Andreas Höier über die Erbhuldigung des reunirten Halbschieds von Schleswig a. a. O. S. 102—104, in welchem die Vereinigung des gottorpschen Antheils von Schleswig mit dem Königlichen ausgesprochen wird, nur noch ein „Herzogthum Schleswig". Wenn Büsching in seiner Erdbeschreibung, Hamburg 1770, S. 204, den Ausdruck Südjütland noch gebraucht, so geschieht das nur in einer Aufzählung der historischen Namen der kimbrischen Halbinsel. In der folgenden ausführlichen Beschreibung spricht er nur vom Herzogthum Schleswig und bemerkt sogar, dass der Name „Südjütland" veraltet und ungebräuchlich geworden sei, a. a. O. S. 231, 232. Wenn demgegenüber ein von deutschem Standpunkte ausgehender

Schriftsteller Wippermann, Staatsgeschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein, Halle 1847, S. 92, die beiden Namen für das Herzogthum noch in diesem Jahrhundert gleichwerthig gebraucht, so geschieht das nicht in Bezug auf die Gegenwart, sondern an einer Stelle, welche die Zeit der Königin Margaretha, wo beide Bezeichnungen noch üblich waren, schildert. In solchem Zusammenhange werden veraltete Namen sehr häufig von Geschichtsschreibern gebraucht, ohne dass diese sie auf unsere heutigen Verhältnisse anwenden wollen.

Allerdings ist dieser Versuch von anderer Seite innerhalb der letzten hundert Jahre mehrfach gemacht worden. Nach dem Erstarken des dänischen Nationalbewusstseins und dänischer Litteratur am Ende des 18. Jahrhunderts wurde mehrfach unternommen, das Gebiet dänischer Cultur weiter südwärts zu dehnen, ein Streben, welches die spätere Politik der eiderdänischen Partei vorbereiten half. Der erste Schriftsteller dieser Richtung war nach Werlauffs Zeugniss, Forsøg til det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig, in den „Prisskrifter angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig“, Kopenhagen 1819, vgl. S. IV der Werlauffschen Vorrede, Pontoppidan, welcher über die dänische Sprache in „Südjütland oder dem Fürstenthum Schleswig“ schrieb. Derselbe schrieb aber nach der genannten Quelle, vgl. a. a. O., zu dem Zwecke, „die Eigenschaft des Herzogthums als integrierender Bestandtheil der dänischen Monarchie“ zu beweisen. Denselben Werth hat es, wenn Werlauff und Outzen „Versuch einer gründlichen und unparteiischen Beantwortung der merkwürdigen Preisaufgabe über die dänische Sprache im Schleswigschen“, ebenfalls in den „Prisskrifter“, sich des Namens „Südjütland“ bedienen, oder wenn er in der Vorrede eines Preisrichters zu den Abhandlungen beider gebraucht wird. Beide Schriftsteller behandelten das Verhältniss der dänischen Sprache in Schleswig zur deutschen und die Mittel zur Ausbreitung der ersteren und erwarben sich vor einem dänischen Preisrichtercollegium Preise, welche „ein um der dänischen Sprache Ruhm und Recht besorgter Bürger“ ausgesetzt hatte, vgl. Falck a. a. O. im Anhang S. 142. Von demselben Standpunkte aus gebrauchte Knud Aagaard, „Beskrivelse over Tørning Lehn“, Kopenhagen 1815, den Namen „Sønderjylland“. Er selbst führt in seiner Vorrede, vgl. S. VII, VIII, den Grund an, indem er als dänischer Patriot die Frage aufwirft, ob nicht der Name eines Herzog-

thums Schleswig abzuschaffen und dafür der alte Name Südjütland wieder einzuführen sei. Derartige Beispiele beweisen nicht, dass der alte Name des Landes sich bis in die jüngste Zeit erhalten hat, sondern im Gegentheil, dass er zu politischen Zwecken wieder aus der Vergessenheit hervorgezogen ist. Wie wenig Anklang dieser Versuch bei den Behörden gefunden hat, geht daraus hervor, dass nach dem unglücklichen Ausgange der schleswig-holsteinischen Erhebung, während der Reactionszeit im Jahre 1853 das Königlich dänische Ministerium für Schleswig den Gebrauch des Wortes „Sønderjylland" in öffentlichen Actenstücken zur Bezeichnung des Herzogthums Schleswig verboten hat, vgl. Schreiben des Appellationsgerichts für das Herzogthum Schleswig in Flensburg vom 29. October 1853 an den Magistrat in Apenrade.

Seit einem Jahrzehnt etwa ist die veraltete Bezeichnung von der dänischen Presse Nordschleswigs, täglich ohne zwingende Nothwendigkeit wieder gebraucht. Diese Presse, unter welche auch die Blätter „Hejmdal" und „Søndagsbladet" fallen, will nach der Einverleibung Schleswig-Holsteins in Preussen in der Grenzbevölkerung den Gedanken etwaiger Wiedervereinigung eines Theiles von Schleswig mit Dänemark wachhalten und ihre Aussöhnung mit den heutigen politischen Verhältnissen hintertreiben. Das ist gerichtskundig. Dazu dient ihr auch die wieder hervorgesuchte Bezeichnung Schleswigs mit Sønderjylland, in deren Wortlaut die festgehaltene Zugehörigkeit Schleswig zu Dänemark unmittelbar zum Ausdruck kommt. Diese Annahme ist nicht nur für den Fall zutreffend, dass das Wort „Sønderjylland" in einem auch sonst polemisch gehaltenen Artikel steht, sondern bei der ausgeprägten nationaldänischen Haltung dieser Blätter auch in einem an und für sich harmlosen Zusammenhange. Dabei ist es völlig unwesentlich, ob etwa der veraltete Ausdruck sich in der neuesten dänischen Litteratur wieder eingebürgert hat und dort vielleicht ohne politischen Nebensinn gebraucht wird. Selbst wenn, was dahingestellt bleiben mag, die in Dänemark erscheinenden Zeitungen in diesem Sinne schreiben sollten, so darf nicht übersehen werden, dass die dänisch geschriebenen Blätter Nordschleswigs zwar in fremder Sprache, aber innerhalb der deutschen Grenze für ein deutsches Publikum geschrieben sind und deshalb ihre Urheber die bestehenden politischen Verhältnisse wie jeder andere Staatsangehörige anerkennen müssen. Daher ver-

stösst die Ausgabe und Verbreitung einer Zeitschrift, in welcher der Widerspruch gegen das Bestehende so unverkennbar zum Ausdruck gebracht ist gegen die öffentliche Ordnung und es wird damit zugleich bei den heftigen politischen Gegensätzen Nordschleswigs auf die Kreise der Lesenden beunruhigend und störend eingewirkt. Die dänisch Gesinnten werden zur weiteren Bethätigung ihrer antideutschen Gesinnung, zu offener Unzufriedenheit mit den bestehenden Verhältnissen angereizt, die deutsch Gesinnten auf das tiefste verletzt und geärgert. Die Blätter haben einen grossen Lesekreis und ist deshalb die Beunruhigung nicht auf einzelne Wenige beschränkt, sondern allgemein. Diese Wirkung ist auch eine unmittelbare. Die Feststellung steht nicht im Widerspruch zu der Ansicht des Reichsgerichts, dass von eiuem strafrechtlichen Anspruche auf Achtung politischer Ueberzeugungen, deren Verletzung zu Erwiderungen und selbst den öffentlichen Frieden störenden Gewaltthätigkeiten führen könne, nicht die Rede sein dürfe, vgl. R. G. in Strafsachen 19. 292 ff., denn hier handelt es sich nicht um die Anschauungen einer politischen Partei, deren Erörterung an und für sich die Freiheit gewahrt bleiben soll, sondern um Anschauungen, deren Verwirklichung eine Anklage wegen Hochverraths nach sich ziehen müsste.

Bei der gerichtskundigen politischen Wirksamkeit der Angeklagten ist ferner angenommen, nicht nur, dass sie den eingetretenen Erfolg bei gehöriger Ueberlegung hätten voraussehen müssen, also verschuldet, sondern auch, dass sie ihn vorsätzlich herbeigeführt haben. Dies gilt auch bezüglich des Angeklagten Matzen, welcher als Drucker an und für sich zwar auf den Inhalt der ihm zur Drucklegung vorgelegten Schriften keinen Einfluss hatte, im vorliegenden Fall aber mit dieser seiner Schutzbehauptung keinen Glauben gefunden hat, weil er langjähriger Redacteur und Herausgeber des „Hejmdal“ gewesen ist und noch heute innerhalb der dänischen Agitation nach Kenntniss des Gerichts eine bestimmende Stellung einnimmt.

Er hat daher mit Petersen und Hanssen zur Ausgabe und Verbreitung der Zeitung „Hejmdal“ zusammen gewirkt und Jeder von ihnen ist als Thäter zu bestrafen. Ebenso Hanssen bezüglich der Ausgabe und Verbreitung von Søndagsbladet. Die Verantwortlichkeit der sämmtlichen Angeklagten wird dadurch nicht aufgehoben, dass sie ihr Thun Jahre lang unbehelligt getrieben haben.

Die einzelnen in Betracht kommenden Fälle sind bei jedem Angeklagten als einheitliche That angesehen.

Somit ist thatsächlich festgestellt, dass im Juli 1895 zu Apenrade

1) die Angeklagten gemeinschaftlich dadurch, dass sie in der daselbst erscheinenden von Hanssen herausgegebenen periodischen Zeitschrift „Hejmdal“ Nr. 169 bis 174 von 1895,
2) der Angeklagte Hanssen dadurch, dass er in der periodischen Zeitschrift „Søndagsbladet“ Nr. 29 und 30 von 1895 die Bezeichnung Schleswigs als „Sønderjylland“ gebraucht und die Zeitschriften mit dieser Bezeichnung ausgegeben und verbreitet haben

groben Unfug verübt haben.

Uebertretung gegen §§ 360 11, 47, 73 St. G. B., § 20 Ges. vom 7. Mai 1874.

Bei der Strafzumessung fiel zwar zu Gunsten der Angeklagten ins Gewicht, dass sie Jahre lang offenkundig ihre Thätigkeit ausgeübt haben und dabei von den Behörden nicht gestört worden sind. Hierdurch ist bei ihnen das Gefühl der Strafbarkeit ihres Thuns geschwächt worden. Das Gericht würde aus diesem Grunde eine Erhöhung der vom Vorderrichter erkannten Strafe auch dann nicht vorgenommen haben, wenn es hierzu durch Einlegung der Berufung auch von Seiten der Staatsanwaltschaft in der Lage gewesen wäre. Zu einer Herabsetzung der Strafen lag aber eine Veranlassung ebensowenig vor. Denn der Umstand, dass trotz der Feststellung in der Entscheidung gegen Andresen vom $\frac{\text{26. April}}{\text{26. Juni}}$ 1895, Actenzeichen O 65/95 der incriminirte Ausdruck weiter gebraucht worden ist, die zu Grunde liegende Absicht, eine ruhige ordnungsliebende Bevölkerung aufzuhetzen, sowie Matzens und Hanssens Vorstrafen waren strafschärfend zu berücksichtigen, die vom Vorderichter erkannte Geldstrafe ist deshalb angewessen.

Wegen der Kosten ist nach § 505 St. P. O. entschieden worden.

(gez.) Muhl. Claudius. von Ahlefeld.

